

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پژوهش‌ها و پژوهشگران برتر حوزه دین

در چهار دوره

۸۱ - ۱۳۷۸

دبیرخانه دین پژوهان کشور

پژوهش‌ها و پژوهشگران برتر حوزه دین

تهیه‌کننده: دبیرخانه دین پژوهان کشور

ویراستار: محمد بدیعی

ناشر: مؤسسه انتشارات احیاگران

نوبت چاپ: اول، ۱۳۸۲

چاپخانه: شریعت

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

نشانی: قم - ص. پ: ۳۷۱۸۵/۳۱۱۴، تلفن: ۷۷۴۰۲۶۷، نمابر: ۷۷۴۶۳۲۹

فهرست مطالب

فصل اول

پژوهش‌ها و پژوهشگران برتر دوره اول (۱۳۷۸)

.....۱۳	۱. تناقض‌نما یا غیب‌نمون
.....۱۵	۲. حکم ثانویه در تشریح اسلامی
.....۱۷	۳. دین و دولت در اندیشه اسلامی
.....۱۹	۴. معرفت فطری خدا
.....۲۱	۵. میراث حدیث شیعه
.....۲۵	۶. هستی‌شناسی

فصل دوم

پژوهش‌ها و پژوهشگران برتر دوره دوم (۱۳۷۹)

.....۲۹	۷. تجربه دینی و مکاشفه عرفانی
.....۳۳	۸. تقیه در حکم
.....۳۷	۹. دایره‌المعارف موضوعات و مفاهیم قرآن کریم
.....۴۰	۱۰. درآمدی بر منشأ دین
.....۴۳	۱۱. دین‌داری و بزه‌کاری
.....۴۷	۱۲. دین و عرفان
.....۵۰	۱۳. روش‌شناسی تفسیر
.....۵۴	۱۴. فرهنگ جانبازی
.....۵۷	۱۵. الفصول المهمة فی معرفة الانمه
.....۵۹	۱۶. الطهارة، اثر امام خمینی
.....۶۱	۱۷. کلام جدید

فصل سوم

پژوهش‌ها و پژوهشگران برتر دوره سوم (۱۳۸۰)

.....۶۴	۱۸. اسماعیلیه
.....۶۷	۱۹. امام، اخلاق و سیاست
.....۷۰	۲۰. بررسی وضعیت عقل در فرایند استنباط فقهی
.....۷۴	۲۱. تأمین اجتماعی در ایران با تکیه بر منابع مالی اسلام

.....۷۸.....	۲۲. تفسیر عرفانی نجم‌الدین رازی
.....۸۱.....	۲۳. دانشنامه امام علی علیه‌السلام
.....۸۴.....	۲۴. درآمدی بر هرمنوتیک
.....۸۷.....	۲۵. ربا و تورم
.....۹۰.....	۲۶. سیر تاریخی ولایت فقیه
.....۹۳.....	۲۷. سیره تربیتی پیامبر و اهل بیت علیهم‌السلام
.....۹۵.....	۲۸. صورت‌گری در اسلام
.....۹۹.....	۲۹. عاشوراپژوهی
.....۱۰۲.....	۳۰. فرهنگ قرآن
.....۱۰۵.....	۳۱. فقه و قانونگذاری
.....۱۰۷.....	۳۲. گستره شریعت
.....۱۱۰.....	۳۳. مبانی تحریرالوسیله
.....۱۱۳.....	۳۴. مبانی فقهی اقتصاد اسلامی
.....۱۱۶.....	۳۵. مبانی نظری تجربه دینی از دیدگاه ابن عربی و رودلف اتو
.....۱۲۰.....	۳۶. معجم مصطلحات الرجال و الدراية
.....۱۲۲.....	۳۷. نقد برهان‌ناپذیری وجود خدا
.....۱۲۶.....	۳۸. نقش مردم در حکومت دینی

فصل چهارم

پژوهشها و پژوهشگران برتر دوره چهارم (۱۳۸۱)

.....۱۳۱.....	۳۹. آزادی عقیده
.....۱۳۳.....	۴۰. اسلام و حقوق بین‌الملل خصوصی
.....۱۳۶.....	۴۱. انتظار از دین
.....۱۳۸.....	۴۲. پژوهشی در سیره نبوی
.....۱۴۱.....	۴۳. تاریخ اسلام
.....۱۴۳.....	۴۴. تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی تشیع در ایران
.....۱۴۶.....	۴۵. تحلیل زبان قرآن
.....۱۵۰.....	۴۶. تطبیق مبانی اخلاق ارسطویی و اخلاق اسلامی
.....۱۵۳.....	۴۷. جاودانگی
.....۱۵۶.....	۴۸. حقوق و وظائف شهروندان و دولتمردان
.....۱۵۹.....	۴۹. حکومت در قرآن
.....۱۶۳.....	۵۰. عقل و وحی
.....۱۶۶.....	۵۱. فلسفه زبان دینی

.....۱۶۹.....	۵۲. قرآن و قلمروشناسی دین
.....۱۷۲.....	۵۳. مبانی فقهی تحزب در اندیشه سیاسی اسلام
.....۱۷۵.....	۵۴. مبانی نظری حقوق بشر از دیدگاه اسلام و دیگر مکاتب
.....۱۸۰.....	۵۵. معیارهای فهم و نقد حدیث در تفسیر المیزان
.....۱۸۳.....	۵۶. نظام درآمد - هزینه دولت اسلامی
.....۱۸۶.....	۵۷. نقش دانش رجال در تفسیر و علوم قرآنی
.....۱۸۸.....	۵۸. نگرش اسلام به فعالیت بازار بورس اوراق بهادار

پیشگفتار

گسترده‌گی دامنه و گوناگونی جلوه‌های دانش و فرهنگ در سرزمین کهن و پهناور ایران از یکسو، و عنایت اسلام عزیز و جمهوری اسلامی ایران به تتبع و تحقیق در معارف اسلامی و علوم انسانی برای شناخت مسایل و مشکلات و پیشنهاد راه‌حل آنها

در جهت اشاعه ارزش‌های اصیل اسلامی و تقویت فرهنگ صحیح از سوی دیگر، عرصه‌ای وسیع برای انجام مطالعات مختلف و عرصه دستاوردهای آنها به این ملت شریف مهیا کرده است، و آنان که عمر و استعداد خود را در این زمینه مبذول می‌دارند، شایسته احترام و اکرام بسیارند. از این رو دبیرخانه دین‌پژوهان کشور، به منظور ایجاد بستر مناسب برای رشد و ارتقای پژوهش‌های دینی و تشویق و نکوداشت آفرینندگان آثار علمی، طی چهار دوره، به برگزاری مراسم تجلیل از پژوهش‌ها و پژوهشگران حوزه دین، مبادرت ورزیده است و لوح‌های یادبودی از سوی ریاست محترم جمهوری، وزیر فرهنگ و ارشاد اسلامی و دبیر شورای برنامه‌ریزی، به همراه جوایزی تقدیم دین‌پژوهان برگزیده نموده است. آنچه در این دفتر گرد آمده است گزارشی فشرده از دست‌آوردهای محققان علوم دینی است که به کارنامه علمی و فرهنگی آنها پیوست گردیده است. آگاهی‌های مندرج، از سوی پژوهشگران و یا مؤسسات پژوهشی ارسال گردیده و این دبیرخانه تنها مسؤولیت تنظیم و نگارش آن را برعهده داشته است.

محمدجواد صاحبی

دبیر شورای برنامه‌ریزی دین‌پژوهان کشور

فصل اول

پژوهش‌ها و پژوهشگران برتر دوره اول

سال ۱۳۷۸

۱

تناقض نما یا غیب نمون

نگرشی نو به معجزه

۸

این کتاب از یک مدخل، چهار بخش و دو ضمیمه تشکیل شده است. در مدخل طبق معمول، به نکات مقدماتی اشاره گردیده است. اما چهار بخش اصلی کتاب در واقع سعی می‌کند به ترتیب به چهار پرسش اصلی در باب معجزه پاسخ دهد؛ این چهار پرسش عبارتند از: معجزه چیست؟ آیا معجزه امکان وقوع دارد؟ آیا اساساً وقوع معجزه به کمک دلایل و شواهد قابل اثبات است؟ رویداد اعجاز‌آمیز بر چه چیزی و چگونه دلالت می‌نماید؟

ضمایم کتاب حاصل دو ترجمه است: ضمیمه اول ترجمه بخش دهم از کتاب «تحقیق در فاهمه انسانی» اثر دیوید هیوم است. او در این بخش به اعتقاد بسیاری از صاحب‌نظران سعی می‌کند نشان دهد که معجزه قابل اثبات نیست. ضمیمه دوم ترجمه مقاله‌ای است از کرس اسلوپک تحت عنوان «تفسیری جدید از مقاله درباره معجزات هیوم» نویسنده این مقاله مدعی است که اگر مقاله در باب معجزات هیوم را در بافت تاریخی صحیحش بنگریم آشکار می‌شود که استدلال هیوم بر ضد معجزات تفاوت چشم‌گیری دارد با آنچه معمولاً از آن بر داشت می‌شود.

پژوهشگر

محمد امین احمدی به سال ۱۳۴۳ در آرزگان به دنیا آمده است. خواندن و نوشتن (با تعلیم خانگی و دوره ابتدایی مدرسه) ادبیات عرب، مقداری از منطق، فقه و اصول را در زادگاه خویش فرا گرفته و در سال ۱۳۵۹ وارد حوزه علمیه قم گردیده است. در این حوزه، علاوه بر فقه و اصول، در حکمت، عرفان و تفسیر قرآن کریم نیز به تحصیل پرداخته است. او در کنار تحصیل علوم حوزه‌ای به دریافت درجه دکتری در رشته فلسفه و حکمت اسلامی از دانشگاه تهران نیز نایل شده است. و اکنون به عنوان پژوهشگر و نویسنده با پژوهشکده فلسفه و کلام (وابسته به مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی دفتر تبلیغات حوزه علمیه قم) و مرکز فرهنگی نویسندگان

افغانستان، فصل‌نامه نگاه معاصر، همکاری دارد.

مشارالیه از سال ۱۳۷۲ تاکنون به تحقیق و تألیف اشتغال دارد و حاصل آن تألیف چند جلد کتاب است که بعضی از آن‌ها به چاپ نیز رسیده است. از جمله آن‌ها می‌توان به انتظار بشر از دین؛ انواع قضایا و تحلیل آن‌ها از حیث ضرورت و امکان، توجیه اثبات در فلسفه اسلامی و فلسفه تحلیلی، اشاره کرد.

از نام‌برده همچنین تاکنون ده‌ها مقاله پژوهشی در نشریات علمی گوناگون به چاپ رسیده است.

۲

حکم ثانویه در تشریح اسلامی

«حکم ثانوی» از مباحثی است که به ویژه در تألیفات اصولی و فقهی پس از شیخ

انصاری کم و بیش مورد بحث قرار گرفته است. لیکن این مسأله به صورت مستقل و نظام یافته بحث نشده و مطالعات انجام گرفته در این خصوص، ناچیز و فاقد انسجام و غیر منقح است. همچنین درباره بحث مهم احکام حکومتی، پژوهشی کافی و دقیق صورت نگرفته است، از این رو در بیان برخی از احکام اولیه و ثانویه اشتباه و خلط پیش آمده است.

کتاب حکم ثانوی در تشریح اسلامی، با تحقیق فراگیر، حکم ثانوی و مصادیق مختلف آن را مورد کاوش قرار داده و به ابهام‌های این مسأله پاسخ داده است. این کتاب، طی دو بخش به بررسی موضوع یاد شده پرداخته است. در بخش نخست، عناوین زیر به چشم می‌خورد: سیر تاریخی حکم ثانوی، حکم ثانوی چیست؟، جایگاه احکام ثانوی در تقسیمات احکام، معیار شناخت حکم اولی از حکم ثانوی، حکم حکومتی چیست؟، نسبت میان ادلّه احکام ثانوی و ادلّه احکام اولیه، احکام ثانویه و مشکلات نوپیدای فقهی، تعداد عناوین ثانویه در فقه اسلامی.

و در بخش دوم، موضوعات زیر مورد بررسی قرار گرفته است: حفظ نظام، مصلحت نظام، عسر و حرج، ضرر، اکراه، اضطرار، تقیه، مقدمیت، شرطیت، اطاعت از پدر و مادر، نذر و عهد و قسم، الزام مخالفان.

پژوهشگر

علی اکبر کلانتری در سال ۱۳۴۱ در شهرستان ارسنجان فارس دیده به جهان گشود. تحصیلات خود را تا پایان دوره متوسطه در شهرستان مزبور گذرانید، در سال ۱۳۵۹ و هم زمان با اخذ دیپلم، وارد حوزه علمیه شیراز گردید و فراگیری دروس طلبگی را آغاز نمود. نام‌برده پس از چهار سال تحصیل در این حوزه، راهی حوزه علمیه قم شد و پس از چهارده سال تحصیل در این شهر، به دریافت اجازه اجتهاد نایل آمد.

هم‌زمان با فعالیت‌های حوزوی، تحصیلات دانشگاهی را نیز در رشته‌های الهیات و معارف اسلامی آغاز کرد و در شهریور ۱۳۸۱ در مقطع دکتری از دانشگاه تربیت مدرس قم فارغ‌التحصیل گردید.

آثار قلمی وی، مجموعه‌ای از کتب و مقالات علمی است که مهمترین آن‌ها عبارتند از:

۱. فقه و پوشش بانوان، ۲. جزیه و احکام آن در فقه اسلامی، ۳. اخلاق و آداب دانشجویی، ۴. نقش دانش رجال در علوم قرآنی، ۵. فقه و ازدواج با کافران، ۶. فقه و صنعت جهانگردی، ۷. دولت اسلامی و خمس معادن، ۸. عرف در مکتب فقهی صاحب جواهر، ۹. نقش عنصر مصلحت در حکومت علوی.

دین و دولت در اندیشه اسلامی

این اثر، پژوهشی در مبانی حکومت اسلامی است. در فصل اول آن رابطه دین و

دولت مورد بررسی قرار گرفته است و ضمن تحقیق از ماهیت شریعت، دیدگاه متفکران اسلامی در این باره ارائه، و زمینه‌های تفکیک دین و دولت مطرح شده است.

در فصل دوم و سوم، رابطه اسلام و حکومت بررسی شده است و نظریه اسلام درباره حکومت، و جایگاه آن در قوانین اسلامی و نیز نقش رسول اکرم صلی الله علیه وآله وسلم در تأسیس دولت اسلامی به بحث گذارده شده و سپس زعامت دنیوی آن حضرت به استناد آیات قرآن مطرح گشته تا در پرتو آن ریشه وحیانی و الهی حکومت حضرت آشکار گردیده و پاسخ نظریه تفکیک رهبری دینی و دنیوی پیامبر داده شود.

فصل چهارم دین و دولت، به شرایط رییس دولت اسلامی اختصاص دارد که علاوه بر شرایط عام رهبری از قبیل مدیریت، شرایط خاص رهبری اسلامی مانند فقاہت و عدالت مطرح شده و به خصوص جایگاه اعلی‌ت در رهبری به بحث گذارده شده است.

در فصل پنجم به خاستگاه دولت اسلامی، و مسأله نصب و انتخاب و مبانی کلامی هر یک از این دو نظریه پرداخته شده است.

در آخرین فصل، اختیارات دولت اسلامی بر مبنای نگرش عقلانی و بر اساس اصول دین مطرح گردیده و مسأله ولایت مطلقه، به لحاظ سیر تاریخی، ادله و مبانی، و نظرات و دیدگاه‌های مختلف، عرضه شده است.

کتاب دین و دولت با حمایت دبیرخانه مجلس خبرگان رهبری نگارش یافته، و تاکنون از سوی مجامع مختلفی مورد تقدیر قرار گرفته است.

پژوهشگر

محمد سروش محلاتی، متولد ۱۳۴۰ شمسی در قم است. در سال ۱۳۵۵ تحصیلات

خود را در حوزه علمیه قم آغاز کرده است و پس از گذراندن دوره سطح، ابتدا از محضر آیت‌الله حاج شیخ مرتضی حائری و سپس به مدت ۱۵ سال از محضر آیت‌الله حاج سید موسی شبیری زنجانی در مباحث فقهی، استفاده کرده است و هم‌زمان در درس اصول فقه حضرات آیات عظام وحید خراسانی و حاج شیخ جواد تبریزی شرکت نموده و از حضرات آیات جوادی آملی، حسن‌زاده آملی و انصاری شیرازی نیز در مباحث فلسفی و عرفان نظری بهره گرفته است.

نویسنده هم‌اکنون به تدریس علوم حوزوی اشتغال دارد و به صورت خاص به پژوهش درباره مسائل حکومتی فقه می‌پردازد. محصول کارهای علمی وی در دهه اخیر، علاوه بر کتاب دین و دولت، بیش از یک صد مقاله است که به صورت پراکنده در نشریات علمی گوناگون منتشر شده است. اثر دیگر او پژوهشی مفصل درباره آزادی عقیده است که در آستانه نشر قرار دارد.

۴

معرفت فطری خدا

همان گونه که از عنوان کتاب بر می‌آید، کتاب به توضیح گونه‌ای از شناخت خدای

متعال می‌پردازد که به آن «معرفت فطری» می‌گویند. در کتاب، دیدگاه‌های مختلف در مورد معرفت فطری خدا مورد نقد و بررسی قرار گرفته و دیدگاهی خاص مستند به منابع اصیل دینی بیان شده است. کتاب، گذشته از تبیین معرفت فطری خدا و ویژگی‌های آن، جایگاه این معرفت را در مجموعه معارف و احکام و اخلاق اسلامی نیز مورد بحث قرار می‌دهد. در واقع مقصد اصلی کتاب توضیح سلوک دینی از اولین قدم یعنی اعطای معرفت از جانب خدا، تا آخرین مرحله یعنی ترکیب و یاد آوری و متذکر شدن به این معرفت در درجات عالی‌تر از طریق طاعات و عبادات و تزکیه و تهذیب نفس و جلب رضایت الاهی است.

از جمله مباحث کتاب، راه‌های متذکر شدن به معرفت فطری خدا، اثبات عقلی خدا، از راه سیر آفاقی و انفسی و مقایسه معرفت عقلی و معرفت فطری و قلبی خدا، مسأله اسماء و صفات الاهی، جایگاه جدل و احتجاج پیرامون عقاید دینی، مفهوم و ویژگی‌های ایمان و راه رسیدن به آن و نقش اراده و عبادت و فضایل و رذایل اخلاقی در ایمان است. در انتهای کتاب روش‌شناسی کتاب و روش استفاده از آیات و احادیث در مباحث اعتقادی به اجمال بررسی شده است.

پژوهشگر

رضا برنجکار در سال ۱۳۴۲ و در شهرستان آستارا به دنیا آمد. تحصیلات متوسطه را در سال ۱۳۶۰ با اخذ دیپلم ریاضی به پایان رساند. در سال ۱۳۶۱ به حوزه علمیه قم وارد شد. تحصیلات حوزه را پس از اتمام سطح و گذراندن هفت سال درس خارج فقه و اصول به پایان رساند. در کنار درس‌های رایج حوزه به تحصیل کلام، فلسفه، تفسیر و حدیث پرداخت. همچنین تحصیل در رشته فلسفه غرب را در دانشگاه ادامه داد و در سال ۱۳۸۰ موفق به اخذ دکتری فلسفه از دانشگاه تهران گردید. وی هم‌اکنون عضو هیأت علمی دانشگاه تهران است و در حوزه و دانشگاه مشغول تدریس

می‌باشد. همچنین با بسیاری از مراکز پژوهشی حوزه، همچون مؤسسه فرهنگی دارالحدیث، دفتر تبلیغات اسلامی و پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، مشغول همکاری است. از وی بیش از سی مقاله و چهار کتاب به چاپ رسیده است که عبارتند از:

۱. مبانی خداشناسی در فلسفه یونان و ادیان الهی که به انگلیسی نیز ترجمه و نشر شده است، ۲. آشنایی با علوم اسلامی: کلام، فلسفه و عرفان، ۳. آشنایی با فرق و مذاهب اسلامی.

۵

میراث حدیث شیعه

میراث حدیث شیعه، سلسله دفت‌هایی است که به عرضه تراث شیعی در حوزه

حدیث و علوم حدیث نظر دارد و شامل رساله‌هایی است کوتاه که در حجم یک کتاب نیستند.

در این دفتر (دوم) تعداد نُه رساله برای اولین بار تصحیح و عرضه گردیده که عنوان آن‌ها عبارتند از:

۱. وصیت حضرت پیامبر صلی‌الله علیه و آله به علی علیه‌السلام: این رساله از روی نسخه خطی تحریر شده در سال ۶۹۹ که در اول آن عمر بن محمد نسفی سند خود را به آن مرقوم داشته، تصحیح شده است.

۲. المناجاة الالهیات: مناجات مفصلی است از حضرت علی علیه‌السلام که از روایت سید ضیاء‌الدین فضل‌الله راوندی (م ۵۷۲) تحقیق و تصحیح شده است.

۳. الاستبصار یا الانتصار فی النص علی الائمه الاطهار: از ابوالفتح محمد بن علی کراجکی (م ۴۴۹ق) رساله کوتاهی است در اثبات امامت ائمه علیهم‌السلام.

۴. اربعون حدیثاً: از عزالدین حسین حارثی عاملی (م ۹۷۴) (پدر شیخ بهایی).

۵. شرح حدیث حقیقت: از خواجه محمد دهمدار (م ۱۰۱۶).

۶. صحیفه المحبه: از سائل کاشانی (زنده در سده دهم هجری): اصل کتاب چهل حدیثی است که سید علی همدانی در فضایل حضرت علی علیه‌السلام جمع‌آوری نموده و سائل کاشانی هر کدام از احادیث را در دو بیت به نظم آورده است.

۷. شرح حدیث رأس الجالوت: از ملاعبدالصاحب بن احمد نراقی (م ۱۲۹۷)

۸. المکنون فی حقائق الکلم النبویه: از ابومحمد روز بهان بقلی شیرازی (م ۶۰۶ق) او در این کتاب چهار صد حدیث نبوی را به روش عرفانی شرح نموده است.

۹. نظیم اللثالی: از سید قوام‌الدین محمد بن محمد مهدی سیفی حسینی قزوینی (م ۱۵۰ق) در این رساله چهل حدیث انتخاب و هر حدیث با دو بیت به فارسی ترجمه شده است.

۱۰. لب‌اللباب فی علم الرجال: از ملا محمد جعفر شریعتمدار استرآبادی

(م ۱۲۶۳ق).

۱۱. شرح طرق شیخ طوسی، از همان نویسنده سابق. همچنین در این دفتر سه مقاله دیگر در موضوعات زیر منتشر شده است:

۱. الفوائد الرجالیه: حاوی مبانی رجالی محقق کرکی که از کتاب‌هایش استخراج و تدوین شده است.

۲. اجازات فیض کاشانی: در این مقاله اجازاتی که فیض کاشانی به شاگردانش اعطا نموده، جمع آوری و تصحیح شده است.

۳. معرفی کتاب ازاله الأوهام: در این مقاله کتاب ازاله الأوهام تألیف شیخ ابوالقاسم خویی (م ۱۳۶۵ق) که تاکنون منتشر نشده معرفی گردیده است.

پژوهشگر

علی صدرايي نيا مشهور به صدرايي خويي، در سال ۱۳۴۲ در شهر خوی متولد شد و تحصیلات خود را تا دیپلم در آن شهر به پایان رسانید و در سال ۱۳۶۲ وارد حوزه علمیه خوی گردید و پس از یک سال به حوزه علمیه قم عزیمت کرد. تحصیلات سطح را تا سال ۱۳۷۲ به پایان رسانید و سپس مشغول درس خاج فقه و اصول گردید. تحقیقات را نیز در کنار دروس حوزوی شروع کرد و با استفاده از دانش و تجارب اساتید به تحقیق و تصحیح و فهرست نویسی نسخه‌های خطی مشغول شد. شایان ذکر است که اغلب تحقیقات وی به صورت گروهی بوده است.

اساتید عمده او در دروس حوزوی و تحقیقات عبارتند از: حضرات آیات وجدانی، سید مرتضی مه‌ری، ستوده، جوادی آملی، حسن‌زاده آملی، وحید خراسانی، شیخ جواد تبریزی و گرامی.

دیگر آثار تألیفی وی عبارتند از: ۱. سیمای خوی، ۲. فضل بن شاذان ستاره خراسان،

۳. آشنای حق، شرح حال آقا محمد بید آبادی، ۴. زندگی‌نامه آیت‌الله اراکی، ۵.

سرود غدیر، ۶. فهرست نسخه‌های خطی مجلس شورای اسلامی (۶جلد) و مدرسه
نمازی خوی، مدرسه علمیه صدر بابل، آستانه حضرت معصومه علیهاالسلام.
همچنین آثار تصحیحی او بدین قرار است: ۱. حسن دل، از آقا محمد بید آبادی، ۲.
مکنون الحدیث روزبهان بقلی شیرازی، ۳. دو رساله جهادیه، یا جنگ‌های ایران و
روس، ۴. مسمارالعقیده ابن معمار بغدادی، ۵. رسایل فارسی میرزا حسن لاهیجی، ۶.
ذخایر الاسفار ملاعلی خیابانی، ۷. اربعون حدیثا ملامحمدتقی مجلسی، ۸. رساله
غنائیه محمدحسن سنقری.

۶

هستی‌شناسی

فلسفه اسلامی را می‌توان در پنج بخش کلی: امور عامه (هستی‌شناسی)، الاهیات

خاص (خداشناسی)، علم النفس (انسان‌شناسی)، معرفت‌شناسی و دین‌شناسی تبویب کرد که امور عامه خود شامل مباحث زیر است:

۱. احکام کلی وجود، ۲. وجود ذهنی، ۳. مواد ثلاث، ۴. ماهیت، ۵. وحدت و کثرت، ۶. علیت، ۷. حرکت (قوه و فعل)، ۸. سبق و لحوق (مقدم و مؤخر)، ۹. علم و عالم و معلوم، ۱۰. جوهر و عرض

کتاب هستی‌شناسی فقط شامل مسائلی اندک از مباحث مواد ثلاث، علیت، حرکت و جوهر و عرض است، به علاوه فصلی درباره نفس و به ضمیمه مقدمه‌ای - شامل پنج فصل - در باب شناخت دانش فلسفه.

این کتاب برای مخاطبان ناآشنا به فلسفه تحریر یافته، و به سبک خودآموز تألیف شده است و در آن از مثال‌های ساده و قابل فهم و نیز در بخش حرکت از نمودارهای مناسب و شکل‌هایی که تفهیم مطلب را ساده‌تر می‌کنند استفاده شده است. کتاب به خواننده در حد آشنایی با مفاهیم فلسفه اسلامی کمک می‌کند و بیش از دورنمایی از آن در ذهن تصویر نمی‌کند.

پژوهشگر

عبدالرسول عبودیت نویسنده کتاب، در سال ۱۳۳۳ در اصفهان متولد شد. وی پس از طی تحصیلات ابتدایی و متوسطه در همین شهر وارد دانشگاه شد و پس از فراغت از دانشگاه، در سال ۱۳۵۹، به حوزه علمیه قم راه یافت و به فراگیری علوم اسلامی و معارف دینی پرداخت، وی پس از اتمام دوره سطح، مدتی اشتغال به درس خارج آیت‌الله حاج شیخ جواد تبریزی و آیت‌الله وحید خراسانی، و آیت‌الله بهجت داشت. سپس به طور تخصصی و تمام وقت به فراگیری فلسفه پرداخت که هم اکنون نیز بر این امر مشغول است.

دیگر آثار او عبارت است از: ۱. تدوین و تحقیق و نگارش دو جلد شرح نهاییه‌الحکمه

علامه طباطبایی (که مجموعه درس‌های استاد مصباح است)، ۲. درآمدی بر فلسفه اسلام، ۳. شرح‌نامه مرحوم امام خمینی قدس سره به گورباچف (مندرج در نشریه رشد معارف)، ۴. مقدمه جلد اول شرح اسفار استاد مصباح.

فصل دوم

پژوهش‌ها و پژوهشگران برتر دوره دوم

سال ۱۳۷۹

تجربه دینی و مکاشفه عرفانی

یکی از مسائل مهمی که امروزه در حوزه دین‌پژوهی در کشور ما مطرح است، مسأله "تجربه دینی" می‌باشد. این مسأله رویکردهای متفاوتی دارد؛ از جمله این که گاه تجربه دینی به عنوان دلیلی برای اثبات خدا مطرح می‌شود و گاهی به عنوان هویت ایمانی پیش چشم‌ها قرار می‌گیرد و گاه به آن از دید عرفانی نگاه می‌شود. از سوی دیگر در دین اسلام وجوه مشابهی برای آن در نظر گرفته می‌شود که شاید از همه بیش‌تر نسبت به مسأله حالات و مشاهدات عرفانی تأکید ورزیده شود. بر این اساس این تألیف تطبیقی از جوانب مختلف و با دو نگاه این مسأله را که ارتباطی تنگاتنگ با دین و ایمان پیدامی‌کند، می‌کاود.

بدین‌منظور چند فصل پدید آمده است. در ابتدا تاریخچه مسأله بررسی می‌گردد؛ سپس جایگاه، حوزه و قلمرو مباحث مشخص و تعریف می‌شود. آنگاه مکاشفه از نقطه‌نظر قرآنی، روایی، کلامی و عرفانی مورد نگاه تاریخ قرار گرفته، سپس به عوامل پیدایش این مسأله اشاره شده است. نیمه دوم این فصل به مبحث تجربه دینی و عرفانی اختصاص دارد. این مسأله در روانشناسی دین، با دین ارتباط پیدا کرده و گونه‌های مختلف آن بررسی شده است. در ادامه بحث عوامل ظهور جریان تجربه‌گروی دینی در جهان غرب به چشم می‌خورد. نتایجی که از این مقایسه به دست می‌آید عبارتند از این‌که: اولاً عرفان در عالم اسلام و تجربه دینی در عالم غرب دو جریان کاملاً متمایزند. لذا یکی با قرآن سازگار است، اما دیگری خیر. یکی عقل‌گراست اما دیگری خردستیز. ثانیاً عرفان با علم و فلسفه سازگار است، اما تجربه دینی با دین عقلانی سازگاری ندارد.

فصل دوم، به دیدگاه‌ها و نظریه‌ها مربوط می‌شود. در بخش نخست بر اساس چینش تاریخی، دیدگاه‌های متفکران و عارفان مسلمان از ابونصر سراج طوسی تا حضرت

امام قدس سره مطرح شده است و در این بین نگاه تطبیقی و گاه انتقادی هم به کار آمده است. در زمینه تجربه عرفانی پیش فرض‌ها و پیامدهای این مسأله به بحث گذاشته شده است. بخش دوم به تعریف تجربه دینی، اقسام آن و دیدگاه‌های متفکران شاخص غربی اختصاص داده شده است. تمام این مباحث زمینه‌ساز تجربه و تحلیل و نگاهی تطبیقی را فراهم آورده است.

در فصل سوم، نخست مسأله «ملاک» مطرح شده است. دومین مسأله موضوع مهم تجربه و تفسیر می‌باشد. بدین بیان که آیا تجربه خالص در اختیار انسان هست یا برای همیشه تجارب آمیخته با تفاسیر و برداشتهای ذهنی‌اند؟ در زمینه سنت‌ها و دیدگاه‌ها به نقد و بررسی نشسته است. وحی و مکاشفه سومین مسأله است که از دیدگاه غرب و جهان اسلام بررسی شده و معلوم می‌گردد که اولاً وحی پدیده بشری نیست، ثانياً وحی الهی تعمیم‌ناپذیر است. گفتنی است که این پژوهش به صورت تطبیقی صورت گرفته و نیز به منابع دسته اول و فراوان و در زبان‌های مختلف مراجعه شده است.

پژوهشگر

محمدتقی فعالی، متولد ۱۳۴۱ در تهران. در اواخر مقطع متوسطه به طور هم‌زمان دروس حوزوی را آغاز کرد و پس از پیروزی انقلاب اسلامی دو سال مقدمات و منطق را گذراند. در همان بدو ورود به قم، دروس مؤسسه در راه حق را با درس فقه آغاز نمود. دوره سطح را در خدمت اساتیدی چون: حضرات آیات اعتمادی، اشتهدادی و ستوده، تا سال ۱۳۶۹ ادامه داد. در همین دوره برخی کتب مهم فلسفی نظیر نهاییه الحکمه، اشارات، منطق و الاهیات شفا و اسفار تمهیدالقواعد و دوره درس فصوص الحکم را خدمت حضرات آیات جوادی آملی، مصباح یزدی و حسن‌زاده آملی فراگرفت.

از سال ۱۳۶۳ تا ۱۳۷۱ در گروه تفسیر بنیاد فرهنگی باقرالعلوم علیه السلام تحت اشراف آیت الله مصباح یزدی در مقوله‌های مختلف قرآن مشغول تحقیق بود. از سال ۱۳۶۹ تاکنون از دروس خارج آیت الله تبریزی، آیت الله وحید خراسانی آیت الله مکارم شیرازی بهره گرفت.

با ورود به دانشکده تربیت مدرس قم، در مقطع فوق لیسانس، رشته الاهیات را در سال ۱۳۷۴ و در مقطع دکتری عرفان اسلامی - بعنوان دانشجوی ممتاز - در سال ۱۳۷۹ فارغ التحصیل شد. همچنین در سال ۱۳۷۶ موفق به اخذ مدرک سطح ۴ حوزه شد. مدت ۸ سال است که در دانشگاه‌های تهران و قم و برخی مراکز حوزوی به تدریس اشتغال دارد.

دیگر آثار وی علاوه بر پنجاه مقاله تألیفی و ترجمه عبارتند از: ۱. ایمان و چالش‌های معاصر، ۲. ادراک حسی از دیدگاه ابن سینا، ۳. درآمدی بر معرفت‌شناسی دینی و معاصر، ۴. ایمان دینی در اسلام و مسیحیت، ۵. علوم پایه نظریه بداهت، ۶. معرفت‌شناسی قرآن، ۷. بولتن مرجع معرفت‌شناسی، ۸. مقاله‌ای برای دانشنامه امام علی علیه السلام، ۹. ترجمه کتابی انگلیسی در زمینه معرفت‌شناسی دینی، ۱۰. معرفت‌شناسی دینی، ۱۱. دین و عرفان.

در مقدمه به موضوع تحقیق، بررسی پیشینه تحقیق در ابعاد مختلف تقیه و نشان دادن کمبودها؛ ضرورت و اهداف تحقیق، روش تحقیق، و معرفی اجمالی منابع تحقیق و علوم مرتبط با آن همچون فقه، رجال، حدیث پرداخته است.

فصل اول شامل تعریف واژه تقیه و اصطلاح «تقیه در حکم» با استفاده از لغت، قرآن و روایات می‌باشد.

فصل دوم تاریخچه تقیه در دو بخش قبل از اسلام و بعد از اسلام مورد توجه قرار می‌گیرد. در بخش قبل از اسلام عمدتاً به موارد تقیه انبیا که آن‌ها را از قرآن اثبات کرده، پرداخته شده است. در بخش دوم مسیر تاریخی تقیه در زمان معصومین علیهم‌السلام بررسی شده و موارد اوج و فرود این مسأله در حیات آن بزرگواران نشان داده شده است.

فصل سوم: ادله مشروعیت تقیه و شبهات وارد بر آن در دو بخش سامان یافته است: بخش اول به ادله مشروعیت تقیه در کتب مختلف شیعی پرداخته است که در هفت قسمت: فطرت، عقل، سیره عقلا، آیات قرآن، روایات، اجماع و سیره متشرعه مباحث خود را پی می‌گیرد. و با توجه به آن که طرف مقابل شیعه در این بخش، عامه می‌باشند، کارامدی و ناکارامدی هر یک از ادله نشان داده شده است. بخش دوم عهده‌دار جواب به شبهات مربوط به اصل تقیه می‌باشد.

در فصل چهارم با دیدی جدید به تقسیمات تقیه نگریسته است و مباحث مختلفی همچون تاریخچه، تقسیمات، فایده و انواع آن‌ها و تقسیم تقیه از جهت موضوع در آن مطرح شده است و مواردی مانند تقیه خوفی، کتمانی، مداراتی، تحبیبی در این فصل بررسی شده است.

در فصل پنجم به بررسی تاریخی مسأله حمل بر تقیه در روایات و کتب فقهی و مجامع روایی پرداخته و آن‌گاه روایاتی که از آن‌ها حمل بر تقیه استفاده می‌شود، مورد بحث و بررسی قرار گرفته و مقدار دلالت آن‌ها مشخص گشته است. و سپس

مباحثی کلی همچون مطرح شدن تقیّه به عنوان مرجح حجت بر حجت و یا به عنوان ممیز حجت از لاحجت، مرجح داخلی یا خارجی بودن حمل بر تقیّه، تعیین نوع مرجحیت حمل بر تقیّه بررسی شده است و در هر مورد ثمره نزاع نیز مشخص گشته است. از دیگر مباحث این فصل تعیین جایگاه حمل بر تقیّه در میان علوم اسلامی است که اصولی بودن این مسأله ثابت شده است. همچنین پیش‌فرض‌های مختلف مسأله حمل بر تقیّه همچون «تبعیت احکام فقهی از مصالح و مفاسد واقعی»، «وحدت ائمه علیهم‌السلام در مقام بیان احکام»، «علم ائمه علیهم‌السلام به همه احکام شرعی»، «عصمت ائمه علیهم‌السلام»، «عدم‌تصفیه کتب روایی شیعه از روایات تقیه‌ای» همراه دلایل آن‌ها مورد بررسی قرار گرفته است.

فصل ششم شرایط چهارگانه حمل بر تقیه با استناد به روایت به نقد و بررسی نظرات فقها پرداخته و مباحثی چون منبع شرطیت آن رتبه آن و جایگاه آن در عبارات فقها مطرح گشته است.

در فصل هفتم فقه عامه در زمان ائمه علیهم‌السلام بررسی شده است.

پژوهشگر

نعمت‌الله صفری فروشانی، متولد ۱۳۴۵ در خمینی شهر. ورود او به حوزه علمیه آن شهر، سال ۱۳۵۵ است. مقدمات علوم اسلامی در آنجا فراگرفت، و سپس به اصفهان رفت و از سال ۱۳۶۱ در حوزه علمیه آن شهر به تحصیلات خود ادامه داد، و نیز تاریخ ورود او به حوزه علمیه قم، سال ۱۳۶۴ می‌باشد که در آنجا به بهره‌برداری از اساتید بزرگ پرداخت. وی مقطع کارشناسی ارشد مرکز تربیت مدرس (وابسته به دانشگاه قم) در سال ۱۳۷۴ تمام کرد و قبولی در مقطع دکتری را در رشته تاریخ و تمدن ملل اسلامی از دانشکده الهیات دانشگاه تهران در سال ۱۳۷۷ گرفت.

دیگر آثار وی عبارتند از: ۱. غالیان، کاوش در جریان‌ها و برآیندها، ۲. همکاری در

تألیف «حکومت اسلامی در اندیشه فقیهان شیعه»، ۳. همکاری در تألیف «احکام حکومتی و مصلحت»، ۴. همکاری در تدوین «کتابشناسی فقهت». همچنین از وی مقالات بسیاری در نشریات مختلف علمی به چاپ رسیده است از جمله: ۱. احکام حکومتی خمس، ۲. انتصاب و انتخاب از دیدگاه امام خمینی، ۳. شرح حال و آثار شیخ هادی تهرانی همراه با تحقیق رساله حق و حکم او، ۴. جریان‌شناسی غلو در کتاب الضعفاء ابن‌غضائری، ۵. مسجد کوفه و مساجد مبارکه و ملعونه در کوفه، ۶. مردم‌شناسی کوفه، ۷. صلح‌نامه‌های مسلمانان با ایرانیان، ۸. درآمدی بر علم فرقه‌شناسی اسلام، ۹. روش‌شناسی حل تعارض در عبادات امام خمینی قدس سره، ۱۰. غلو و حضرت علی علیه‌السلام، ۱۱. بررسی تفصیلی طبقات‌نگاری در حدیث و تاریخ.

دایرة المعارف موضوعات و مفاهیم قرآن کریم

تدوین دایرة المعارف قرآن کریم که «مرکز فرهنگ و معارف قرآن» وابسته به «دفتر

تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم» بدان همت گماشته، گامی است در جهت تبیین و بسط معارف قرآن؛ موضوعی که از دوران نخستین مفسران اصیل قرآن، پیامبر و امامان معصوم علیهم/السلام و پس از آن، عالمان مسلمان در جهت آن تلاش کرده‌اند.

در مقدمه این اثر آمده است: هدف اصلی دایره‌المعارف قرآن کریم عبارت است از ارائه اطلاعات ناب و اصیل در قلمرو موضوعات و اعلام قرآن؛ به گونه‌ای که اهل تحقیق را به مثابه منبعی مادر و ماندگار از منابع فرعی بی‌نیاز کند. در جنب این هدف، غرض عمومی در تدوین دایره‌المعارف حاضر، این است که مخاطبان دانش پژوه در حد مطالعات پایه اسلامی نیز بتوانند از پژوهش‌های اصیل و قدیم قرآنی بهره گیرند. بدین سان کوشش شده تا طلاب، دانشجویان و عموم دانش پژوهان به فراخر توان، در عرصه مطالعات عمومی یا تخصصی خود، بتوانند از مقالات این دایره‌المعارف استفاده کنند. در این دایره‌المعارف سعی شده است:

الف. همه آراء و دیدگاه‌های مهم و مبنایی در هر موضوع و مسأله به صورت مستند و بدون افزایش و کاهش آورده شود و با رعایت احترام به همه آراء و عقاید، به نقد آن‌ها پرداخته شود؛

ب. منابع مقالات اصیل و دسته اول باشند؛

ج. حجم مقالات به تناسب اهمیت و جایگاه موضوع باشد؛

د. از نقل قول مستقیم و نقل طولانی مطالب پرهیز شود؛

ه. در مقالات از «نثر معیار» بهره گرفته شود.

طرح اولیه این دایره‌المعارف در سال ۱۳۷۵ تدوین شد و پس از آن، با رایزنی و استفاده از ملاحظات صاحب نظران تکمیل گردید. از سال ۱۳۷۷ کار تألیف مقالات آغاز شد. تاکنون حدود ۱۰۰۰ مدخل تصویب نهایی شده که بخشی از آن‌ها ارجاعی است. بیش از ۴۰۰ پرونده علمی نیز تشکیل گردیده و بیش از ۲۰۰ مقاله تألیف

شده است. پیش بینی می شود مجموع مدخل ها به ۳۰۰۰ مدخل اصلی بالغ شود. اولین جلد «دایره المعارف قرآن کریم» (موضوعات و اعلام) در سال ۸۰ به علاقمندان قرآن عرضه شد.

پژوهشگر

علی خراسانی به سال ۱۳۴۳ در تربت حیدریه دیده به جهان گشود. همزمان با شکل گیری انقلاب اسلامی در همان شهرستان به تحصیل علوم دینی پرداخت. در سال ۱۳۶۱ برای ادامه تحصیل به حوزه علمیه قم هجرت نمود، سطوح عالی را نزد اساتید برجسته مانند آیات: پایانی، اعتمادی و گنجی به اتمام رساند. پس از پایان سطح در دروس خارج آیت الله مکارم شیرازی شرکت نمود و همزمان از درس تفسیر آیت الله جوادی آملی استفاده کرد.

از اسفند ۱۳۷۶ به جمع پژوهشگران مرکز فرهنگ و معارف قرآن پیوست و کار در مجموعه دایره المعارف قرآن کریم را آغاز کرد. هم اکنون وی مسئولیت این دایره المعارف را برعهده دارد و با کوشش پنج بخش علمی تاریخ و اعلام، فلسفه و کلام، فقه و حقوق، ادیان، معارف و مفاهیم و علوم قرآن و با همکاری بیش از صد تن از فضلا و نویسندگان حوزه علمیه قم به تدوین دایره المعارف قرآن اشتغال دارد و پیش بینی شده است که این پروژه عظیم در حدود ۳۰ جلد به جهان اسلام عرضه شود.

شماری از مقالات این دایره المعارف از جمله؛ آخرت، آزر، ابتر، آصف بن برخیا، آیات نام دار و آیات خدا و...، به قلم وی نگارش یافته است. هم چنین تاکنون تألیفات زیر از ایشان منتشر شده است: ۱. آشنایی با مذاهب اسلامی، ۲. آشنایی با اخلاق اسلامی، ۳. آشنایی با انقلاب اسلامی، ۴. پاسخ به سؤالات براساس مبانی شیعه و اهل سنت.

۱۰

درآمدی بر منشأ دین

نظریات عده‌ای که در باب منشأ دین درکارند به دو دسته کلی تقسیم شده‌اند که

عبارتند از: نظریات تکامل‌گرا و نظریات خداگرایانه. نظریات تکامل‌گرا (الحادی) نیز به دو دسته نظریات جامعه‌شناختی و روان‌شناختی تقسیم می‌شوند. بخش اول کتاب به بررسی نظریات تکامل‌گرا اختصاص دارد و از میان آن‌ها، مهم‌ترین نظریاتی که مطرح شده‌اند عبارتند از: نظریه تکاملی و هم‌ارزی کارکری (نظریه اگوست کنت)، نظریه جانمندانگاری (نظریه تیلور)، نظریه عصر پیش از جانمندانگاری (نظریه مارت و فریزر) نظریه طبیعت‌گروی (نظریه ماکس مولر)، نظریه توت‌م‌گروی (نظریه دورکیم)، نظریه روان‌زایی (نظریه فروید). همه این نظریات در بخش اول کتاب بیان و نقد شده‌اند.

در بخش دوم نظریات خداگرایانه زیر مطرح شده‌اند: نظریه ترس از نومن (نظریه رودلف اتو)، نظریه کهن‌الگو (نظریه یونگ)، نظریه امر مقدس (نظریه میرچا الیاده)، نظریه علیّت (نظریه آندرو لانگ) نظریه فطرت (نظریه شهید مطهری)، نظریه اسم‌الاهی (نظریه ابن عربی).

بررسی مبانی و پیامدها و ارتباط نظریات درباره هر نظریه‌ای جداگانه صورت گرفته است. از این گذشته، توجه به پیش‌فرض‌های اساسی نهفته در هر نظریه نیز گوشه‌های تاریک این نظریات را روشن ساخته است.

بحث منشأ دین به معنای جست‌وجو در علل و عوامل روانی و اجتماعی پیدایش دین است. البته این بحث بر پیش‌فرضی مبتنی است که در دوره مدرن اساس کار نظریه‌پردازان مختلف، از قبیل جامعه‌شناسان و روان‌شناسان و انسان‌شناسان در زمینه بررسی دین قرار گرفته است. پیش‌فرض اساسی همه آنان این بود که پدیده دین را باید بدون توسل به خدا یا هر امر مافوق طبیعی تبیین کرد. لذا آنان تلاش کردند با بررسی صور گوناگون ادیان ابتدایی تبیین و توجیهی برای ادیان پیچیده و بطور کلی، الگویی برای همه ادیان ارائه دهند.

دین پدیده‌ای پیچیده و دارای ابعاد گوناگونی، مانند بعد روانی، اجتماعی است. هر

یک از روان‌شناسان و جامعه‌شناسان بعد موردنظر خود را بررسی می‌کنند، اما پیش‌فرض مذکور هیچ مبنای علمی ندارد، چرا که دانشمند هر رشته‌ای فقط می‌تواند به توصیف و تحلیل پدیده مورد نظرش بپردازد. دانشمند آنجا که به پیش‌فرضی راجع به وجود خدا روی می‌آورد در حقیقت از رشته کار خود خارج می‌شود و به فلسفه‌پردازی و نظریات فلسفی توجه می‌کند. در بخش‌های مختلف کتاب این پیش‌فرض مورد نقد و بررسی قرار گرفته است.

پژوهشگر

علی‌رضا قائمی‌نیا؛ تاریخ تولد وی به سال ۱۳۴۲ در ارومیه بوده است؛ سال ورودش به حوزه علمیه قم سال تحصیلی ۶۱ - ۱۳۶۰ می‌باشد که تاکنون به تحصیلات حوزوی خود ادامه داده و از اساتید مبرز بهره‌ها برده است، وی مدتی از دوران تحصیلی خود را به درس خارج فقه و اصول آیات عظام شرکت کرده است. تحصیلات دانشگاهی را در مقطع‌های کارشناسی و سپس کارشناسی ارشد فلسفه پایان برده است و اکنون اشتغال به تحصیل در مقطع دکتری فلسفه دارد. دیگر آثار وی عبارتند از:

۱. تجربه دینی و گوهر دین، ۲. پلورالیزم تحویلی (پیرامون پلورالیزم دینی در ایران)، ۳. درآمدی بر تفکر نقدی و روش نقد اندیشه‌های، ۴. معرفت‌شناسی متن (ترجمه)، ۵. نظریه معرفت، ۶. راز متن: هرمنوتیک و ساخت‌شکنی متون دین.
- همچنین از نام‌برده تاکنون مقالات متعددی در نشریات علمی به چاپ رسیده است.

دین‌داری و بزه‌کاری (بر اساس نمونه‌ای از نوجوانان تهرانی)

در پژوهش حاضر رابطه دین‌داری و بزه‌کاری در یک زمینه فرهنگی و دینی غیر غربی، یعنی اسلام و ایران، مورد بررسی قرار گرفت. به این منظور، در فصل‌های اولیه آمار جرم در ایران، و به طور کلی در کشورهای اسلامی، با کشورها مقایسه و مشخص شد که کشورهای اسلامی دارای میزان‌های جرم کم‌تری بوده‌اند. سپس با توجه به ویژگی‌های باورهای اسلامی و قوانین جزای اسلام، استدلال شد که میزان پایین جرم در کشورهای اسلامی را می‌توان تا حدودی بر اساس ویژگی‌های اعتقادات اسلامی تبیین کرد. سپس دیدگاه جامعه‌شناسان کلاسیک و نظریه‌های معاصر انحرافات اجتماعی مورد بررسی قرار گرفتند تا دلالت‌های آن‌ها برای دین‌داری مردم مشخص شود. این بررسی نشان داد که، براساس این دیدگاه‌ها و نظریات، دین می‌تواند یکی از موضوعات مهم در تبیین جرم و بزه‌کاری باشد و بیش‌تر نظریه‌ها بر وجود رابطه‌ای معکوس بین دین‌داری و بزه‌کاری دلالت دارند. در ادامه، بر اساس یافته‌های پژوهش‌های پیشین و در چارچوب نظریه کنترل اجتمالی هیرشی (Hirschi)، متغیرهای این نظریه به عنوان متغیرهای مداخله‌گر یا واسط (Intervening Variables) بین دین‌داری و بزه‌کاری در نظر گرفته شدند.

در آخرین بخش از کار، مدل فرضیه‌ای تحقیق بر اساس داده‌ای که از یک نمونه ۳۹۱ نفر از دانش‌آموزان (دختر و پسر) دبیرستان‌های تهران با استفاده از پرسش‌نامه جمع‌آوری شده بود آزمون شد. سنجه‌های دین‌داری و بزه‌کاری هر دو به صورت سنجه‌ای چند بعدی تعریف عملیاتی شدند و به روش «خود گزارشی» (Self report) سنجیده شدند. سنجه دین‌داری با اقتباس از مدل کلاک و ستارک

(Clock and Stark) با محتوای دین اسلام تطبیق داده شده؛ اعمال روش‌های آماری مختلف به خصوص تحلیل مسیر (Path Analysis) نشان داد که دین‌داری هم به صورت مستقیم و هم به صورت غیرمستقیم و از طریق متغیرهای کنترل اجتماعی اثر بازدارنده قابل توجهی بر بزه‌کاری دارد. با وجود این، اثر دین‌داری بر کنترل بزه‌های اخلاقی مثل مصرف مواد مخدر و الکل بیش از اثر بازدارنده آن بر سایر بزه‌ها مثل دزدی و ضرب و جرح بود. در بین متغیرهای کنترل اجتماعی مطرح شده در نظریه هیرشی، اعتقاد به هنجارهای اخلاقی جامعه بهترین متغیر واسطه بین دین‌داری و بزه‌کاری بود؛ یعنی بیش‌ترین اثر غیر مستقیم دین‌داری بر بزه‌کاری از طریق این متغیر اعمال می‌شد. در این پژوهش علاوه بر بررسی رابطه دین‌داری و بزه‌کاری، وضعیت دین‌داری و بزه‌کاری نوجوانان تهرانی به صورت توصیفی هم بررسی و تحلیل شده است.

پژوهشگر

سید حسین سراج‌زاده متولد ۱۳۳۷ در شهرستان رفسنجان؛ پس از اخذ دیپلم ریاضی به سال ۱۳۵۶ وارد دانشگاه شد. مقطع کارشناسی خود را در رشته جامعه‌شناسی دانشگاه شهید بهشتی بین سال‌های ۱۳۵۶ تا ۱۳۶۴ طی کرد و نیز مقطع کارشناسی ارشد را در جامعه‌شناسی دانشگاه تربیت مدرس بین سال‌های ۱۳۶۴ تا ۱۳۶۸ گذراند و سپس درجه دکتری خود را در جامعه‌شناسی از دانشگاه اسکس، انگلستان در سال ۱۳۷۷ اخذ کرد.

مقاله‌های منتشر شده از وی عبارت است از: ۱. سابقه و قلمرو جامعه‌شناسی کار، ۲. مسلمانان در جامعه بریتانیا (ترجمه)، ۳. بر خلاف جریان، نقد نظریه سکولار شدن (ترجمه)، ۴. ارزیابی انتقادی تحقیق تحول نامگذاری کودکان تهرانی، ۵. نگرش‌ها و رفتارهای دینی نوجوانان تهرانی و دلالت‌های آن برای نظریه سکولار شدن، ۶.

سرمشق آشفته توسعه نابسامان، نقد و بررسی کتاب آنومی یا آشفتگی اجتماعی، ۷.
نام‌ها نمادهای فرهنگند، نقد و بررسی کتاب تحول نامگذاری کودکان تهرانی، ۸.
مفهوم سکولاریزاسیون در پژوهش‌های تجربی (ترجمه)، ۹. اقتدار ایمان یا ایمان به
اقتدار: بررسی جامعه‌شناسانه اثر باورهای اسلامی بر جرم.

همچنین طرح‌های پژوهشی زیر توسط وی انجام شده است: ۱. طرح سنجش
نگرش، رفتار و آگاهی‌های دانشجویان دانشگاه‌های دولتی، ۲. طرح ملی سنجش
دینداری دانش‌آموزان کشور، ۳. طرح پیمایشی بررسی مشروعیت دانش‌آموزان
کشور، ۴. طرح تحول نامگذاری در بین اقوام ایرانی، طرح دسترسی دانشجویان
دانشگاه‌های دولتی به مواد مخدر و استفاده از آن.

و نیز از او مقاله‌های ذیل در همایش‌های علمی ارائه گردیده است:

۱. مشارکت سیاسی و توسعه،

۲. Non - Attending Belivdrs The Religiosity iraian xiv world
cin gress of socioiogy Montreal canada viuths july ۱۹۹۸.

۳. سکولاریسم و سکولار شدن، میراث شریعتی.

۱۲

دین و عرفان

آنچه در این اثر مورد توجه قرار گرفته است، نسبت دین و عرفان است؛ با این هدف

که در یک مطالعه و بررسی دقیق وجوه اشتراک و افتراق دین اسلام و عرفان اسلامی را مشخص کند.

نخست دین اسلام و عرفان اسلامی را تعریف کرده، اصول و مبانی و درون مایه اصلی هر دو را مشخص کرده است. سپس یک گزارش کلی از دیدگاه علمای اسلام را درباره تصوف آورده، نظر موافقان و مخالفان عرفان و دلایل و توجیهاتشان را نقل کرده است. آنگاه وارد بحث تفصیلی شده، دیدگاه دین اسلام و عرفان اسلامی را، در موضوعات و مسائل بنیادی مطرح و با یکدیگر مقایسه نموده است. این مسائل و موضوعات بنیادی عبارتند از:

۱. منشأ معرفتی. در این قسمت، منشأ معرفتی دین و عرفان، از جهات مختلف مورد بررسی و مقایسه قرار گرفته است، از جمله: آیا تعلیم منشأ معرفت است یا تجربه شخصی؟ منشأ معرفت در درون انسان است یا در بیرون؟ عادی بودن و نبودن زبان. شطحی بودن و نبودن مسائل. ابهام یا وضوح اصول نظری، برنامه علمی و نتیجه نهایی.

۲. هستی‌شناسی. در این قسمت دیدگاه آن دو درباره مسائل زیر مورد بررسی و مقایسه قرار گرفته است: هستی‌شناسی، مبدأ هستی، واقعیت جهان، انگیزه آفرینش، کیفیت پیدایش جهان و معاد و بازگشت.

۳. انسان‌شناسی. شامل مسائل زیر است: هدف آفرینش انسان، حقیقت انسان، تکلیف، عمل، نتیجه عمل و فرجام انسان، آخرت و باطن.

۴. بعثت و هدایت. در این قسمت دیدگاه دین و عرفان درباره مسائل و موضوعات زیر مورد بررسی و مقایسه قرار گرفته است: ضرورت نبوت، ماهیت آن، شخصیت پیامبر، فرایند تنزیل، خاتمیت، سقوط تکلیف، نبوت تعریف، ولایت و نبوت.

۵. مبانی اخلاق و رفتار. از قبیل آزادی انسان، هدف اخلاق، محرک رفتار اخلاقی، تسامح و مدارا.

۶. خلافت و ولایت و مسائل آن.

۷. زبان و دین و عرفان. سرانجام با یک جمع بندی و نتیجه گیری نهایی این بحث به پایان می‌رسد.

پژوهشگر

سید یحیی یثربی در سال ۱۳۲۱ در تکاب آذربایجان غربی متولد شد، تحصیلات حوزوی را تا مقطع خارج در حوزه علمیه قم ادامه داده و هم‌زمان به تحصیل علوم عقلی هم پرداخته است. سپس وارد تحصیلات دانشگاهی شد، مقاطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری را در دانشگاه تهران به پایان برد. از سال ۱۳۶۲ عضو هیأت علمی در برخی دانشگاه‌های کشور از جمله دانشگاه علامه طباطبایی تهران بوده، به تدریس و تحقیق در زمینه فلسفه، تصوف، دین پژوهی و مسائل اجتماعی اشتغال دارد.

وی تألیفات متعددی دارد که از جمله می‌توان کتاب‌های زیر را نام برد:

۱. فلسفه عرفان، ۲. عرفان نظری، ۳. تصحیح و ترجمه نجات ابن سینا، ۴. آب طربناک، ۵. فلسفه امامت، ۶. عیار نقد، ۷. ماجرای غم‌انگیز روشنفکری در ایران، ۸. نسبت دین و عرفان، و ده‌ها مقاله در مجلات علمی کشور.
- خدمات علمی مشارالیه عبارت است از: مدیریت گروه فلسفه دانشگاه تبریز، ریاست دانشکده الاهیات دانشگاه تربیت معلم تبریز، ریاست دانشگاه کردستان، ریاست پژوهشکده حکمت و دین پژوهی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

روش‌شناسی تفسیر

در یک نگاه کلی به روش‌شناسی تفسیر، می‌توان از شش محور اساسی در این حوزه به شرح زیر سخن به میان آورد: مبانی تفسیر، قواعد تفسیر، منابع تفسیر، علوم مورد نیاز مفسر، شرایط مفسر و شیوه تفسیر. در این کتاب چهار محور «قواعد تفسیر»، «منابع تفسیر»، «علوم مورد نیاز مفسر» و «شرایط مفسر» مورد بررسی قرار گرفته است.

روش‌شناسی تفسیر قرآن که به عنوان متن منبع تهیه شده، دارای پنج فصل است: در فصل اول مباحث مقدماتی روش‌شناسی تفسیر مطرح شده است. اولین موضوع مورد بررسی در این فصل و نگاه نقادانه به امتیازات و نقاط قوت و نیز کاستی‌ها و ابهام‌های تعاریف ارائه شده در مورد تفسیر و تأویل و تلاش برای ارائه تعریفی دقیق و مرزبندی روشن‌تری میان تفسیر و تأویل است. در ادامه عوامل نیازمندی به تفسیر مورد بحث و کندوکاو قرار گرفته است و آخرین موضوع مورد بررسی در این فصل امکان و جواز تفسیر است که به تبیین زوایای مختلف این بحث از طریق بررسی آیات و روایات ناظر به این مسأله پرداخته شده است.

فصل دوم به بیان قواعد تفسیر اختصاص یافته و در مجموع از هفت قاعده اساسی تفسیر به طور مشروح سخن به میان آمده است. در نخستین قاعده، لزوم انتخاب قرائت صحیح، معیارهای شناخت قرائت صحیح و شواهدی تاریخی بر اعتبار قرائت کنونی قرآن آورده شده است. قاعده دوم ضرورت در نظر گرفتن مفاهیم کلمات را در زمان نزول قرآن مطرح می‌سازد. قاعده سوم لزوم در نظر گرفتن قواعد ادبیات عرب در فهم قرآن است که طی آن به راه دستیابی به فصیح‌ترین قالب‌های ساختاری عربی و اعتبار قواعد عربی اشارت رفته است. قاعده چهارم درباره در نظر گرفتن

قراین کلام است. گستردگی قراین سبب شده تا مباحث مربوط به این قاعده طولانی و دراز دامن گردد. قاعده ششم در نظر گرفتن انواع دلالت‌های آیات شریفه است. در این مبحث دلالت و انواع آن تعریف و نمونه‌هایی از مدلول‌های مختلف آیات که با توجه به انواع دلالت‌ها قابل دستیابی است ذکر شده است. هفتمین و آخرین قاعده تفسیر احتراز از بیان بطون یا باطن آیه‌ها است.

«منابع تفسیر» محور مباحث فصل سوم است که پس از بیانی کوتاه در باب ضرورت شناخت منابع تفسیر، به ترتیب اهمیت مورد مطالعه قرار گرفته است. قرآن و گونه‌های مختلف منبع قرار گرفتن آن، روایات معصومان و انواع آن، منابع لغوی و راه‌های دستیابی به مفاد واژگان قرآن، منابع تاریخی و شرایط اعتبار آن، عقل و نقش‌های مختلف آن در تفسیر، دستاوردهای تجربی عنوان‌های کلی مباحث این فصل است.

فصل چهارم از علوم مورد نیاز مفسران بحث می‌کند. این فصل با مقدمه‌ای در باب ضرورت بحث از علوم مورد نیاز، تفاوت آن با منابع و راز نیازمندی به آن و زمینه‌های پیدایش آن آغاز شده و در ادامه اقسام علوم مورد نیاز به ترتیب زیر مورد بحث قرار گرفته است. علوم ادبی مانند لغت‌شناسی، صرف، نحو، علوم بلاغی، علوم قرآنی، علم کلام، اصول فقه، فقه، رجال، درایه، علوم تجربی و طبیعی، علوم انسانی، علم الموهبه از جمله علوم است که در این فصل نیازمندی به آن‌ها تبیین شده و از نقش آن‌ها در تفسیر سخن به میان آمده است.

پنجمین فصل کتاب به بیان شرایط مفسر قرآن پرداخته است. این شرایط در دو محور کلی قرار گرفته است: ۱. شرایط اعتبار تفسیر؛ ۲. شرایط کمال و باروری تفسیر، در محول اول شرایطی مانند تسلط و حضور ذهن نسبت به پیش فهم‌های تفسیر، ملکه استنباط، آگاهی و اعتقاد به جهان بینی قرآن و بی طرفی علمی مطرح شده است و توانمندی فکری و صفای باطنی و پر سؤال بودن ذهن به عنوان شرایط

کمال، یاد شده است.

پژوهشگر

محمود رجبی به سال ۱۳۳۰ در جاسب متولد و در سال ۱۳۴۵ وارد حوزه علمیه شد، دروس سطح را نزد اساتید بزرگوار آقایان محمد موسی قمی، حاج حسن آقا تهرانی، محمد امینیان، مقتدایی، طاهری خرم‌آبادی خواند و در دروس خارج از محضر حضرات آیات شیخ مرتضی حایری، شیخ کاظم تبریزی، وحید خراسانی استفاده کرد. از سال ۱۳۵۴ در دوره آموزشی مؤسسه در راه حق شرکت کرده و تفسیر موضوعی قرآن، فلسفه اسلامی، فلسفه تطبیقی، فلسفه علم، مباحث کلامی علوم انسانی خواند و زبان انگلیسی و عربی جدید را فراگرفت و از محضر آیت‌الله مصباح، آیت‌الله طاهری، آیت‌الله جعفری و دکتر احمدی استفاده برد. وی از سال ۱۳۶۱ به تحقیق و تألیف و تدریس تفسیر و علوم قرآنی و جامعه‌شناسی اشتغال دارد. علاوه بر مقالات ارائه شده در مجلات علمی و همایش‌ها و راهنمایی و مشاوره حدود ۳۰ پایان‌نامه در رشته علوم قرآن و جامعه‌شناسی در مقطع کارشناسی و دکترا و اجرا و نظارت حدود ۲۰ طرح پژوهشی تاکنون آثار زیر از ایشان به چاپ رسیده است:

۱. درآمدی به جامعه‌شناسی اسلامی، ۲. تاریخ جامعه‌شناسی، ۳. مبانی جامعه‌شناسی، ۴. شناخت قرآن، ۵. جلسه درسی درباره ایدئولوژی اسلامی، ۶. چند درس پیرامون شناخت قرآن، ۷. تاریخ تفکر اجتماعی در اسلام، ۸. انسان‌شناسی.

ایشان هم‌اکنون مسئول گروه علوم اجتماعی و رئیس شورای علمی گروه قرآن در پژوهشکده حوزه و دانشگاه و معاون پژوهشی و مسئول گروه علوم قرآنی مؤسسه امام خمینی می‌باشند.

کتاب روش‌شناسی تفسیر قرآن نیز که با نظارت و ویرایش محتوایی و علمی ایشان

تهیه شده، حاصل همکاری آقایان اکبر بابایی، غلام‌علی عزیزی‌کیا و مجتبی روحانی‌راد می‌باشد.

۱۴

فرهنگ جانبازی

پژوهشنامه فرهنگ جانبازی (جانباز در سرای جاودان) کاری است از مجموعه‌ای پنج

۴۲

جلدی که به تبیین ابعاد گونه‌گون حضور مادی و معنوی جانباز در عالم هستی می‌پردازد. در این مجلد (جانباز در سرای جاودان)، از چهار مطلب اصلی در چهار بخش سخن رفته است: ۱. معاد جسمانی و تجسم اعمال، ۲. چگونگی حشر جانباز، ۳. جایگاه عضو قطع شده، ۴. جایگاه و ارزش جانباز در آخرت.

توضیحی اجمالی درباره مطالب بخش‌های چهار گانه:

در بخش اول، اقوال مختلف درباره کیفیت معاد انسان ذکر شده و از آن میان، نظریه «معاد جسمانی - روحانی با همین جسم مادی دنیایی»، به استناد آیات و روایات برگزیده شده است. این بخش، تمهیدی برای مطالب عرضه شده در بخش‌های بعد است و در آن، ضمن اثبات «معاد جسمانی - روحانی» از تجسم اعمال و نیز چگونگی حشر در جهان آخرت سخن رفته است. بخش دوم شامل مباحثی در زمینه چگونگی حشر جانباز، به طور خاص است؛ لیکن به عنوان مقدمه، از حشر مجروح، به طور عام سخن به میان آمده است. در بخش سوم، از جایگاه عضو قطع شده و منزلت و حضور اخروی آن سخن می‌رود. در اینجا نیز مقدماتی در پیرامون جایگاه عضو قطع شده غیر جانباز گفت‌وگو شده است. بخش چهارم به جایگاه و ارزش جانباز در آخرت می‌پردازد و ثمرات جانبازی را در آخرت بیان می‌کند.

در تنظیم مطالب، پرونده علمی - تحقیقی تهیه شده در «گروه معارف مرکز تحقیقات اسلامی جانبازان» ملاک عمل بوده که خود، کاری است گروهی و ژرف و فراهم آمده از منابع اصیل روایی و کتب حکمت و کلام اسلامی. در مباحث معرفتی، همواره نظر مشهور علمای امامیه مد نظر قرار گرفته و کوشیده شده است تا ضمن حفظ ارزش علمی بحث، مخاطبان عام جانباز نیز بتوانند همراه بهره‌های علمی، از ثمرات اجتماعی - سیاسی این پژوهش حظی بگیرند. به همین دلیل، با حفظ مرتبت تحقیقی، قلمی هموار و روان برای نگارش این اثر برگزیده شده و نمونه‌های متعدد عینی از سیره و تاریخ در آن درج گشته است.

گفتنی است جلد دوم این اثر با عنوان جایگاه جانباز در دنیا نیز نگارش یافته و مجلدات دیگر آن در دست تألیف است.

پژوهشگر

سید ابوالقاسم حسینی (ژرفا) متولد به سال ۱۳۴۱ در تهران. تحصیلات حوزوی خود را تا دروس خارج فقه و اصول (۸ سال)، ادامه داد و همچنین مدرک دانشگاهی خود را در مقطع کارشناسی ارشد در رشته حقوق بین‌الملل به سال ۱۳۷۰، از دانشگاه شهید بهشتی دریافت کرد. وی آشنا به زبان انگلیسی و مسلط بر زبان عربی است. نگارش آثار پژوهشی زیر توسط وی انجام یافته است: ۱. فلسفه حقوق بشر (تقریر مباحث آیت‌الله جوادی آملی)، ۲. بی طرفی در حقوق بین‌الملل اسلامی، ۳. معیارنامه بررسی و گزینش کتب کودکان و نوجوانان، ۴. هدیه‌ای از دوست، ۵. بر ساحل سخن، ۶. شیوه نامه دایره‌المعارف امام حسین علیه‌السلام، ۷. زخم، پرواز، دیدار، ۸. مبانی هنری قصه‌های قرآن، ۹. حدیث رویش، ۱۰. بر بال قلم. همچنین آثار ترجمه شده او عبارتند از: ۱۱. جهاد و حقوق بین‌الملل اسلامی، ۱۲. ارتباط صهیونیستی، ۱۳. بهشت ارغوان، ۱۴. چراغ شقایق، ۱۵. در آستان جانان، ۱۶. در حریم نور، ۱۷. موسوعه امام علی بن ابی‌طالب (جلد ۶)، ۱۸. توسعه اقتصادی در کتاب و سنت. همراه با ویرایش بیش از چهل کتاب و مجموعه؛ و نیز نگارش و ویرایش و ترجمه صدها متن رادیویی و مقاله مطبوعاتی.

الفصول المهمه فی معرفه الأئمه

مؤلف کتاب ابن صباغ، علی بی أحمد بن عبداللّه مکی مالکی (۷۸۴-۸۵۵ق)، از دانشمندان بزرگ مسلمان و سرآمد علمای مالکی در نیمه اول قرن نهم هجری به شمار می‌رود که جامع علوم و فنون گوناگون مخصوصاً ادبیات، اصول فقه، فقه، علوم قرآن، حدیث، ریاضی، کلام، حکمت و تاریخ بوده و در خوشنویسی تبحر داشته است.

از وی آثار و تألیفات گران‌مایه‌ای به یادگار مانده است و از جمله آن‌ها همین کتاب می‌باشد که از همان آغاز تألیف به دلیل استحکام در متن، مورد اعتماد و استناد علمای فریقین قرار گرفت.

کتاب مشتمل بر مناقب و فضائل ائمه اثنی عشر علیهم‌السلام است که با سند از پیامبر بزرگ اسلام صلی‌الله علیه وآله وسلم روایت شده و اکثر راویان آن از صحابه و محدثین بزرگ هستند. ابن صباغ کتاب را در دوازده فصل سامان داده است. هر فصل شامل برخی مناقب و فضائل و مختصری از شرح احوال هریک از ائمه می‌باشد. تصحیح کتاب «الفصول المهمه فی معرفه الأئمه» بر اساس چهار نسخه معتبر به انجام رسیده، به علاوه حداکثر منابع مورد استفاده مؤلف نیز تتبع و کتاب بر آن‌ها عرضه شده است.

پژوهشگر

سامی الغریری، به سال ۱۹۵۰ میلادی در شهر کاظمین دیده به جهان گشود. تحصیلات دوره دروس ابتدایی تا پایان متوسطه را در بغداد سپری کرد و سپس وارد دانشکده ادبیات شد. وی جهت ادامه تحصیلات عالی به دانشگاه الازهر رفت و پس از گذراندن دوره مقطع کارشناسی و کارشناسی ارشد، فارغ‌التحصیل شد. هم‌زمان با

پیروزی انقلاب اسلامی ایران به کشور ما مهاجرت کرد و وارد حوزه علمیه قم شد و به کسب معارف اسلامی پرداخت. پس از فراگرفتن مقدمات علوم اسلامی و گذراندن دروس دوره سطح، به دروس خارج فقه و اصول راه یافت و از محضر آیت‌الله سیدمحمود هاشمی و آیت‌الله سیدکاظم حسینی حایری بهره‌ها برد. نام‌برده در حوزه تألیف و تصحیح متون اسلامی نیز فعال بوده و آثاری از خود بجای گذاشته است که برخی از آن‌ها چاپ و منتشر شده است و برخی نیز در آینده منتشر خواهد شد.

۱۶

کتاب الطهارة، اثر امام خمینی

از جمله آثار ارزشمند حضرت امام در علم فقه کتاب «الطهارة» در چهار مجلد است

۴۶

که اولین اثر مفصل و مکتوب ایشان در فقه به شمار می‌رود. این کتاب در پی تدریس دروس خارج فقه در حوزه علمیه قم برای جمعی از فضلا و محققین حوزه به رشته تحریر درآمد. تاریخ نگارش کتاب به سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۷۷ قمری مربوط می‌شود؛ زمانی که اساتید بزرگی در حوزه علمیه قم به تدریس علوم اسلامی اشتغال داشتند و در عین حال جلسات درس امام خمینی قدس سره از رونق چشمگیری برخوردار بود.

در این اثر مباحث متعددی از کتاب الطهاره مورد بحث تفصیلی قرار گرفته؛ همچون مبحث تیمم، نجاست خمر و مسکرات، نجاست اهل کتاب و مسأله ارتداد، نجاست خون، دماء ثلاثه، مطهرات مثل آب و زمین و خورشید و استحاله و دهها مسأله دیگر. در یک مراجعه اجمالی به این کتاب، مشخص می‌شود که ایشان در تحقیقات وسیع خود به بررسی آرای بیش از ۷۰ آیه قرآن کریم و ۱۰۰۰ حدیث از پیامبر اکرم صلی‌الله علیه وآله وسلم و ائمه معصومین علیهم‌السلام را شرح کرده است که از این رهگذر می‌توان با سبک حدیث‌شناسی و تفسیری ایشان نیز آشنا شد. از ویژگی‌های دیگر این کتاب بحث‌های رجالی مهمی است که در ضمن مسائل فقهی به آن پرداخته شده است.

مؤسسه نشر و تنظیم آثار امام خمینی قدس سره از سال ۱۳۷۷ شمسی تحقیق این اثر ارزشمند را آغاز کرد و علاوه بر استخراج منابع آیات، روایات، اقوال فقها و مباحث رجالی، همچنین به مقابله متن آن با دست‌خط حضرت امام قدس سره پرداخت. این اثر با پاورقی‌های علمی و توضیح اسناد و منابع، کمک بسیاری به فقه‌پژوهان خواهد کرد. تهیه فهرس فنی آیات، روایات، اعلام و کتب از دیگر ویژگی‌های این تحقیق است.

پژوهشگر

تحقیق، تصحیح و تعلیق و تنظیم این کتاب حاصل تلاش جمعی از طلاب و فضلاء حوزه علمیه قم می‌باشد که با دفتر نمایندگی مؤسسه تنظیم و نشر آثار حضرت امام قدس سره در قم همکاری کرده‌اند؛ آقایان محققین: حسین شایعی، ابراهیم طاهری کیا، علی‌رضا نخبه روستا، محمد ایزی، مهدی اوجی، سامی خفاجی، مرتضی قلی‌بیگیان، محمد ایوبی، علی کریمی، حقیقه‌الله اکبری و دیگر محققینی که در مقابله، بازنویسی و بازنگری این اثر همکاری کرده‌اند تا کتابی متقن و درخور شأن نگارنده آن فراهم آید.

۱۷

کلام جدید

با توجه به نیازهای فرهنگی جامعه به ویژه نسل جوان، در این کتاب مسائل زیر

رعایت گردیده است:

۱. موضوعاتی مورد بحث و بررسی قرار گرفته‌اند که یا جزء نیازهای دانش‌پژوهان این رشته است، یا جزء پرسش‌های مطرح در جامعه است. لذا از طرح موضوعات صرفاً آکادمیک خودداری شده است.

۲. در طرح مباحث به جنبه‌های عاطفی، اخلاقی و پرورشی آن‌ها توجه گردیده و از طرح مباحث به شیوه‌های خشک مدرسی اجتناب شده است.

۳. فیلسوفان بیش از دغدغه اثبات نظام فکری خود، دغدغه تبیین و توصیف آن را دارند که نشان‌دهنده اهمیت ترسیم درست یک نظام فکری است؛ در این کتاب به هر دو بخش توجه شده است. بخش‌هایی از مباحث عهده‌دار توصیف و استدلال قابل فهم، پاسخ‌گو به نیاز مخاطب از معارف دینی است و بخش‌هایی عهده‌دار توجیه عقلانی آن‌ها و نقد و ارزیابی اندیشه‌های غیردینی یا غیراصیل است. در مباحث و مطالب کتاب، ادله موافق و مخالف مدنظر است.

۴. به دلیل این که این کتاب در پاسخ به اعلان نیاز برخی مراکز آموزشی تدوین شده است و باید در حجم محدودی تدوین می‌یافت، چاره‌ای جز گزینش از میان مسائل مختلف کلامی نبود. لذا مباحث مهم‌تر و یا موردسؤال مطرح شده است.

۵. این کتاب برای دوره‌های متوسط آموزشی طلاب و دانشجویان تدوین شده است. تلاش شده تا مطالب کامل و روشن القا شود، اما به هر حال کتاب درسی نیازمند فراگیری از طریق درس‌آموزی مباحث به طور مشروح است. مانند فصل‌های عقل و ایمان، خدا و تجربه دینی، شرّ و قدرت مطلق، صفات یا ذات که به دلیل ناگزیر بودن از طرح مسائل معرفت‌شناختی و فلسفی، مشکل‌تر از بقیه فصل‌ها هستند.

کتاب دارای یک مدخل و سه بخش اصلی و بیست و چهار فصل است. مدخل به توضیحی درباره کلام، فلسفه، الهیات اختصاص دارد. بخش اول به مباحث معرفت‌شناسی دینی اختصاص دارد. و بر عقلانیت معارف دینی و قداست آن‌ها،

معناداری گزاره‌های دینی و ناطق بودن شریعت استدلال شده است و دیدگاه‌های مهم معرفت‌شناسی ایمان مورد ارزیابی قرار گرفته‌اند. در بخش دوم به رابطه انسان با خدا، مسأله شرور پرداخته و به پاره‌ای شبهات پاسخ داده شده است. بخش سوم به پیامبری، دین و مسائل مرتبط با دین همچون تعداد ادیان، دین و اخلاق، انواع قرائت‌ها از دین، وحی و تجربه دینی و پاسخ به شبهات مطرح شده در این زمینه‌ها اختصاص یافته است. بخش چهارم شامل مسائل امامت، ولایت و انواع آن، مرجعیت و رهبری در عصر غیبت است که در آن دیدگاه‌های مطرح در زمینه امامت و قرائت‌های جدید به‌ظاهر شیعی و در باطن همسوبانگرش‌های اهل سنت به‌مسأله امامت و رهبری مورد بررسی قرار گرفته و در پایان به شبهات ولایت مطلقه فقیه پاسخ داده شده است.

پژوهشگر

هادی صادقی به سال ۱۳۴۱ در کرمانشاه زاده شد و در همان سال به اتفاق خانواده به تهران انتقال یافت، در رشته ریاضی فیزیک تحصیل کرد. اما پس از انقلاب بر اثر گرایش به معارف دینی در رشته الهیات دانشگاه شرکت کرد و هم در دانشگاه هم در اولین دوره کارشناسی‌ارشد ناپیوسته مدرسه عالی شهید مطهری پذیرفته شد، اما تحصیل در حوزه را بر آن‌ها ترجیح داد و در سال ۱۳۶۲ به حوزه علمیه قم رفت و تاکنون مشغول به تحصیل است. دروس مقدمات و سطح حوزوی را در شش سال به پایان رساند. وی حدود هشت سال است که در رشته کلام جدید به تحصیل و تحقیق اشتغال دارد و اینک نیز دانشجوی ترم آخر دکتری کلام در دانشگاه تربیت‌مدرس است.

دیگر آثار علمی وی که تاکنون به چاپ رسیده عبارت است از: ترجمه کتاب فلسفه اخلاق، نوشته ویلیام کی. فرانکنا و سه کتاب تاریخ معرفت‌شناسی - پلورالیسم دین،

حقیقت، کثرت و الاهیات و تحقیق‌پذیری.
از او نیز حدود سی‌مقاله در نشریات علمی انتشار یافته و حدود ده‌مقاله از زبان
انگلیسی به فارسی برگردانده است.

۱۸

اسماعیلیه

مجموعه مقالات اسماعیلیه هر کدام به نوعی پاسخی است به پرسش‌هایی مهم که

در حوزه معارف دینی از دیرباز مطرح بوده‌اند.

به راستی خواجه نصیرالدین طوسی که پدر کلام شیعی محسوب می‌شود بر چه مذهب و آیینی بوده است؟ زیست سی ساله وی در قلاع اسماعیلیه چه مقدار در شکل‌گیری کلامی وی مؤثر بوده است؟ آیا دفاع وی از حلاج و عدم پذیرش بداء و رجعت، نشانگر گرایش‌های اسماعیلی وی نیست؟ و نیز چرا و چگونه قاضی نعمان فقیه علی‌الاطلاق اسماعیلیان در سده‌های اخیر مورد عنایت خاص فقیهان و محدثان امامی قرار گرفته است؟ آیا این توجه، گرایش امامی وی را نشان می‌دهد یا نمایانگر روحیه انفتاح و رواداری عالمان پیشین ماست که منابع معرفتی خود را به آثار شیعیان اثناعشری محدود نمی‌کردند؟ آیا شهرستانی صاحب‌الملل والنحل چنان‌که مشهور است یک سنی اشعری است یا آن‌گونه که برخی از آثار او چون تفسیر مفاتیح‌الاسرار نشان می‌دهد، یک‌باطنی اسماعیلی است؟ و ... .

پاسخ به این پرسش‌ها پاسخ‌نهایی نیست و یقیناً جا برای تحقیقات برتر باز است، تازه‌هایی در مورد دروزیان با اتکا به منابع معتبر و نیز مطالعات میدانی خود مؤلف که سالیانی را در مجاورت آنان گذرانده است و نیز گزارشی از مطالعات صورت گرفته در مورد فرقه پیچیده قرامطه محورهای مقالات این مجموعه را تشکیل می‌دهد.

پژوهشگر

این پژوهش شامل مجموعه مباحثی است که توسط چند تن از محققین مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان و مذاهب و زیر نظر آقای قاسم جوادی نگارش یافته است. نویسندگان این مقالات علاوه بر اشتغال به تحصیلات حوزوی در دروس خارج فقه و اصول، به تحصیلات دانشگاهی در مقطع کارشناسی‌ارشد یا دکتری اشتغال دارند. اسامی آنها به شرح زیر است:

۱. علی آقانوری، عضو گروه تصوف مرکز؛ نویسنده کتاب علل و عوامل فرقه‌گرایی،

- مترجم کتاب الزینه و مقاله شریعت از دیدگاه صوفیه و چندین مقاله دیگر.
۲. علی‌رضا ایمانی، عضو گروه تشیع مرکز؛ متخصص در تفسیر و علوم قرآن، مترجم کتاب تاریخ المذاهب الاسلامیه و کتاب مسائل الامامه و نگارنده چندین مقاله دیگر.
۳. محمد جاودان، عضو گروه تشیع مرکز؛ مترجم کتاب آیا خدایی هست؟ اثر ریچارد سوین برن، مؤلف مقالات نظام تحت تأثیر شیعه، دیدگاه علمای بزرگ شیعه نسبت به تصوّف، شیعه کیست، مترجم مقدمه کتاب المناظرات و چند مقاله دیگر.
۴. امیر جوان آراسته، عضو گروه تصوّف مرکز؛ نویسنده مقاله تشیع بغداد در قرون نخستین، افکار و اندیشه‌های حکیم الهی آقامحمدرضا قمشه‌ای و مترجم مقاله تصوّف در ترکیه و کتاب المناظرات و تأثیر متقابل اسماعیلیه و تصوّف و چند مقاله دیگر.
۵. مصطفی سلطانی، عضو گروه تشیع مرکز؛ نویسنده مقالات بررسی احادیث آغاز وحی، تشیع بصره در قرون نخستین، زندگی و افکار ابن‌فهد حلی و چندین مقاله دیگر.
۶. حمیدرضا شریعتمداری، عضو گروه تشیع و سردبیر مجله هفت آسمان؛ مقالات متعددی از وی در نشریات کشور به چاپ رسیده است.
۷. محمدرضا رجبی، عضو گروه تصوّف؛ نویسنده مقالات ولایت باطنی، زندگی و اندیشه‌های رجب برسی و مترجم کتاب تصوّف از ویلیام چیتیک و چند مقاله دیگر.
۸. عبدالعلی صاعد رازی، پژوهشگر و مدرّس حوزه علمیه قم؛ مؤلف چندین مقاله.
۹. مهدی فرمانیان، عضو گروه تشیع و تسنّن؛ نویسنده مقالات اعجاز قرآن از نظر معتزله، مطالب کلامی اکیوان‌جاحظ، اندیشه‌های کلامی قاضی سعیدقمی و مترجم مقاله قادیانیه در دایره‌المعارف اسلام و مقالات دیگر.
۱۰. حمید ملک‌مکان، عضو گروه تسنّن مرکز؛ نویسنده مقالات امامت از دیدگاه غیرشیعه، مترجم مدخل معتزله از دایره‌المعارف اسلام، مأخذشناسی اباضیه، تشیع

کوفه در قرن اول هجری و چند مقاله دیگر.

۱۱. محمد نصیری، عضو گروه تصوف مرکز؛ نویسنده کتاب‌های تاریخ تحلیلی اسلام، امام علی و پرسش‌های فراروی و مترجم مقاله فرقه خلوتیه جراحیه در ترکیه و مقاله تصوف در آمریکا و سرچشمه‌های قرآنی و حدیثی تصوف و چند مقاله دیگر.

۱۹

امام، اخلاق و سیاست

محور پژوهش حاضر، اخلاق و نسبت آن با سیاست از دیدگاه امام خمینی قدس سره

است. بحث‌های این نوشته در سه بخش فراهم آمده است: بخش نخست نگاهی است به اصول اخلاق نظری اسلامی امام خمینی و آموزه‌های اساسی ایشان در باب اخلاق، بخش دوم تأملی است در باب رابطه اخلاق و سیاست و در بخش سوم از سیاست اخلاقی و عناصر اخلاقی و سیاست سخن می‌رود. مؤلف این تحقیق با این باور که اخلاق جایگاه خاصی در نظام فکری امام خمینی دارد، بحث را آغاز نموده و نشان داده است که ایشان سیاست را به مثابه امتداد اخلاق می‌نگریست و آن را از منظر اخلاقی می‌دید و معتقد بود که سیاست با همه پیچیدگی‌هایی که دارد، می‌تواند و باید اخلاقی باشد. چرا که اخلاق از نظر ایشان، منحصر به آموزه‌های فردی و فرعی نیست، بلکه زیرساز زندگی فردی و اجتماعی و اساسی سعادت دو جهانی است. بدین ترتیب این پژوهش حرکت خود را از اخلاق آغاز نموده و به سیاست و پیوندش با اخلاق رسیده است و آن‌گاه مجدداً به اخلاق و جایگاه آن در سیاست بازمی‌گردد. و به این باور می‌رسید که نگاه امام به سیاست، نگاهی اخلاقی است و آن را به مثابه امتداد اخلاقی در سطحی کلان‌تر می‌نگرد. از این منظر، نمی‌توان برای سیاست قواعد و اخلاقیاتی جدای از قواعد کلی اخلاق اسلامی یافت و هر گونه تلاشی جهت مستقل ساختن سیاست از اخلاق عملاً و در درازمدت به نفعی نه‌تنها اخلاق، بلکه به نابودی سیاست نیز می‌انجامد. بدین ترتیب، از نظر امام نه‌تنها مصالح اخروی اقتضا می‌کند که سیاست‌مرد، پایبند به اخلاق باشد، بلکه حتی عقل عملی و عقل سیاسی نیز این پایبندی به اخلاق را از او می‌خواهد، لذا ایشان در توصیه به قانون‌گذاران جامعه اسلامی می‌فرماید "شما معلم اخلاق جامعه باشید و همه جامعه هم پشتیبان شما باشد... و اگر خدای نخواستہ انحرافات پیدا شود و اغراض شخصیه پیش بیاید... این اولاً انحطاط اخلاقی زیاد است انحطاط در پیشگاه خداست و ثانیاً خوف این است که نتوانید این بار را به منزل برسانید." بنابراین، اخلاقی رفتار کردن در همه عرصه‌ها به ویژه در عرصه سیاست، هم موجب تعالی و رشد روحی و معنوی انسانی

است و هم شرط و اقتضای عقل.

پژوهشگر

سیدحسن اسلامی به سال ۱۳۳۹ در خانواده‌ای روحانی در کربلا زاده شد و در سال ۱۳۵۰ به ایران بازگشت و در کنار دروس حوزوی به تحصیلات دانشگاهی ادامه داد و اینک در هردو عرصه به فعالیت علمی مشغول است. هم‌اینک ایشان در مقطع دکتری رشته کلام دانشگاه قم مشغول به تحصیل است.

دیگر آثار علمی او عبارتند از: ۱. محمد صلی‌الله علیه وآله وسلم پیامبر رحمت، ۲. امر به معروف و نهی از منکر، ۳. حکومت دینی و حق انتقاد، ۴. انتقاد و انتقادپذیری، ۵. دروغ مصلحت‌آمیز: بحثی در مفهوم و گستره آن.

همچنین این کتاب‌ها توسط ایشان ترجمه شده است: ۱. حقایق مهم پیرامون قرآن کریم، ۲. زندگانی مسلم بن عقیل، ۳. زندگانی حضرت ابوالفضل العباس علیه‌السلام، ۴. زندگانی امام علی الهادی علیه‌السلام، ۵. زندگانی امام حسن عسکری علیه‌السلام، ۶. اهداف دین از نگاه شاطبی، ۷. از ژرفای فتنه‌ها (دوجلد)، ۸. دوستی در قرآن و حدیث.

از وی تاکنون مقالات بسیاری اعم از تألیف و ترجمه در نشریات گوناگون علمی و پژوهشی کشور به چاپ رسیده است.

هدف از این پژوهش آن بوده که روشن شود آیا در فرایند استنباط احکام فقهی، عقل نیز داری جایگاهی هست؟ آیا دوره یافتن به گزاره‌های فقه و احکام آیین آنچه دلیل عقل و یا دلیل عقلی نامیده می‌شود کارکرد مشخصی هم دارد؟ آیا در این باره در مذاهب گوناگون اسلامی پاسخی همسان فرارو نهاده شده است؟ آیا میان آنچه در اصول فقه مذاهب در این زمینه اظهار شده با آنچه عملاً در کار استنباط بدان اعتماد ورزیده‌اند هم‌آهنگی و سازگاری وجود دارد؟ و سر انجام در این میان موضع شیعه خواه در اصول و خواه در فقه کدام است؟

این اثر کوشیده است با نگاهی واقع‌گرایانه به منابع سنی و شیعه وضعیت عقل را در فرایند استنباط بررسی و به همه عرصه‌هایی که در آن‌ها از کارکرد عقل یا ادله عقلی سخن به میان آمده است بپردازد و درستی و نادرستی گمان‌ها و ادعاها را بر ترازوی نقد نهند. برآیند کلی تحقیق حاضر آن است که به رغم انکارناپذیری نزاع پدیده و دیرین متکلمان، اصولیان، فقیهان، و مفسران بر سر عقل، آنچه عمدتاً وجود دارد در مذهب اهل سنت با اختلاف‌هایی در ادبیات و جزئیات امر در خدمت توسعه و تعمیم مدلول متون دینی است و آنچه در نزد شیعه نیز دلیل عقل نام گرفته از منبعی بالقوه فراتر نرفته است و شاید هم نتواند هیچ‌گاه به منبعی بالفعل بدل شود.

رساله بررسی وضعیت عقل در فرایند استنباط فقهی مشتمل بر نه فصل به همراه سخن آغازین و فرجامین است. مؤلف در آغازین سخن به ضرورت و اهداف پژوهش خود پرداخته است. در فصل اول کلیاتی درباره عقل، دلیل عقلی و تفاوت آن‌ها با یک‌دیگر و نیز تفاوت با سیره عقلا و همچنین توانایی و اعتبار عقل فراروی نهاده است. در فصل دوم از دلیل عقل، قاعده ملازمه و کشف یقینی حکم شرع از رهگذر عقل و نیز امکان یا عدم امکان آن سخن به میان آورده است. در سومین فصل پیوند عقل و قیاس و توسعه مدلول متون دینی از این رهگذر را بررسی کرده و تفصیلاً به

تقابل آراء در این عرصه پرداخته است. در چهارمین فصل به مقوله مهم استصلاح و پیوند آن با عقل و نیز جایگاه آن در پویایی فقه نگریسته است. در پنجمین فصل از استحسان و پیوند آن با عقل و ادله عقلی و نگاه مذاهب مختلف به آن بحث کرده است. در فصل ششم مبحث پر اهمیت سدذرایع و منع حیل را باز کاویده است. در فصل هفتم از مسالک استدلال و استلزام سخن به میان کشانده است. در هشتمین فصل به چگونگی تعامل عقل و استصحاب و براءت پرداخته است و سرانجام در نهمین فصل از رساله پیوند عقل و فرمان‌بری را مورد اهتمام و بررسی قرار داده و از چگونگی تکیه داشتن اصل امتثال بر عقل سخن گفته است.

اما فرجامین سخن نگارنده، ارزیابی وضع موجود و پیشنهاد راه‌هایی برای بهگشت وضعیت است تا از این رهگذر دریچه‌هایی به سوی تعامل عقل و فقه و دخالت افزون‌تر عقل در فرایند استنباط گشوده شود.

پژوهشگر

حسین صابری در سال ۱۳۴۵ در گناباد به دنیا آمد. در سال ۱۳۶۳ وارد دانشگاه تهران در رشته علوم سیاسی شد. تحصیلات حوزوی را در دانشگاه رضوی آغاز کرد. در سال ۱۳۶۸ در کنار تحصیلات حوزوی در دانشگاه فردوسی مشهد در رشته ادبیات با گرایش فقه و مبانی حقوق پذیرفته شد. تحصیل در مقطع کارشناسی را در سال ۱۳۷۲ به پایان برد. در همان سال به مقطع کارشناسی ارشد دانشکده الاهیات دانشگاه فردوسی راه یافت و آن مقطع را در سال ۱۳۷۵ به پایان برد. از آغاز سال تحصیلی ۷۶-۷۷ در مقطع دکتری رشته فقه را در دانشگاه فردوسی آغاز کرد و این مقطع را در سال ۱۳۸۰ به پایان رساند. و اکنون نیز در این دانشگاه به تدریس مشغول است.

هم‌زمان با مقطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و بخشی از مقطع دکتری تحصیلات

حوزوی را نیز ادامه داده و در مقطع سطح از محضر استادانی برجسته بهره جسته و افزون بر این، چند سالی نیز توفیق حضور در دروس خارج فقه و اصول آیت‌الله فلسفی داشته است.

از دیگر آثار وی تاکنون هجده عنوان کتاب و شماری مقاله در مجلات علمی - پژوهشی چاپ شده است. علاوه بر این ۱۱۲ مدخل دانشنامه فروغ ولایت را نوشته است. آثار تألیفی او عبارت است از: ۱. عقل و استنباط فقهی، ۲. احکام نماز برای همه، ۳. تاریخ فرق اسلامی.

و کتب ترجمه شده توسط وی بدین قرار است:

۱. اسلام و هنر، اثر محمود بستانی، ۲. اخبار و آثار ساختگی، اثر هاشم معروف حسنی، ۳. خاتم پیامبران، اثر محمد ابوزهره، ۴. تاریخ اندیشه‌های کلامی در اسلام، اثر عبدالرحمان بدوی، ۵. امامت، اثر مهدی سماوی، (مشترکاً با حمید رضا آژیر)، ۶. سلفیه بدعت یا مذهب، اثر سعید رمضان بوطی، ۷. خاستگاه‌های اختلاف در فقه مذاهب، اثر مصطفی ابراهیم زلمی، ۸. حیل‌های شرعی ناسازگار با فلسفه فقه، اثر محمد عبدالوهاب بحیری، ۹. اعجاز بیانی قرآن، اثر عایشه بنت الشاطی، ۱۰. وضوی پیامبر، اثر سید علی شهرستانی، ۱۱. کربلا و حرم‌های مطهر، اثر هادی سلمان آل طمع، ۱۲. تجوید و آداب تلاوت، اثر داوود العطار، ۱۳. مکه و مدینه، تصویری از توسعه و نوسازی، اثر عبیدالله محمد امین کردی، ۱۴. تاریخ مدینه منوره، اثر ابوزید عمر بن شبه، ۱۵. آزادی‌های عمومی و حکومت اسلامی، اثر راشد غنوشی.

تأمین اجتماعی در ایران با تکیه منابع مالی اسلام

تحقیق حاضر را می‌توان به دو بخش نظری و تجربی تقسیم نمود. در بخش نظری تحقیقات انجام شده حول محور تأمین اجتماعی است ولی ادبیات آن در بین اندیشمندان اسلامی چندسالی است که رواج یافته است.

این اثر که درصدد برآورد مقدار بالقوه مقدار پولی منابع مالی لازم‌الاداء و ارتباط آن با تأمین اجتماعی می‌باشد، در نوع خود در ایران تازه و بدیع است و به همین علت اگرچه تحقیقی تازه و قدمی ابتدایی در حوزه تحقیقات اقتصاد اسلامی بوده، ولی می‌تواند زمینه‌ساز تحقیقات بعدی در این زمینه باشد.

از آن‌جا که تحقیق به طور کلی به دو بخش نظری و کاربردی تقسیم شده در فصل اول به مباحث نظری و اصول و مبانی تأمین اجتماعی در اسلام پرداخته می‌شود. در فصل دوم تعریف تأمین اجتماعی و مفاهیم مربوط به آن بیان گردیده است.

در فصل سوم به طور گذرا به اصول و مبانی تأمین اجتماعی متعارف پرداخته شده و در فصل چهارم اصول و مبانی تأمین اجتماعی در اسلام مورد تحقیق قرار می‌گیرد که سه اصل عدالت، اخوت و کرامت انسانی به طور تفصیل مورد بحث قرار گرفته و ارتباط آنان با تأمین اجتماعی را از متون اصلی (قرآن و سنت) نشان داده است.

در دو فصل پنجم و ششم به نقش و وظایف مردم و حکومت در تأمین اجتماعی از منظر اسلام می‌پردازد. و در فصل هفتم منابع مالی تأمین اجتماعی از دیدگاه اسلام را برمی‌شمارد، و به فراخور حال هر کدام را توضیح می‌دهد، از آنجا که این تحقیق درصدد محاسبه حقوق مالی لازم‌الاداء در اسلام که ماهیت تأمین اجتماعی دارد و از طرف دیگر با توجه به آمارهای موجود در کشور مقدار آن قابل برآورد می‌باشد لذا مباحث نظری و فقهی مربوط به خمس و زکات که تحت این مفهوم می‌باشند را با

تفصیل بیش تر بحث می نماید.

فصل هشتم به خطرات و حوادثی که در اسلام به طور منصوص مورد حمایت تأمین اجتماعی قرار می گیرد اختصاص دارد. در فصل نهم در ابتدا روش های برآورد مالیات را که از جانب اقتصاددانان بخش مالیه ارائه شده، برای برآورد خمس طرح نموده و بعد از بررسی محدودیت های هر یک، روش شبیه سازی خرد را برای برآورد خمس در سطح کشور انتخاب می نماید. در نهایت در فصل دهم ارقام هزینه های مذهبی لازم الاداء در سطح ملی از طریق جمع تفکیکی آن ها به دست آمده و با یکدیگر مقایسه می گردند و سپس مقادیر بالقوه با مقادیر بالفعل آن که از جانب خانوارها پرداخت شده است مقایسه گردیده و آن گاه مقادیر و نسبت مجموع آن با مجموع درآمدهای مالیاتی دولت مقایسه می گردد، که در صورت قابل اعتنا و توجه بودن این ارقام پیشنهاداتی برای برنامه ریزی، جمع آوری این مقادیر، هدایت و افزایش کارآیی مصارف آن ارائه خواهد شد.

پژوهشگر

این پژوهش توسط دوتن از محققان تدوین گردیده است:

۱. سیدضیاءالدین کیاء الحسینی در سال ۱۳۴۰ در روستایی از توابع گرگان متولد شد، در سال ۱۳۵۸ پس از اخذ دیپلم، تحصیلات عالی را در مشهد آغاز نمود. در سال ۱۳۶۰ وارد حوزه علمیه قم شد و تا سال ۱۳۶۸ دوره سطح را به اتمام رساند و سپس مشغول تحصیل دروس خارج فقه و اصول شد. در همان سال وارد دانشگاه مفید گردید و در رشته اقتصاد نظری مشغول به تحصیل شد، ضمن اینکه تحصیلات حوزوی خود را ادامه می داد، در سال ۱۳۷۳ موفق به اخذ مدرک کارشناسی این رشته گردید و در همان سال در مقطع کارشناسی ارشد در دانشگاه مفید پذیرفته شد و عضو هیأت علمی همان دانشگاه گردید، و به تدریس دروس اقتصادی و علوم

اسلامی در آن جا پرداخت. در سال ۱۳۸۰ در آزمون ورودی مقطع دکتری آن دانشگاه پذیرفته شد و هم‌اکنون مشغول تحصیل در این مقطع تحصیلی می‌باشد. دیگر آثار علمی وی عبارت است از: طرح "نقش زکات در امحای فقر غذایی کشور" و نیز چند مقاله که در نشریات علمی چاپ شده است.

۲. علی باقری به سال ۱۳۴۳ در توابع اردبیل متولد شد، پس از چندی به تهران عزیمت کرد و تا پایان دوره دبیرستان را در آنجا فراگرفت، سپس در سال ۱۳۶۱ به حوزه علمیه قم رفت و مقدمات و سطح را از استاد‌های برجسته آموخت و هم‌زمان به فراگیری آموزش‌های مؤسسه در راه حق مشغول شد، او حدود هشت سال به استفاده از افاضات آیات عظام وحید خراسانی و حاج شیخ‌جواد آقا تبریزی مشغول بود و از محضر دیگر اساتید بزرگوار حوزه علمیه قم نیز بهره‌مند گردید. تحصیلات دانشگاهی را هم‌زمان با اتمام دروس سطح حوزه در سال ۱۳۶۸ در رشته اقتصاد دانشگاه مفید قم شروع نمود و مقطع کارشناسی ارشد را با نوشتن پایان‌نامه، تحت عنوان مبانی عدالت اقتصادی در اسلام و دیگر مکاتب به پایان رسانید. و در سال ۱۳۷۵ برای ادامه در مقطع دکتری اقتصاد در آزمون دانشگاه امام صادق علیه‌السلام پذیرفته شد و هم‌اکنون مشغول نوشتن پایان‌نامه دکتری با عنوان «الگوی تثبیت درآمد اسمی با ابزارهای غیرربوی» می‌باشد.

تفسیر عرفانی نجم‌الدین رازی

این پژوهش، با بحثی مختصر و مقدماتی درباره نگاه تأویلی به قرآن و تفاوت آن با

نگاه دیگر مفسران، آغاز شده است و در ضمن انگیزه عارفان از کاربرد زبان رمزی و اشاری واری گردیده است. و همچنین سیری کوتاه در باب تحول تفاسیر عرفانی ارائه شده است. آنگاه شمه‌ای از شرح حال نجم‌الدین بر اساس قدیمی‌ترین منابع، عرضه شده که البته حاوی نکات تازه‌ای نیز درباره اوست. در بخش بعدی پژوهش که بیش‌ترین زمان را از پژوهشگر ربوده است، به شناسایی و معرفت تفصیلی نسخه‌های این تفسیر (موسوم به: بحرالحقائق و المعانی فی تفسیرالسبع المثانی) پرداخته شده است، سپس مهم‌ترین بحث و هسته اصلی این پژوهش یعنی بحث در باب صحت انتساب این تفسیر به نجم‌الدین رازی مطرح شده است. در این بخش پس از بررسی دیدگاه‌های گوناگون در مورد این تفسیر (که عموماً حاکی از تعلق آن به نجم‌الدین کبری است)، به رد و نقض این نظریات پرداخته شده و در دو محور «دلایل درون متنی و دلایل برون متنی» با استناد به ده دلیل و شاهد، صحت انتساب این تفسیر به شیخ نجم‌الدین دایه (رازی) به اثبات رسیده است.

آنگاه در مبحثی استطرادی، تحقیقی درباره کتاب تفسیری شیخ نجم‌الدین کبری، موسوم به تفسیر عین‌الحیاه به انجام رسیده و دیدگاهی روشن در این باب عرضه شده است. همچنین به مناسبت، مقایسه‌ای میان ذهن و زبان شیخ نجم‌الدین رازی و شیخ علاءالدوله سمنانی - که تکمیل‌کننده بخش پایانی بحرالحقائق است - صورت گرفته است.

بخش دیگر این پژوهش شامل معرفی عارفان و مفسرانی است که هر یک به گونه‌ای از تفسیر نجم‌الدین رازی تأثیر پذیرفته‌اند، که در این بخش نزدیک به پانزده اثر مهم معرفی شده‌اند.

نگرش حاکم و نوع جهان‌بینی شیخ نجم‌الدین دایه در این تفسیر، بحث بعدی این رساله را به خود اختصاص داده است و در پایان همین بخش به بررسی روش تفسیری نجم دایه و استادان او در این شیوه و سطح تأثیرپذیری‌های وی، پرداخته

شده است.

بخش پایانی این رساله ذکر نمونه‌ها و ترجمه‌ای روان از آنها است که بیش‌تر در بردارنده آراء تأویلی و نکات عرفانی در این تفسیر است.

پژوهشگر

محمد رضا موحدی متولد ۱۳۴۵ در شهرستان بروجرد، تحصیلات حوزوی را از سال ۱۳۶۰ در بروجرد آغاز نمود و ادامه آن را در حوزه علمیه قم پی‌گرفت. تحصیلات دانشگاهی را به سال ۱۳۶۴ در رشته زبان و ادبیات فارسی در دانشگاه تهران شروع و هم‌زمان ادامه تحصیلات سطوح در حوزه علمیه قم را دنبال کرد. سپس تحصیل در دو مقطع کارشناسی ارشد و دکتری رشته زبان و ادبیات فارسی در دانشگاه علامه طباطبائی ادامه داد و به احراز رتبه اول در امتحانات کتبی و شفاهی این مقطع نایل آمد. اثر دیگر وی تألیف کتابی درباره تاریخ ادبیات ایران، تحت عنوان: سلسله سخنوران می‌باشد.

فهرست نام مقالات به چاپ رسیده او (به گونه گزیده) بدین قرار است: بیان معانی در معانی بیان، گزینشی ناسخته، معرفی کتاب‌های «مفتاح النجات»، «آفرینش و تاریخ»، «نامه شهیدی»، «حکایت همچنان باقی است»، «چون سبوی تشنه»، «یادگار نامه استاد دکتر زرین‌کوب»، «پژوهش در قصه اصحاب کهف»، «علامه اقبال لاهوری»، «کتاب‌شناسی توصیفی دکتر شریعتی»، «تاریخ نقد جدید»، هزاره دوم آهوی کوهی، مفتاح الهدایه و مصباح العنایه، سبک‌شناسی نثر، تلویزیون قزاقستان و تحولات بعد از فروپاشی، برآیندگاه خورشید (نظری بر خراسان است اینجا)، ترجمان رنج، نقدی بر دیوان پیر جمال‌الدین اردستانی، جامه عریانی (بررسی شعر فروع فرخزاد)، کشف محجوبی دیگر، پیام نیاکان (بررسی اشعار فرزانه خجندی)، آرایه‌های ادبی و پژوهش قرآن در دیوان امام، شادی در ادب فارسی، حدیث محبت در ادب

فارسی، خویش را در خویش پیدا کن، آقا جمال خوانساری و منشآت ادبی او، روشنفکران ایرانی و غرب، نجم‌الدین رازی و تفسیر عرفانی قرآن، منارات السائرين، امام علی و تأثیر او در ادب فارسی، شرح احوال و آثار جامی، نگاهی به ساختار الحیاء، درباره جواهرالتفسیر، گردآوری و داوری.

۲۳

دانشنامه امام علی علیه‌السلام

دانشنامه امام علی علیه‌السلام دایره‌المعارفی موضوعی است، در زمینه شخصیت،

سیره و اندیشه‌های امیرالمؤمنین علی بن ابی‌طالب علیه‌السلام و پدیده‌های معاصر و پس از عصر آن حضرت که پیوندی وثیق با شخصیت و مکتب آن بزرگوار دارد. این موسوعه علمی در دوازده جلد، شامل یک‌صد و پنجاه مدخل اصلی و حدود سه‌هزار مدخل فرعی است که از سوی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی با همکاری حدود دویست تن از دانشوران و استادان حوزه و دانشگاه تألیف گردید. مخاطبان دانشنامه، ارباب فکر و فرهنگ و دانش‌آموختگانی‌اند که دغدغه‌دار مباحث فکری دینی معاصرند و علاقه‌مند هستند این مباحث را از منظر کارگشای امیرالمؤمنین علیه‌السلام به تماشا بنشینند.

ویژگی‌های مهم این دانشنامه عبارت است از:

۱. اهتمام به طرح و تحلیل مباحث فکری و اجتماعی معاصر، با استناد به کلمات و سیره امام علی علیه‌السلام،
  ۲. استقصای مضامین خطب و رسائل و روایات و ادعیه رسیده از آن حضرت، در قلمرو مدخل‌های مورد تحقیق،
  ۳. تنوع، جامعیت و غنای مباحث مطرح شده،
  ۴. ساختارمندی و همسوبودن موضوعات مقالات،
- مقالات دانشنامه دارای شش محور کلی به شرح زیر می‌باشد: ۱. حکمت و الاهیات، ۲. حقوق، ۳. سیاست، ۴. اقتصاد، ۵. تاریخ و سیره، ۶. منبع‌شناسی.

پژوهشگر

این دانشنامه حاصل تلاش عده بسیاری از محققان و پژوهشگران است که تحت اشراف علمی آقای رشاد تدوین یافته است. نام پدیدآوردگان آن از صفحه ۲۸۹ تا ۳۱۸ در جلد «درآمد» آمده است.

علی‌اکبر رشاد در سال ۱۳۳۵ متولد گردید. وی پس از فراگیری علوم مقدماتی،

جهت کسب معارف اصیل اسلامی، تحصیل در مراحل عالی فقه و اصول و فلسفه اسلامی را در نزد استادان برجسته حوزه‌های علمی اسلامی تهران و قم سپری کرد. آثار منتشر شده و در دست نشر نام‌برده به شرح زیر است:

۱. می‌خانه عشق (شرح غزل عرفانی "چشم بیمار" امام خمینی)، ۲. دیوان اشعار امام خمینی (مقدمه، تعلیقات و ملحقات)، ۳. گزیده غزل‌های حکیم فیاض لاهیجی، ۴. دیوان اشعار (قبسات)، ۵. گزیده سروده‌ها (از مجموعه گزیده ادبیات معاصر)، ۶. شهود و شیدایی (مقالات ادبی هنری)، ۷. شور اشراق (مقالات ادبی هنری)، ۸. تحقیق و تصحیح "علم‌النفوس اسفار" صدرالمتألهین، ۹. دموکراسی قدسی، ۱۰. مجموعه مقالات دین‌پژوهی، ۱۱. مجموعه مقالات فلسفی و معرفت‌شناسی. همچنین از وی مقالات متعددی در مطبوعات علمی و پژوهشی مندرج شده است.

درآمدی بر هرمنوتیک

این واژه در طول تاریخ کوتاه استعمال خویش به عنوان شاخه‌ای از دانش به حجمی

از تفکر اشاره و دلالت دارد که از فرط تنوع، کم‌تر انضباط می‌پذیرد. فهرست عناوینی که تحت این نام بررسی می‌شود، بسیار گسترده و ناهمگن است و به زمینه‌های متنوع تاریخی، فرهنگی، اجتماعی و نظری گسترش یافته است. ترسیم چهره‌ای جامع از هرمنوتیک و تاریخ مسائل آن هدف اصلی این کتاب است.

نوشتار حاضر مشتمل بر شش فصل و یک ضمیمه است. فصل نخست به معرفی اجمالی هرمنوتیک می‌پردازد. در فصل دوم هرمنوتیک عصر روشنگری و طلیعه هرمنوتیک فلسفی بررسی می‌شود. فیلسوف شهیر آلمانی مارتین هیدگر مبدأ هرمنوتیک فلسفی است، وی چرخشی انقلابی و نوین در مسیر دانش هرمنوتیک به وجود آورده است، از این‌رو فصل سوم به تشریح و نقد هرمنوتیک هیدگر اختصاص دارد. بسط و شرح و تنفیح هرمنوتیک فلسفی بیش از همه مرهون شاگرد برجسته هیدگر، هانس گئورگ گادامر است.

در فصل چهارم سعی بر آن است که ابعاد این علم مشهور هرمنوتیکی به طور مفصل تجزیه و تحلیل شود، بدین‌سبب فصل مربوط به بررسی آراء هرمنوتیک گادامر پر حجم‌ترین فصل کتاب است.

فصل پنجم به بررسی افکار دوتن از متفکران برجسته قرن بیستم تا یورگن هابرماس و پل ریکور اختصاص دارد. برخلاف پل ریکور، هابرماس برای هرمنوتیک از آن روست که در مقابل دعوی عمومیت هرمنوتیکی فلسفی می‌ایستد. وی با طرح «تفکر انتقادی» و «نقد ایدئولوژیک» بر آن است که علوم اجتماعی از قلمرو هرمنوتیک بیرون است و این حوزه از دانش را باید به مدد تفکر نقدی و نقد ایدئولوژی فهم کرد، نظر به اهمیت افکار هرمنوتیکی متفکر فرانسوی پل ریکور بیش‌تر مطالب این فصل به تبیین و ارزیابی آراء وی اختصاص دارد.

فصل ششم به آراء حقوق‌دان و مورخ ایتالیایی املیوبتی و نویسنده آمریکایی اریک هوش می‌پردازد. این دو در مقابل نسبی‌گرایی حاکم بر هرمنوتیک قرن بیستم

می‌ایستند و از غیبی‌گرایی و امکان‌دستیابی به فهم عینی و معتبر به شدت دفاع می‌کنند.

در خاتمه کتاب توضیحاتی درباره قرن بیستم و پنج اثر قابل توجه هرمنوتیکی آورده شده است. این کتابشناسی توضیحی راهنمای خوب و مناسب برای علاقمندان این گونه مباحث خواهد بود.

پژوهشگر

احمد واعظی به سال ۱۳۴۱ در تهران دیده به جهان گشود. تحصیلات خود را تا دیپلم در همان شهر گذراند. همراه با فراگیری دروس دبیرستانی وارد حوزه علمیه تهران شد و مدت چهار سال به خواندن مقدمات علوم اسلامی پرداخت. در سال ۱۳۶۱ جهت ادامه تحصیل به حوزه علمیه قم عزیمت کرد و تا سال ۱۳۶۶ دوره سطح را نزد اساتید برجسته‌ای همچون حضرات آیات اعتمادی، اشتهاردی، محامی، طاهری خرم‌آبادی، ستوده و لاریجانی به پایان رساند و هم‌زمان در جلسات درس تفسیر و فلسفه آیت‌الله جوادی آملی، آیت‌الله حسن‌زاده آملی و آیت‌الله مصباح شرکت کرد و از محضر آنها بهره‌ها برد. ایشان هم‌چنین سال‌ها در دروس خارج فقه و اصول از محضر آیات عظام وحید خراسانی، شیخ جواد تبریزی، سیدکاظم حایری و هاشمی شاهرودی خوشه‌چین خرمن دانش آنها بود. وی همراه با تحصیل به تدریس در مراکز حوزوی و دانشگاهی اشتغال داشت و با مؤسسات علمی مانند مرکز مطالعات استراتژیک، جامعه‌الزهر، مؤسسه پژوهشی امام خمینی همکاری علمی داشت و مدتی سمت معاون پژوهشی حوزه را به عهده‌دار بود و اکنون به تدریس در دانشگاه کمبریج لندن اشتغال دارد. از دیگر آثاری که توسط او نگارش یافته می‌توان کتابهای زیر را نام برد:

۱. جامعه دینی و جامعه مدنی، ۲. تحول فهم دین، ۳. انسان از دیدگاه اسلام، ۴.

حکومت دینی، ۵. درسهایی درباره حکومت اسلامی، تصحیح بدایع الحکم حکیم
زنوزی.
همچنین از وی مقالاتی در نشریات علمی کشور به چاپ رسیده است.

۲۵

ربا و تورم

این کتاب مشتمل بر یک مقدمه و شش فصل می‌باشد. مقدمه دربردارنده مباحثی از

۷۰

قبیل هدف، ضرورت، روش و فرضیه‌های تحقیق است. در فصل اول تاریخچه و ادبیات «جبران کاهش ارزش پول» در کشورهای مختلف و از دیدگاه‌های گوناگون مورد توجه قرار گرفته است. فصل دوم مباحث مربوط به انواع پول و ابعاد آن را از دیدگاه اقتصادی، فقهی و حقوقی مورد بررسی قرار می‌دهد. در فصل سوم به تبیین مفهوم ربا از دیدگاه فقها و دانش پژوهان مذاهب مختلف اسلامی پرداخته شده است. فصل چهارم، مباحث مربوط به ابعاد تورم را از جهت اقتصادی بررسی می‌کند. فصل پنجم، شامل تورم در صدر اسلام و نحوه برخورد شریعت اسلام با آن می‌باشد. فصل ششم، که مهم‌ترین فصل کتاب است با تتبع وسیع نظرات فقیهان و دانش پژوهان مذاهب اسلامی را جمع‌آوری و با استفاده از دانش فقه، اقتصاد و حقوق به نقد و بررسی آراء آن‌ها پرداخته است. این نظریه‌ها به پنج دسته زیر تقسیم می‌شود:

۱. جبران کاهش ارزش پول، مطلقاً (تورم شدید، خفیف یا متوسط باشد و نیز در قرض، غصب و...) واجب و از مصادیق ربا نمی‌باشد.
  ۲. جبران کاهش ارزش پول مطلقاً جائز نیست.
  ۳. تعدادی از نظریه‌ها بین موارد غصب و غیرغصب، یا به حسب شدت و ضعف نرخ تورم و... تفصیل داده‌اند.
  ۴. برخی فقیهان و صاحبان نظرها مصالحه را راه چاره شمرده‌اند.
  ۵. بعضی برای جبران زیان وارد بر داین راهکارهایی ارائه داده‌اند.
- در این تحقیق همه این نظریه‌ها مورد مذاقه قرار گرفته و سرانجام، جبران کاهش ارزش پول را در سه حالت ذیل مورد بررسی قرار داده شده است:
- الف) تورم شدید باشد، به نحوی که واکنش عرف عام در مقابل آن در دیون ضمانت قرض و سایر داد و ستدهای پولی مدت دار کاملاً آشکار گردد. در این حالت اثبات شده که جبران کاهش ارزش پول لازم بوده و از مصادیق ربا نمی‌باشد.
- ب) تورم خفیف باشد، به نحوی که عرف عام در مقابل آن در دیون، ضمانت قرض و

سایر دادوستدهای پولی مدت‌دار هیچ‌گونه واکنش محسوس و آشکاری از خود بروز نمی‌دهد. نتیجه بررسی در این حالت آن شده که جبران کاهش ارزش پول جایز نبوده، از مصادیق ربا می‌باشد.

ج) تورم متوسط باشد، به نحوی که نوع واکنش عرف در مواجهه با آن قابل تشخیص نیست. رأی نهایی در این حالت آن است که کاهش ارزش پول جایز نیست، اما مصالحه طرفین قرار داد، طریق احتیاط است.

پژوهشگر

احمد علی یوسفی متولد به سال ۱۳۳۹ در لاهیجان، در سال ۱۳۵۸ وارد دانشگاه شد. در انقلاب فرهنگی تهران با تعطیلی دانشگاه به حوزه علمیه قم آمد، در سال ۱۳۶۸ با اتمام سطح و مقارن دروس حوزوی، درس دانشگاه را آغاز نمود و در سال ۱۳۷۵ در رشته اقتصاد و در مقطع کارشناسی ارشد فارغ‌التحصیل شد، وارد تحقیقات در بخش فقه الاقتصاد شد و حدود ۱۵ مقاله علمی نیز در مجلات گوناگون منتشر کرد. هم‌اکنون عضو رسمی هیأت علمی گروه اقتصاد و مدیر اجرایی دانشنامه بزرگ امام علی علیه‌السلام و مدیر گروه اقتصاد دانشنامه بوده و نیز دبیر همایش‌های ماهانه اقتصاد اسلامی حوزه علمیه قم می‌باشد.

دیگر آثار و پژوهش‌های منتشر شده وی عبارت است از:

۱. نظام‌های پولی و پول از صدر اسلام تا زمان امام زمان *عجل‌الله فرجه*،
۲. ماهیت پول و راهبردهای فقهی و اقتصادی آن،
۳. ربا از نظر مذاهب مختلف،
۴. نظام مالی دولت اسلامی،
۵. اقتصاد علوی،
۶. ماهیت و ساختار اقتصاد اسلامی،

۸. پروژه دانشنامه امام علی علیه السلام (مدیریت اجرایی).

۲۶

سیر تاریخی ولایت فقیه

ولایت فقیه، همزاد فقه است که متناسب با شرایط سیاسی، اجتماعی، دوره‌ها و

۷۳

مراحل مختلفی از رشد و بالندگی را طی کرده است. در دوره آغازین اجتهاد (مرحله اول) اصل ولایت فقیه از نگاه فقیهان امری مسلم تلقی می‌شده است. و بر مبنای همین اعتقاد پذیرش ولایت از جانب سلاطین جور را به عنوان استیفای بخشی از حقوق خود پذیرا می‌شدند.

در مرحله دوم (عصر صفویه) به دلیل روی کار آمدن حکام شیعی صفوی و تغییر وضعیت شیعیان از اقلیت تحت فشار به اکثریت حاکم، اوضاع سیاسی جهت طرح انظار فقیهان در مسأله ولایت فقیه مساعدتر گردید. در این رهگذر محقق کرکی به صراحت «ولایت انتصابی عامه فقیه» را اعلام کرد. و سپس محقق اردبیلی و دیگر فقیهان این دوره نیز بر همین نظریه پای فشردند. در این دوره نسبت به رفتار سیاسی فقیهان شاهد شکل‌گیری نظریه در سلطنت مآذون هستیم.

در مرحله سوم علامه محقق نراقی بحث مستقل و مفصل «ولایت عامه انتصابی فقیه» را ارائه داد. پس از این محقق نواندیش، نظریه ولایت فقیه، به عنوان قاعده فقهی در کتاب‌های «قواعد فقهی» راه پیدا کرد و آراء محقق نراقی محور بحث و گفت‌وگو قرار گرفت. و برای نخستین‌بار دو دیدگاه در مسأله ولایت پیدا شد: یکی دیدگاه «ولایت انتصابی عام فقیه» و دیگری دیدگاه «ولایت محدود فقیه».

در مرحله چهارم (دوره مشروطه) نیز همان دو دیدگاه که از زمان محقق نراقی ظهور کرده بود طرفداران خود را داشت.

در مرحله پنجم معمار بزرگ انقلاب، امام خمینی قدس سره، هم ابتکار تبیین نوین و جامع از ولایت فقیه را در عرصه نظر به عهده گرفت و هم برای نخستین‌بار نظامی مبتنی بر ولایت فقیه را در ایران بر پا ساخت. در این مرحله، آن دیدگاه انتقادی که معتقد به ولایت فقیه در امور حسبیه بود ادامه پیدا کرد و فقیهانی همچون آیت‌الله حکیم و آیت‌الله خویی از آن دفاع کردند. همچنین در این دوره دیدگاه سوم و چهارمی با عنوان‌های «ولایت انتخابی فقیه» و «نظارت فقیه» پا به عرصه نهاد.

پژوهشگر

یعقوب علی برجی در سال تحصیلی ۵۳-۵۲ وارد حوزه علمیه نیشابور شد و در سال ۱۳۵۸ به حوزه علمیه مشهد رفت. در سال ۱۳۶۱ به منظور ادامه تحصیل در حوزه علمیه قم اقامت نمود و به درس‌های خارج فقه آیت‌الله العظمی شیخ جواد تبریزی و خارج اصول آیت‌الله العظمی وحید خراسانی رفت، از سال ۱۳۷۵ در کنار فقه و اصول به فراگیری معقول و فلسفه و کلام نیز پرداخت و از محضر استاد مصباح یزدی، استاد انصاری شیرازی، استاد علامه حسن‌زاده آملی و استاد دکتر بهشتی استفاده نمود. در سال ۱۳۶۹ به دانشگاه رفت و سال ۱۳۷۲ موفق به اخذ کارشناسی ارشد از تربیت مدرس شد و در سال تحصیلی ۷۳-۷۲ به دانشگاه امام صادق علیه‌السلام رفت و از محضر آیت‌الله مهدوی کنی، آیت‌الله باقری کنی، حجج اسلام سیدحسن و سیدحسین مصطفوی و... بهره‌ها برد و موفق به اخذ دکتری در رشته فقه و اصول گردید.

دیگر آثار علمی وی عبارت است از: ۱. تحقیق و تصحیح کتاب «الخلاصه فی علم الکلام»، ۲. بدعت و دیدگاه‌های مختلف درباره آن، ۳. سیمای کارگزاران، ۴. اخلاق کارکنان، ۵. راز نیک‌بختی، ۶. ولایت در قرآن، ۷. آشنایی با نهج‌البلاغه. همچنین از وی مقالات زیر در برخی نشریات به چاپ رسیده است: ۱. سیری در انور الهدایه، ۲. طرحی در باب تهیه دایره‌المعارف فقه اسلامی، ۳. بدعت در فقه اسلامی، ۴. تأثیر فرهنگ عاشوری بر هنرهای نمایشی ایران، ۵. نقد دیدگاه افراطی در باب بدعت، ۶. نگاهی به دسته‌بندی ابواب فقه، ۷. نقدی بر کتاب المعجم المفهرس لالفاظ احادیث بحارالانوار، ۸. چشم‌انداز فقه بر هنرهای نمایشی، ۹. زمان و مکان و دگرگونی موضوعات، ۱۰. زنبور عسل در قرآن، روایات و فقه، ۱۱. روشنفکران و تجددطلبی در دین، ۱۲. ولایت فقیه از نگاه امام خمینی، ۱۳. سیر تاریخی نظریه

ولایت فقیه، ۱۴. موضوع‌شناسی در فقه محقق اردبیلی، ۱۵. مبانی فقه همکاری
فقیهان با سلاطین، ۱۶. ولایت فقیه از نگاه فقیهان عصر آغاز اجتهاد و ۱۷. بداهت
و ضرورت ولایت فقیه از نظر فقیهان.

۲۷

سیره تربیتی پیامبر و اهل بیت علیهم‌السلام

این پژوهش جداول از یک طرح کلی است که در چهار جلد ارائه خواهد شد.

۷۶

فصل‌های پنجگانه کتاب بدین قرار است: در فصل اول آن به مباحث کلیات، از جمله مفهوم‌شناسی سیره، سنت، تربیت، سیره تربیتی و همچنین بحث حجیت سیره، راه‌های اثبات آن و کارکردهای سیره از نظر فقهی و تربیتی پرداخته شده است. در فصل دوم زمینه‌های لازم در تربیت فرزند در سیره معصومان علیهم‌السلام که در دو بخش قبل از تولد و بدو تولد بررسی شده است. و پس از آن در فصل سوم نیازهای اساسی کودک را از منظر معصومان از جمله نیاز به محبت، امنیت، احترام به بررسی نشسته است. در فصل چهارم ملاحظاتی چند درباب تربیت فرزند، از جمله آزادی کودک، نظارت و مراقبت، راستی و صداقت و... بررسی شده است و در فصل پنجم نیز به بحث آموزش فرزند و محتوای آموزش لازم از منظر معصومان علیهم‌السلام پرداخته شده است.

پژوهشگر

سیدعلی حسینی‌زاده ده‌آبادی در سال ۱۳۶۲ پس از اخذ دیپلم متوسطه در رشته علوم تجربی در شهرستان میبد، جهت تحصیل علوم دینی به حوزه علمیه یزد رفت و به مدت دو سال مقدمات علوم اسلامی را در مدرسه امام خمینی فراگرفت. در سال ۱۳۶۴ به حوزه علمیه قم مهاجرت کرد و در مدرسه حقانی به ادامه تحصیل در علوم دینی پرداخت و تا سال ۱۳۷۱ دروس سطح را به پایان رساند. همچنین در یک دوره کامل درس خارج اصول آیت‌الله سبحانی شرکت کرد. و هم‌اکنون نیز از محضر آیت‌الله وحید خراسانی و آیت‌الله تبریزی بهره می‌گیرد. در کنار فراگیری دروس فقه و اصول، در مؤسسه آموزشی — پژوهشی امام خمینی دوره کارشناسی‌ارشد الهیات را طی کرد و سپس جهت ادامه تحصیل در رشته کارشناسی‌ارشد علوم تربیتی و پژوهش در پژوهشکده حوزه و دانشگاه پذیرفته شد و به فراگیری علوم مربوطه پرداخت. وی هم‌اکنون در جامعه‌الزهره و دانشگاه آزاد اسلامی مشغول

تدریس می‌باشد.

دیگر کارهای پژوهشی که او تاکنون انجام داده بدین شرح است:

۱. مقاله تنبیه کودک از منظر روایات، ۲. مقاله تنگناها و مشکلات تربیت دینی، ۳.
- ترجمه مقاله "خلاقیت" (به صورت گروهی)، ۴. مقاله روش سؤال و جواب در سیره
- معصومان علیهم‌السلام، ۵. ترجمه کتاب "در باب استعداد آدمی"، ۷. سیره تربیتی پیامبر و اهل بیت علیهم‌السلام جلد دوم.

۲۸

صورت‌گری در اسلام

این پژوهش که از یک مقدمه و دو فصل سازمان یافته است، به مسأله حرمت یا عدم

حرمت صورت‌گری جانداران می‌پردازد و به مسأله پیشینه صورت‌گری در تاریخ بشر و ادیان اشاره داشته و سپس به صورت‌گری در قرآن و کتب فقهی شیعه پرداخته است.

درفصل دوم ضمن بحث از حکم عقلی و شرعی از صورت‌گری، اقوال و نظریات و ادله فقها را درباره صورت‌گری به تفصیل بحث کرده است. به اعتقاد مؤلف این اقوال به سه دسته قابل تقسیم است: قول اول مبتنی بر حرمت مطلق است که به روایات متعددی استشهد می‌کند، قول دوم معتقد به حرمت تصویر جانداران است، قول سوم حرمت مجسمه‌سازی، قول چهارم حرمت ساختن مجسمه جانداران، قول پنجم اباحه نقاشی موجودات بی‌جان، قول ششم اباحه مطلق صورت‌گری است که هر کدام به آیات و روایات و دلایل اصولی و عقلی استشهد نموده‌اند.

از مجموع این قرائن استفاده می‌شود که دین مقدس اسلام بین صورت‌گری عادی با صورت‌گری برای ساخت بت و هیاکل عبادت تفاوت قائل است و موضوع حکم در ادله‌ای که بر حرمت صورت‌گری دلالت دارند بت‌گری است. بنابراین ساختن مجسمه و کشیدن نقاشی در صورتی که با گرایش عبادتی نباشد جایز است.

پژوهشگر

محمد رضا جباران در سال ۱۳۳۷ در ملایر متولد شد و در سال ۱۳۶۵ وارد حوزه علمیه ملایر گردید و در سال ۱۳۶۹ برای ادامه تحصیلات علوم اسلامی در حوزه علمیه قم به قم منتقل شد و تا سال ۱۳۷۵ مقاطع مختلف مقدمات و سطح را طی کرد. پس از ۵ سال حضور در دروس خارج فقه و اصول آیات عظام برای کسب مدارج دانشگاهی وارد دانشگاه شد و سرانجام در سال ۱۳۷۸ به اخذ مدرک کارشناسی ارشد موفق شد.

دیگر آثار و کتبی که توسط ایشان نگارش یافته و چاپ شده عبارت است از: ۱.

ازدواج با غیرمسلمان، ۲. الماء الكثير فی الفقه الاسلامی، ۳. غدیر در کتب اهل سنت، ۴. عاشورا در کتب اهل سنت، ۵. غنا و موسیقی در آینه فقه، ۶. سینما در آینه فقه، ۷. اخلاق (ترجمه الأخلاق تألیف سید عبدالله شبر)، ۸. شرح وصال (ترجمه جزء اول المجالس السیئه تألیف سیدمحسن امین عاملی)، ۹. آداب روزانه (ترجمه فلاح السائل تألیف سید بن طاووس)، ۱۰. کرشمه نیاز (ترجمه مناجات شعبانیه به ضمیمه پاره‌ای مناجات‌های فارسی).

و نیز مقالات وی که در نشریات علمی به چاپ رسیده عبارت است از:
۱. ارمغان خاتمیت، ۲. با رخداد غدیر، ۳. ضرورت‌های تبلیغ، ۴. فاطمه زهرا سلام‌الله علیها در نگاهی دیگر، ۵. ارتداد، انگیزه‌ها و آثار، ۶. علائم ظهور، ۷. گذری عارفانه بر طف، ۸. روزه و خصلت‌ها، ۹. جستاری فقهی پیرامون بازیگری در سینما.

فصل سوم

پژوهش‌ها و پژوهشگران برتر دوره سوم

سال ۱۳۸۰

۲۹

عاشورا پژوهی
(شهید فاتح)

این کتاب مشتمل بر پنج فصل به تحلیل عاشورا پرداخته است. در فصل اول پیرامون سندسازی عاشورا بحث شده است و می‌تواند نشانگر مستند بودن آراء و افکاری باشد که در این کتاب مورد نقد و بررسی قرار گرفته است. در فصل دوم به پیشینه بحث و پژوهش در تحلیل و تفسیر قیام عاشورا پرداخته است و در فصل سوم فلسفه عاشورا از دیدگاه اهل سنت نگاشته شده است. در فصل چهارم عاشورا از دیدگاه مورخان و مقتل‌نگاران مورد بحث قرار گرفته است و در فصل پنجم حکمت قیام امام حسین علیه‌السلام از منظر علمای شیعه مورد بررسی قرار گرفته است که بطور کلی درباره علل قیام سیدالشهدا در آغاز از طرف مخالفان قیام و هواداران بنی امیه پرداخته است تا با تمسک به ظواهر آیاتی چون «**وَلَا تَلْقُوا بَايِدِكُمْ اِلَى التَّهْلِكَةِ**» تحریف و تخطئه گردد و سپس همان را علمای سلفیه از سنی‌ها دنبال کردند و دانشمندان شیعی در جواب‌گویی به آن‌ها به تحلیل اقلناعی و مبتنی بر مقبولات مخالف بسنده کردند، اما طولی نکشید که این جواب که در موضع انفعالی و به صورت تدافعی تدارک شده از باب «دفع افسد به فاسد» انگاشته شد و مردود و متروک واقع گشت و برای توضیح مطلب مباحثی چون عصمت امام و علم امام علیه‌السلام مطرح گردید و در این میان اصل شهادت بر هر اصلی دیگری در حوزه عاشورا پژوهی غلبه پیدا کرد. و بطور کلی حکمت و فلسفه قیام امام علیه‌السلام عبارتند از: ۱. امتناع از بیعت با یزید به هر نحو ممکن، ۲. پاسخ‌گویی و ترتیب اثر دادن به نامه‌ها و بیعت کوفیان و در نتیجه تشکیل حکومت، ۳. قیام به امر به معروف و نهی از منکر تا پای جان و شهادت. به نظر می‌رسد که همه حرف‌ها در تحلیل عاشورا به یکی از سه مورد فوق برمی‌گردد و آراء دیگری نظیر گریه و یا برخی توجیه‌های عاشقانه و... هرگز ربطی به قیام سیدالشهدا علیه‌السلام ندارد. و با کمی تأمل معلوم می‌شود که حتی این سه رأی به ظاهر متضاد هم درحقیقت تعارض ندارد و هر سه قابل جمع‌اند و با عنوان کلی‌تر و مستندتر و واقعی‌تر می‌توان هر سه

نظر را در طول هم و هر کدام را در جایگاه دقیق خود مورد بحث قرار داد.

پژوهشگر

محمد صحتی سردرودی به سال ۱۳۴۳ در سردرود تبریز زاده شد و در سال ۱۳۶۸ به شهر قم هجرت کرد و پس از تحصیلات مقدماتی مدت سه سال از درس اصول آیت‌الله مکارم شیرازی و اندکی از درس فقه آیت‌الله میرزاجواد تبریزی و... بهره برد، بیش از پنج سال در تفسیر آیت‌الله جوادی آملی و یک سال در درس آیت‌الله حسن‌زاده آملی شرکت کرد.

دیگر کتاب‌های انتشار یافته وی عبارت است از: ۱. محدث نوری، روایت نور، ۲. کمیت اسدی، حدیث حریت، ۳. سیمای کربلا، حریم حریت، ۴. سید حمیری، سالار شاعران، ۵. چهل حدیث جوان و نوجوان، ۶. چهل حدیث کربلا، ۷. چهل حدیث شعر، ۸. سیمای سامرا، سینای سه موسی، ۹. نماز ابرار، ۱۰. آقابزرگ تهرانی، اقیانوس پژوهش، ۱۱. محقق شوشتی، قاموس پژوهش، ۱۲. غروی اصفهانی، نابغه نجف، ۱۳. سیمای دمشق، آستان زینب، ۱۴. سیمای مدینه، شهر پیامبر صلی‌الله علیه وآله وسلم، ۱۵. چهل چراغ هدایت، ۱۶. تحریفات عاشورا، ۱۷. تحلیل قیام عاشورا. و همچنین از او ده‌ها قطعه شعر و مقاله در مجله‌ها و نشریات مختلفی به چاپ رسیده است.

فرهنگ قرآن، جلد دوم از مجموعه‌ای است دربرگیرنده معارف قرآن کریم که از سوی مرکز فرهنگ و معارف قرآن وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم تألیف شده است. هدف اساسی از تدوین آن این است که در حد ممکن و مقدور، تمامی معارف و اطلاعات موجود در قرآن را گردآوری کرده و در اختیار دوست‌داران آن قرار دهد. فراهم‌آوردن‌گان این مجموعه، تلاش وسیعی به عمل آورده‌اند تا براساس مبانی شناخته شده تفسیر، اطلاعات مربوط به قرآن کریم را شناسایی نموده و استخراج کنند و در قالب فرهنگ‌نامه تدوین نمایند.

این مجموعه به دلیل این که درصدد ارائه کل معارف قرآن به سبک فرهنگ‌نامه است، علاوه بر استفاده از الفاظ، به کاربرد گوناگون کلمات و مفاد آیات، بی‌آن که لفظ خاصی برای آن وجود داشته باشد، نیز توجه داشته است.

اطلاعات در این فرهنگ‌نامه به صورت الفبایی - موضوعی طبقه‌بندی شده است. به علاوه، اطلاعات هر مدخل فرعی نیز به صورت یادشده طبقه‌بندی گردیده است و تا جایی که امکان داشته، تلاش شده عناوین برجسته شود و موضوعات مربوط در ذیل یک عنوان عام‌تر شماره‌بندی و در عین حال طبقه‌بندی شود.

مجلد نخست فرهنگ قرآن با استقبال فرهیختگان و قرآن‌پژوهان مواجه شد و پس از مدت اندک چاپ دوم آن با افزایش اطلاعات و رفع معایب انجام گرفت و مجلد دوم، با کوله‌باری از تجربه، تقدیم علاقه‌مندان به ساحت مقدس قرآن کریم گردیده و مشتمل بر ۸۰ مدخل و موضوع اصلی و هزارها موضوع فرعی و ۵۰ نفر از اعلام می‌باشد.

برخی از نمونه مدخل‌های مورد بحث در این جلد، عبارت است از: ابابیل، ابتر، ابتلاء، ابر، ابراء، ابرار، ابراهیم علیه‌السلام، ابریق، ابلاغ، ابلیس، ابن‌السبیل، ابوذر غفاری، اتمام حجت، اثاث، اجاره، اجتهاد، اجرت، اجل، احبار، احباط، احترام، احسان، احقاف،

احمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم، اخبات، اختیار، اخلاص، اخوت، ادب، ادريس عليه السلام، اذان، اذیت، اراده، اربعین، ارتداد، ازدواج، اسارت، استراق سمع، استضعاف، استعاذه، استغاثه، استغفار، استقلال، استکبار، استهزاء، اسحاق عليه السلام و...

پژوهشگر

این اثر توسط عده بسیاری از قرآن پژوهشان و تحت اشراف علمی آقای محامی تدوین یافته است.

مصطفی محامی در سال ۱۳۴۴ در مشهد مقدس دیده به جهان گشود. پس از اتمام دوره ابتدایی وارد حوزه علمیه مشهد شد و به فراگیری علوم اسلامی پرداخت. سپس راهی حوزه علمیه قم گشت و باقیمانده مکاسب و کفایة الاصول را نزد آیت الله ستوده و آیت الله سیدحسین شمس، به اتمام رساند و از سال ۱۳۶۱ تا پایان دهه شصت از درس های خارج اصول و فقه حضرات آیات عظام وحید خراسانی و شیخ جواد تبریزی بهره مند گشت.

در این مدت پس از خواندن منظومه، در درس اشارات آیت الله حسن زاده آملی حاضر شد و سپس دروس تفسیر و فلسفه و عرفان (بخشی از اسفار و تمهید القواعد) را از آیت الله جوادی آملی استفاده نمود.

از ایشان تاکنون مقالات بسیاری در نشریات علمی درج شده است.

فقه و قانونگذاری

فقه و قانونگذاری یا آسیب‌شناسی قانونگذاری در نظام جمهوری اسلامی، با هدف تبیین فرایند تبدیل فقه به قانون و ارائه راه‌کارهایی برای توانمندتر شدن نظام قانونگذاری کشور تدوین شده و مشتمل بر یک مقدمه و دو بخش است. در مقدمه این پژوهش ضمن اشاره مختصری به جایگاه فقه در نظام‌های اسلامی، تحول فقه در مواجهه با دنیای مدرن و نقش انقلاب اسلامی در ورود مجدد فقه به عرصه حکومت، ضرورت پرداختن به بحث آسیب‌شناسی قانونگذاری در نظام جمهوری اسلامی و بایسته‌های قانونگذاری مبتنی بر فقه تبیین شده است. بخش اول این پژوهش مشتمل بر دو فصل است. در فصل اول مهم‌ترین مفاهیم و اصطلاحات مرتبط با بحث؛ از جمله قانون، فقه، حکم شرعی، ویژگی‌های قاعده حقوقی، تفاوت قاعده حقوقی و حکم شرعی مورد بررسی قرار گرفته است. در فصل دوم این بخش نیز تاریخ قانونگذاری در کشورهای اسلامی و سابقه تقنین فقه در این کشورها به تفصیل بررسی شده است. بخش دوم این پژوهش نیز مشتمل بر دو فصل است. در فصل اول به آسیب‌شناسی نظام قانونگذاری جمهوری اسلامی پرداخته شده و در ذیل چهار گفتار سیر تطور چهار مورد از مهم‌ترین قوانین و مقرراتی که در بیست سال گذشته شاهد تغییر و تحول فراوانی بوده، یعنی مقررات کار، مقررات خسارت تأخیر تأدیه، مقررات دیات و مقررات تجدید نظر مورد بررسی قرار گرفته‌اند. در فصل دوم نیز مهم‌ترین بایسته‌های قانونگذاری مبتنی بر فقه بیان شده است.

پژوهشگر

ابراهیم شفیعی سروستانی در سال ۱۳۴۳ در شهر شیراز به دنیا آمد. با پایان تحصیلات متوسطه در سال ۱۳۶۲ دروس حوزه را در همین شهر آغاز کرد و در سال ۱۳۶۵ پس از گذراندن دروس مرحله اول سطح برای ادامه تحصیل به شهر مقدس قم مهاجرت کرد. هم‌زمان با گذراندن دوره اول خارج فقه و اصول و اخذ مدرک سطح چهارم حوزه علمیه قم (معادل دکترا) تحصیلات دانشگاهی رانیز تا مقطع کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی به پایان رساند.

برخی دیگر از آثار او عبارتند از: ۱. قانون دیات و مقتضیات زمان (مشترک)، ۲. فقه جزایی زنان، دیه و قصاص، ۳. شهادت زنان در فقه اسلامی، ۴. جریان‌شناسی دفاع از حقوق زنان در ایران، ۵. مبانی و مصادیق تفاوت احکام زن و مرد در حقوق جزایی اسلام، ۶. شناخت زندگی بخش، ۷. شیعه، انتظار، وظایف منتظران.

وی در حال حاضر علاوه بر مدیریت پژوهشی، مشاور فرهنگی و کارشناس برخی مراکز علمی و تحقیقاتی می‌باشد.

۳۲

گسترده شریعت

در این پژوهش ابتدا اشاره می‌شود که مسأله گستره شریعت از سه‌منظر گوناگون

تبیین پذیر است:

منظر نخست: رابطه سعادت اخروی با معیشت دنیوی است، پرسش‌های این منظر عبارتند از: آیا دین علاوه بر رهنمودهای اخروی نسبت به تنظیم معیشت دنیوی بشر نیز رهنمودهایی ارائه کرده است؟ آیا اصولاً رابطه‌ای میان معیشت دنیوی و سعادت اخروی بشر می‌باشد؟ آیا تنظیمات معیشتی و دنیوی بشر تنها جنبه تو صیفی دارند یا بار ارزشی نیز دارند؟ آیا دین تنها به تنظیمات معیشتی کلی می‌پردازد یا نسبت به تنظیمات جزئی نیز نظر دارد؟ و اصولاً گستره دین در عرصه امور مذکور چه قدر است؟

منظر دوم: رابطه معیشت دنیوی با ربوبیت الهی یا گستره سرپرستی خداوند متعال است. پرسش‌های این منظر عبارتند از: آیا نظام ربوبیت و سرپرستی الهی به همه ساحت‌های انسان ارتباط دارد و نقش خود را در همه زوایای زندگی بشر ایفا می‌کند؟ آیا گستره ربوبیت تکوینی الهی مستلزم توسعه در ربوبیت تشریحی و ضرورت منصب خلافت و ولایت است یا اینکه سرپرستی الهی در همه حوزه‌های زندگی بشر ضرورت ندارد؟

منظر سوم: رابطه بندگی عبودیت الهی با معیشت دنیوی است. سؤال‌های این منظر عبارتند از: آیا توحید و خداپرستی تنها یک ضلع از اضلاع آدمی را فرامی‌گیرد یا همه عرصه‌های وجودی انسان، مشمول پرستش خدای متعال قرار دارد؟ به عبارت دیگر، آیا پرستش یک امر فراگیر در همه زوایای زندگی بشر است یا تنها پرستش مربوط به بُعدی از ابعاد زندگی است و سایر ساحت‌های آدمی با پرستش ارتباط ندارد؟ و خلاصه اینکه آیا تمام چهره‌های زندگی انسان در این دنیا نمودی در سعادت اخروی دارد و آیا پرستش حق تعالی به عنوان رسالت تمامی ادیان فراگیر است یا تنها به حوزه خاصی از زندگی انسان ارتباط دارد.

آنچه در این رساله از آن بحث می‌شود منظر نخست از منظرهای سه‌گانه است و از

دو منظر دیگر کم‌تر سخن به میان آمده است.

طرح مسأله قلمرو دین از جهات مختلف تئوریک و کاربردی ضرورت می‌نماید که پاره‌ای از آن ضرورت‌ها را به شرح ذیل است:

۱. تعیین محدوده و قلمرو شریعت نقش مؤثری در ساختار توزیع قدرت در جامعه و نظام سیاسی و فرهنگی و اقتصادی جامعه دارد. برای نمونه زمانی می‌توان از ولایت عام و گسترده در همه شئون اجتماعی سخن گفت که برای دین، قلمروی وسیع و گسترده‌ای قایل شد.

۲. با توجه به چند روشی بودن علوم به ویژه علوم انسانی و با عنایت به پذیرش مقوله‌ای به نام علم‌دینی ضرورت بحث شریعت مضاعف می‌نماید، زیرا نمی‌توان از انحصار علوم تجربی در روش حسی و استقرایی و علوم فلسفی در روش عقلی و علوم تاریخی در روش نقلی سخن گفت و همه دستاوردهای علوم و معارف بشری از روش‌های متعدد مدد می‌گیرند و روش درون دینی نیز یکی از روش‌های کسب معرفت به شمار می‌آید.

۳. این بحث در جامعه ایران و حکومت اسلامی که مدعی نظام نوین دینی است، ضرورت دیگری پیدا می‌کند، زیرا با تعیین قلمرو شریعت می‌توان این نظام دینی را تعریف کرد. با توجه به اینکه اسلام و متون دینی آن به عرصه امور دنیوی و اجتماعی و مادی توجه دارد و چنانکه به مسائل اخروی فردی و روحی نیز پرداخته است و دامنه قلمرو دین در برخی از این عرصه‌ها حداقلی و در پاره‌ای از آن‌ها حداکثری است.

پژوهشگر

عبدالحسین خسروپناه در بهمن‌ماه ۱۳۴۵ در شهرستان دزفول به دنیا آمد. وی تحصیلات ابتدایی و متوسطه را در سال ۱۳۶۴ به پایان رساند و تحصیلات حوزوی را از سال ۱۳۶۲ آغاز نمود و دوره سطح را تا سال ۱۳۶۸ به پایان رساند و از این

سال تا سال ۱۳۸۰ در دروس خارج فقه و اصول اساتید حوزه علمیه قم از جمله آیات عظام وحید خراسانی، فاضل لنکرانی، شرکت نموده و همچنین از محضر آیات و اساتید بزرگی مانند جوادی آملی، حسن‌زاده آملی، سبحانی، مصباح یزدی، انصاری شیرازی و گرامی به فراگیری سطوح عالی فلسفه و کلام بهره‌ها برده است.

از سال ۱۳۷۰ وارد رشته تخصصی کلام اسلامی در مؤسسه امام صادق علیه‌السلام شده و تا سال ۱۳۷۴ در این رشته در سطح چهارم (دکتری کلام اسلامی) فارغ‌التحصیل شد و هم‌اکنون در حوزه و دانشگاه به تدریس و تحقیق اشتغال دارد.

مبانی تحریرالوسیله

کتب فتوایی که با انگیزه مراجعه مقلدان و رفع نیاز آنان تألیف می‌گردد، غالباً پس از ارتحال مؤلفان آن‌ها به فراموشی سپرده می‌شوند، لیکن از میان این کتاب‌ها برخی آثار مورد اقبال مجامع علمی حوزوی قرار گرفته و به آثاری ماندگار بدل گشته‌اند، که از آن میان می‌توان به آثار ارزشمند نهاییه شیخ طوسی، تبصره علامه حلی و عروه‌الوثقی فقیه یزدی اشاره کرد. برای ماندگاری یک اثر فتوایی به سه شیوه می‌توان توسل جست: شرح، تدریس و تحشیه، که روش سوم، باعث به وجود آمدن شروح و اقبال مدرّسان جهت تدریس بر محور آن اثر نیز خواهد بود. بر این اساس و از آنجا که کتاب "تحریرالوسیله" یک متن کامل فقهی و مشتمل بر تمام ابواب فقه می‌باشد، می‌تواند به عنوان اثر ماندگار جهت شرح و حاشیه‌نویسی و تدریس در حوزه‌های علمیه مورد توجه قرار گیرد. به همین منظور مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی قدس سره در قم تصمیم به نشر شروح ارزشمندی از عالمان و شاگردان حضرت امام گرفته و تاکنون جلد‌های متعددی، از این آثار منتشر شده است.

کتاب مبانی تحریرالوسیله، قسمت حدود، که جلد دوم از شروح آیت‌الله مؤمن بر تحریرالوسیله می‌باشد. پس از تدریس در جمع طلاب مدرسه عالی قضایی قم به رشته تحریر درآمده است. این اثر، توسط محققان دفتر آن مؤسسه در قم تحقیق، منابع‌یابی، و ویرایش گردیده و در سال ۱۳۸۰ به زیر طبع آراسته شده است.

پژوهشگر

محمد مؤمن به سال ۱۳۱۷ در شهر قم متولد شد. در دوازده‌سالگی به دبستان رفت و در کلاس چهارم پذیرفته شد. در سال ۱۳۳۲ به فراگیری مقدمات علوم اسلامی و

ادبیات عرب پرداخت. جامع‌المقدمات، سیوطی، مغنی، حاشیه، مطول و معالم را مدت دو سال فراگرفت. شرح لمعه و قوانین را در مدت یک سال خواند. در سال چهارم تحصیل در حوزه رسائل و مکاسب را به اتمام رساند، و مقداری از کفایه را خواند. از سال ۱۳۳۷ در درس خارج شرکت کرد. هم‌زمان با حضور در بحث اصول حضرت امام قدس سره در دروس آیت‌الله بروجردی شرکت کرد. یک سال بعد قسمتی از فلسفی منظومه را خدمت شهید مصطفی خمینی و الاهیات شفا را در مدت دو سال نزد علامه طباطبایی گذراند. در سال ۱۳۴۰ بعد از فوت آیت‌الله بروجردی با شروع درس اسفار علامه طباطبایی نزدیک به هفت سال خدمت تلمذ کرد. تا سال ۱۳۴۲ فقه و اصول را خدمت حضرت امام قدس سره خواند. با تبعید ایشان در دروس فقه و اصول آیت‌الله محقق داماد شرکت نمود. پس از رحلت ایشان چند سالی در بحث صوم حاج‌آقا مرتضی حائری حاضر شد، سپس به حوزه علمیه نجف اشرف رفت و از محضر اساتید آن حوزه بهره برد.

هم‌زمان با حضور در درس خارج به تدریس مکاسب و رسائل پرداخت و در اوایل پیروزی انقلاب تدریس بحث فقه در مدرسه عالی تربیتی و قضایی قم داشت. و هم‌اکنون مشغول تدریس فقه در باب حکومت اسلامی است.

دیگر آثار منتشر شده ایشان عبارتند از: ۱. تسدیدالاصول (۲جلد)، ۲. یک دوره کامل اصول، ۳. کتاب الصلوة (تقریر بحث آیت‌الله داماد)، ۴. کلمات سدیده (مباحث مستحده)، ۵. کتاب قضاء و شهادات، ۶. یک جلد از حدود تا حدالسرقة.

همچنین مقالات و رسالات مختلفی درباره حیل ربا، غیبه، ولایة ولی المعصوم، قواعد علم الاصول، استدلال علم القواعد الفلسفی و... به مناسبت‌های مختلف از ایشان چاپ شده است.

۳۴

مبانی فقهی اقتصاد اسلامی

۹۳

این پژوهش بمنظور تهیه یک متن درسی برای مقطع کارشناسی و کارشناسی ارشد به سفارش مرکز مطالعات و تدوین کتاب‌های درسی دانشگاه تهران و با مدیریت پژوهشکده حوزه و دانشگاه اجرا شد.

این اثر به ویژه برخی از سرفصل‌های آن مانند «قواعد فقهی و کاربرد آن در اقتصاد» به دلیل گستردگی منابع فقهی و نوآوری‌های خاص و اینکه به صورت متن درسی تهیه شده طبعاً محدودیت‌هایی به همراه دارد. در این کتاب از سویی مبانی فقهی احکام اقتصادی به گونه صحیح از منابع فقهی استخراج شده و از دیگر سوی تبیین آن متناسب با کتاب درسی ساده و روان و مختصر می‌باشد، تا مورد پذیرش دانش پژوهان حوزه و دانشگاه قرار گیرد. گفتنی است که این کتاب محصول تلاش و تجربه تدریس چندین ساله در دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی می‌باشد که با ارائه ساده مبانی فقهی برخی از موضوعات اقتصادی، تصویری روشن از نظام اقتصادی اسلام با تعاریف گویا و کامل از اقتصاد، اقتصاد اسلامی، علم اقتصاد اسلامی، مکتب اقتصادی اسلام، نظام اقتصادی، علم اقتصاد و متالوژی بررسی و تحقیق پیرامون هر کدام ارائه داده‌است، همچنین قواعد فقهی، مالکیت و نظام مالی را با شیوه‌ای جدید در فصول دیگر آورده است که با شیوه‌ای ابتکاری برای ارائه نظام اقتصادی اسلام می‌باشد.

پژوهشگران

این کتاب توسط دو پژوهشگر تدوین گردیده است:

۱. محمد پورمند در مردادماه سال ۱۳۲۸ در روستایی از توابع شهرستان رودسر متولد شد. وی برای آموختن علوم دینی، حدود چهار سال در مدرسه علمیه رودسر بود. سپس در سال ۱۳۴۵ برای ادامه تحصیل به حوزه نجف اشرف عزیمت کرد و حدود هشت سال نزد اساتیدی برجسته هم‌چون: اشکوری، مروّج، موحد، بجنوردی،

شهید مدنی، لنکرانی، سید محمد علی حائری، سید کاظم حائری، دانش ادبیات، فقه، اصول، تفسیر قرآن، فلسفه و اقتصاد را آموخت و ضمناً در برخی از دروس مرحوم شهید صدر(ره) نیز حاضر شد.

در سال ۱۳۵۴ پس از مراجعت به حوزه علمیه قم در دروس خارج آیات عظام گلپایگانی، شیخ جواد تبریزی، میرزا کاظم تبریزی، وحید خراسانی و سید کاظم حائری و لنکرانی شرکت کرد. ضمناً در درس فلسفه آیت‌الله جوادی آملی و تفسیر آیت‌الله خزعلی و اخلاق آیت‌الله مشکینی نیز حاضر شد. و در حال حاضر ضمن همکاری با مراکز علمی و تدریس، عهده‌دار مدیریت مرکز تحقیقاتی مجمع‌الفکر الاسلامی می‌باشد.

دیگر آثار تألیفی وی بدین قرار است: ۱. تدوین جامع بحث‌های مبانی فقهی اقتصاد اسلامی، ۲. راهکارهای اسلامی رشد و توسعه، ۳. ترجمه بحث‌هایی در محور ولایت فقیه (مرجعیت و حکومت)، ۴. اسلام و مکتب‌های اقتصادی (ترجمه)، ۵. پژوهشی پیرامون حضرت مهدی علیه‌السلام (ترجمه).

۲. محمد مهدی کرمی به سال ۱۳۳۸ در اسفند از توابع شهرضا متولد شد. در سال ۱۳۵۴ به قم عزیمت نمود و در مدرسه علمیه منتظریه (حقانی) با مدیریت شهید آیت‌الله قدوسی مشغول به تحصیل علوم دینی گردید. او در سال ۱۳۵۸ جذب دوره‌های آموزشی مؤسسه در راه حق با مدیریت آیت‌الله مصباح یزدی گردید و از سال ۱۳۶۶ تاکنون در رشته اقتصاد اسلامی در مؤسسه آموزشی امام خمینی و پژوهشکده حوزه و دانشگاه مشغول به پژوهش می‌باشد. در سال ۱۳۷۷ موفق به اخذ مدرک کارشناسی ارشد اقتصاد از مؤسسه امام خمینی شد و هم‌اکنون عضو هیأت علمی پژوهشکده حوزه و دانشگاه می‌باشد. وی در دروس خارج حوزه شرکت نموده و دروس اقتصادی تدریس می‌نماید.

از جمله مقالاتی که او تاکنون نگاشته است می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: ۱.

بررسی مشکلات بانکداری بدون ربا و راه‌حل‌ها، ۲. عدالت اقتصادی از دیدگاه امام علی علیه‌السلام، ۳. رابطه علم اقتصاد با مکتب اقتصادی، ۴. جزوات درسی در زمینه اقتصاد اسلامی، کلیات اقتصاد و بانکداری اسلامی، ۵. درآمدی به مبانی اقتصاد خرد با نگرش اسلامی، ۶. بررسی آثار اقتصادی کاهش ارزش پول و راه‌های فقهی جبران آن.

مقالات اقتصادی مزبور در برخی مجلات چاپ و منتشر شده است.

۳۵

(مطالعات تطبیقی و انتقادی)

مبانی نظری تجربه دینی از دیدگاه ابن‌عربی و رودلف اتو

آراء و نظریات اتو در ایران ناشناخته است، نه هیچ‌یک از کتاب‌های او و نه کتابی درباره او به فارسی ترجمه و منتشر نگردیده و حتی مقاله درخور توجهی درباره آراء او دیده نشده است. و از سوی دیگر دیدگاه‌های ابن‌عربی درباره تجربه دینی نیز به گونه‌ای منسجم و جامع و با توجه به تحلیل‌های نوینی که پیرامون این موضوع صورت گرفته، مورد پژوهش قرار نگرفته است. نوع طرح نظری با روش گردآوری کتابخانه‌ای با ابزار گردآوری فیش‌برداری با استفاده از شیوه توصیفی پرسش‌های زیر به بررسی آرای ابن‌عربی و اتو پرداخته است:

۱. آیا راهی را که اتو در استفاده از تجربه دینی پیموده ابن‌عربی نیز طی کرده و همان جایگاهی که اتو برای تجربه دینی به عنوان گوهر دین قائل است، ابن‌عربی نیز معتقد است؟

۲. گزارش اتو از تجربه دینی به عنوان یک فیلسوف عرفان تا چه اندازه با بحث‌های ابن‌عربی به عنوان پایه‌گذار عرفان نظری سازگار است.

۳. دیدگاه اتو درباره حقیقت کشف و شهود، انواع آن، نیازمندی آن به میزان صدق و جایگاه معرفی آن چه اندازه به آراء ابن‌عربی نزدیک است.

ابن‌عربی (۵۶۹ - ۶۳۸ق) عارف بلندپایه جهان اسلام، عرفان نظری را بر پایه کشف و شهود بنیاد نهاد و بر آن است که ۱. کامل‌ترین راه رسیدن به حقایق هستی سلوک عرفانی است، ۲. در نهایت این سلوک، انسان به تجربه فنای در حق و بقای پس از فنا دست می‌یابد، ۳. در این مرحله حقایق هستی به نحو شهودی برای او منکشف می‌گردد، ۴. بهترین راه سلوک راه پیامبران توسط الهام الاهی دریافت و به انسان نمایانده می‌شود، ۵. تعالیم پیامبران دارای دو بعد ظاهر و باطن است که کاملاً با هم هم‌آهنگ می‌باشند، ۶. راه رسیدن به باطن دین عبور از ظاهر آن (شریعت) است، ۷. هدف نهایی دین معرفت شهودی انسان به خداوند است، ۸. حقیقت هستی

واحدی است که تجلیات گوناگون دارد، ۹. هدف مطلق پیشین از تجلی، غیبت مطلب است که همواره ناشناخته و ناشناختنی است، ۱۰. سایر مراتب تجلی حق به نحو شهودی از طریق سلوک عرفانی متناسب با محدودیت‌های سالک قابل ادراک است، ۱۱. ادیان دارای وحدت متعادل می‌باشند، ۱۲. پرستش هر چیزی در واقع پرستش یکی از تجلیات خداوند است، ۱۳. کمال دین در جمع میان تشبیه و تنزیه است.

رودلف اتو (۱۸۶۹ - ۱۹۳۷م) فیلسوف و متکلم برجسته آلمانی، به قصد یافتن گوهر مشترک ادیان، با تحقیق گسترده با استفاده از روش پدیدارشناسی در تجلیات متنوع دین به این نتیجه رسید که حقیقت و هسته مرکزی دین، تجربه دینی (تجربه معنوی) است که در آن انسان با جوری متعالی (نومن) مواجه می‌گردد و در اثر این مواجهه نوعی خاص از بیم و وحشت و احساس بندگی و سربودن توأم با حذب و شیفتگی در او پدید می‌آید. اتو در مقابله با تحویل دین با عقاید و اخلاق، گوهر آن را در احوال دینی جهت، زبان، عقاید، مناسک و دیگر ابعاد مربوط به دین همگی برآمده از این منشأ اصیل هستند و از این رو باید در ارتباط با همان تبیین شوند.

امرقدسی که حقیقت نمایه در همه ادیان است، جنبه غیرعقل ندارد که توسط مفاهیم عقلی شناخته می‌شود. تکامل دین به ریشه جنبه عقلانی آن بستگی ندارد. نومن به جنبه غیرعقلانی حقیقت و غیرعقلانی حقیقت نمایه به مقوله پیچیده‌ای مرکب از جنبه‌های عقلانی و غیرعقلانی است اشاره دارد.

از مقایسه آراء ابن عربی و رودلف اتو دانسته می‌شود که هر دو به گونه‌ای برای تجربه دینی نقشی محوری در دین قائل‌اند و آن را گوهر دین می‌شمارند، البته با دو برداشت مختلف در تفسیر دین و گوهر آن. اتو در مقام گزارش احوال عرفان و تجربه‌های دینی به ابن عربی نزدیک و در مقام نظریه‌پردازی از او دور می‌شود. وجوه

تشابه فراوانی میان آن دو درباره ویژگی‌های متعلق و جایگاه معرفتی تجربه دینی وجود دارد.

پژوهشگر

علی شیروانی در سال ۱۳۴۳ در تهران متولد شد، فراگیری علوم حوزوی را در مدرسه ملامحمد جعفر تهران آغاز کرد، و در سال ۶۱ پس از اخذ دیپلم برای ادامه تحصیل به قم رفت. در سال ۱۳۶۵ با کسب امتیاز عالی دروس سطح را به پایان رساند، و دوره خارج فقه و اصول را از محضر آیات عظام وحید خراسانی و میرزاجواد تبریزی بهره‌مند شد. و نیز از محضر آیت‌الله شاهرودی استفاده کرد.

هم‌زمان با تحصیل فقه و اصول، فلسفه، کلام و تفسیر را از محضر آیات معظم حسن‌زاده آملی، جوادی آملی و مصباح آموخت. همراه با تحصیل در حوزه علمیه قم در دانشگاه نیز به تحصیل اشتغال داشت. از سال ۱۳۷۰ تا ۱۳۷۹ در دانشگاه تربیت مدرس تحصیل کرد و در رشته فلسفه و کلام فارغ‌التحصیل شد.

از وی آثار بسیاری به چاپ رسیده و برخی از آن‌ها متن درسی می‌باشد، از جمله آثار ایشان می‌توان به کتب زیر اشاره کرد: کلیات فلسفه، تحریر منطق، شرح بدایه‌الحکمه و نهایه‌الحکمه، درسنامه عقاید، ترجمه لمعه، معارف اسلامی در آثار شهید مطهری، اخلاق اسلامی و مبانی نظری آن، شرشت انسان، منابع اندیشه مذهبی شیعه، فرائخلاق، اخلاق هنجاری، ترجمه الروضة البهیة، شرح منازل السائرین، شرح مصطلحات فلسفی، آشنایی با حکمت الاهی، دین عرفانی و عرفان دینی، ترجمه نهج‌البلاغه و صحیفه سجادیه، مدارا و مدیت، با پیامبر به سوی معراج، و نیز از این قلم چندین مقاله در مجله‌های علمی معتبر منتشر شده است.

٣٦

معجم مصطلحات الرجال و الدراية

١٠٠

آشنایی با زبان و مصطلحات هر دانش، نقش مهمی در دستیابی به اطلاعات آن دانش دارد. در این رهگذر حدیث پژوهان در ارائه یافته‌های خود از مصطلحات مختلفی استفاده کرده‌اند که دانش پژوهان علوم حدیث باید با معانی این اصطلاحات آشنا باشند.

بدین منظور گروه رجال مرکز تحقیقات دارالحدیث، فرهنگ‌نامه‌ای از اصطلاحات علوم حدیث را فراهم آورده است. این فرهنگ‌نامه، تمامی الفاظ و تعبیرات مصطلح در منابع مهم رجال حدیث و درایه شیعه را گرد آورده و آن‌ها را تفسیر و تبیین کرده است. این الفاظ در حوزه اقسام و انواع حدیث، الفاظ مدح و ذم، توثیقات عام، اقسام تحمل حدیث، رمزهای متداول در کتب حدیث و دیگر مباحث علوم حدیث کاربرد دارند. در مجموع بیش از ۶۰۰ مدخل از انواع فوق در این فرهنگ‌نامه ارائه شده است. در تفسیر و تبیین هر یک از الفاظ، از عبارات عالمان حدیث پژوه استفاده شده و غالباً عین عبارت آن‌ها، گاه با تلخیص همراه با نشانی منبع مورد نظر، آورده شده است.

کتاب، مرجع مناسبی برای استفاده حوزویان و دانش پژوهان در موضوع حدیث است، تا آنان به سهولت به معانی تعبیرات عالمان این دانش دست یابند.

پژوهشگر

محمد رضا جدیدی‌نژاد به سال ۱۳۴۸ شمسی در تهران به دنیا آمد. در سال ۱۳۶۴ برای فراگیری علوم اسلامی به مدرسه امیرالمؤمنین علی علیه السلام وارد شد و تحصیل درس‌های حوزوی را آغاز نمود و در سال ۱۳۶۸ جهت ادامه تحصیلات وارد حوزه علمیه قم شد. از سال ۱۳۷۶ تاکنون ضمن اشتغال به کسب معارف اسلامی از اساتید مبرر، بیش‌تر مشغول مطالعه و تحقیق و تألیف در زمینه علوم حدیث (رجال

و درایه) بوده است.

آثار و پژوهش‌های دیگری که از وی منتشر شده بدین قرار است:

۱. تصحیح طریق الهدایه فی علم الدرایه (در مجموعه میراث حدیث شیعه، دفتر سوم).

همچنین آثار و پژوهش‌های در دست انتشار او عبارت است از:

۱. آشنایی با دانش رجال اهل سنت،

۲. آراء المولی محمدتقی المجلسی فی علوم الحدیث.

تأملی در عنوان این کتاب، آشکار می‌سازد که نگارنده نقش قاطعی برای عقل در عرصه علم قائل است و ریشه انکار وجود خدا را در این می‌داند که برخی موقعیت این موهبت الهی را به درستی نشناخته‌اند، تا آن جا که در اعتبار آن دچار تردید شده‌اند. این تصور نادرست سبب پیدایش ناتوانی و ضعف در قلمرو فلسفه دین شده و تنها راه علاج در این است که اعتبار و حجیت عقل را به آن برگردانیم، زیرا اعتبار عقل به خودش است. برای اثبات حجیت عقل به دلیل دیگری نمی‌توان توسل جست، چرا که توسل به هر دلیل و مدرکی خود مبتنی بر اعتبار عقل است، لذا پیش فرض این کتاب رد شکاکیت مطلق است.

با وجود آن که شکاکیت مطلق موضعی غیرقابل قبول و دفاع است، مقدمه کتاب با بیانی منطقی نشان می‌دهد که شکاکیت مطلق ناسازگاری درونی داشته و خودشکن است و شکاک مطلق سخنی برای طرح و عرضه ندارد، نه تنها برای دیگران بلکه حتی برای توجیه تشکیک‌های آن‌ها توان پذیرفتن وجود خدا را ندارد؟

امروزه یکی از مباحث جدی در فلسفه دین که توجه مخالفان و موافقان را به خود جلب کرده، بحث اثبات وجود خداست، به گونه‌ای که طرفین مباحثی جدی در آن باب مطرح کرده‌اند، موضع این کتاب نقد و بررسی کسانی است که گمان می‌کنند وجود خداوند را نمی‌توان اثبات کرد. در این کتاب بحث در این نیست که دلایل اثبات وجود خدا که تاکنون اقامه شده معتبر است یا نه، بلکه بحث در مورد استدلال‌هایی است که مخالفان آورده‌اند، استدلال‌هایی که وجود خدا را اثبات ناشدنی جلوه می‌دهند.

این کتاب، در مجموع به نقد چهار دسته می‌پردازد: ۱. ادله‌ای که مدعی‌اند هیچ برهانی نمی‌توان بر اثبات وجود خدا اقامه کرد. ۲. ادله‌ای که اقامه برهان‌های وجودی و مفهومی را بر وجود خدا نفی می‌کنند. ۳. ادله‌ای که مدعی‌اند نمی‌توان

هیچ نوع برهان صدیقین بر خدا اقامه کرد. ۴. ادله‌ای که برهان جهان‌شناختی بر وجود خدا را غیرممکن می‌دانند.

البته این اشکالات را به نوعی دیگر می‌توان به پنج دسته تقسیم کرد: ۱. اشکالات معرفت‌شناختی، مانند اشکالات پوزیتیویستی دستگاه معرفتی کانت. دست‌ورزبان عمیق ویتگنشتان، ۲. اشکالات هستی‌شناختی، مانند انکار وجود محمولی و ضروری، ۳. اشکالات منطقی، ۴. اشکالات الاهیاتی، مانند مسأله شرّ و مهرورزی خدا، علو خدا و اختیار انسان، ۵. اشکالات تحلیل‌زبانی مانند اسم خاص بدون واژه «خدا». این اشکالات در دو فصل تحت عنوان اشکالات عامه و خاصه تنظیم شده است. بعضی از اشکالات به دلیل تفصیل زیاد فصل مستقلی را به خود اختصاص داده‌اند. از آنجا که طرح اشکالات و نقد آن‌ها نیازمند مبانی‌ای است که نمی‌توان همه آن‌ها را در ذیل اشکالات آورد، بخش اول کتاب به طرح «مبانی نقد برهان‌ناپذیری» و بخش دوم آن به بحث «نقد برهان‌ناپذیری» اختصاص یافته و در مقدمه کتاب که به منزله پیش‌فرض دو بخش کتاب است، بحث نقد شکاکیت مطلق و کارکرد عقل مطرح شده است.

پژوهشگر

عسکری سلیمانی امیری متولد سال ۱۳۳۷ در شهر امیر کلا، وی جهت فراگیری علوم اسلامی در سال ۱۳۵۵ به حوزه علمیه قم عزیمت کرد، پس از اتمام تحصیلات فلسفی در بخش پژوهشی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی قدس سره به عنوان عضو هیأت علمی پذیرفته شد و مدیریت علمی بخش منطق دایره‌المعارف علوم عقلی اسلامی به عهده وی گذاشته شد. دیگر آثار تألیفی که از او به چاپ رسیده عبارت است از: ۱. سرشت کلیت و ضرورت (پژوهشی در فلسفه منطق)، ۲. معیار اندیشه.

همچنین مقالات علمی زیر از او در نشریات علمی گوناگون چاپ شده است: ۱. قضایای کلی و جزئی در منطق قدیم و جدید، ۲. قضایای حقیقیه خارجیّه و لابتیه، ۳. وجود کامل مطلق، ۴. قاعده فرعیّه و ثبوت الثابت، ۵. وجود کامل مطلق، ۶. ذات و صفات الاهی در کلام امام علی علیه السلام، ۷. نقش حد وسط در قیاس‌های اقترانی، ۸. تصور و تصدیق از دیدگاه صدرالمتهلین، ۹. صفات الاهی در کلمات امیرالمؤمنین علی علیه السلام، ۱۰. مبنای گروهی در فلسفه اسلامی،

آثار در دست انتشار او عبارت است از:

۱. ابن سینا (تاریخ فلسفه اسلامی)،

۲. فارابی (تاریخ فلسفه اسلامی)،

۳. وجود محمولی (مقایسه بین محمول بودن وجود و نظریه کانت، فرگه و راسل

مبنی بر محمول نبودن وجود)،

۴. قاعده فرعیّه در فلسفه اسلامی.

از آنجا که این پژوهش در پی مقایسه و نسبت‌سنجی بین اندیشه سیاسی دو متفکر در مورد نقش مردم بوده است، ابتدا نقش مردم را در حکومت مورد نظر آن‌ها تبیین و سپس به مقایسه و ارزیابی آن دو پرداخته است.

محقق نائینی اگر چه مجتهدین را به عنوان تنها پل ارتباطی مطمئن بین مردم و شریعت عنوان می‌کند، ولی با طرح رهیافت "ولایت فقیه در امور حسبه" نقش سیاسی و حکومتی فقها را در حد "اذن و نظارت حقوقی" کاهش می‌دهد، و لذا مردم در امور نوعیه خود آزاد و حاکمیت «ولایت سیاسی عامه فقها» منجر می‌شود، بدین ترتیب فقها علاوه بر ولایت حقوقی، ولایت سیاسی را نیز متصدی هستند. در نتیجه فقها تنها ناظر به امور نیستند، بلکه حاکم بر امور نیز تلقی می‌شوند. از این‌رو امام خمینی بر خلاف آیت‌الله نائینی، به تحدید و نظارت بر سلطنت اکتفا نکرده است، بلکه بر پایه "اندیشه سیاسی فقها" حکومت دینی مستقلی را تبیین و تأسیس نموده و در آن برای مردم "نقش سیاسی فعال" را قایل شده است.

در این نوشتار ادعا شده است که الگو و مدل حکومتی دو اندیشمند فوق، معادله سه مجهولی (شریعت، ولایت، مردم) می‌باشد، لذا برای فهم نقش مردم، درک صحیح مفاهیم فوق و کشف رابطه پیچیده بین آن‌ها از اهمیت مهمی برخوردار است.

در این معادله، شریعت به عنوان عامل و وحدت بخش در رأس قاعده قرار می‌گیرد و میزان نقش مردم تنها به رابطه "ولایت سیاسی و مردم" خلاصه نمی‌شود، بلکه به رابطه "مردم و شریعت" نیز مرتبط است. بنابراین چنانچه در مورد رابطه ولایت سیاسی و مردم "قدرت سیاسی" به عنوان اعمال کننده حاکمیت سیاسی قابل طرح است، در خصوص رابطه شریعت و مردم، "قدرت اجتماعی" به عنوان اعمال حاکمان سیاسی قابل طرح است.

اگرچه هیچ‌کدام از دو متفکر فوق به "قدرت اجتماعی" به عنوان عنصر نهادینه شده نپرداخته‌اند، اما در این پژوهش نشان داده شده است که دستمایه‌های نظری و

مبانی آن در اندیشه آن‌ها قابل ردیابی می‌باشد.

در هر صورت هر دو متفکر معتقدند که اسلام در ذات خودش دموکراسی را دارا می‌باشد و نیازی به جست‌وجوی برون‌دینی برای تبیین حکومت دینی و نقش مردم در حاکمیت سیاسی نیست. منتهی مشکل ما در عدم آگاهی از مبانی و مبادی دین است. و لذا هر دو اندیشمند، استعداد دموکراتیک اسلام را از یک طرف و آشنایی نخبگان فکری جامعه به اسلام اصیل و زدودن تفاسیر اقتداری از شریعت از طرف دیگر و نیز آگاهی سیاسی مردم از طرف سوم، روی آورده‌اند.

پژوهشگر

غلام‌حسین مقیمی در بهشهر متولد شد و تحصیلات ابتدایی را همان‌جا (روستای زیروان) به اتمام رساند و برای ادامه تحصیل به بابل رفت. پس از اتمام هنرستان در شهرستان بابل، در سال ۱۳۶۴ وارد حوزه علمیه قم شد و پس از گذراندن دوره‌های مقدماتی و سطح به دروس عالی راه یافت و هم‌اکنون اشتغال به فراگیری دروس خارج فقه و اصول دارد. در سال ۱۳۶۸ وارد دانشگاه شد و در سال ۱۳۷۸ کارشناسی‌ارشد در رشته علوم سیاسی را اتمام نمود.

در دانشگاه باقرالعلوم علیه‌السلام و مرکز جهانی علوم اسلامی، دروس "متون سیاسی اسلام"، "آشنایی با علوم اسلامی"، "جغرافیای سیاسی" را تدریس می‌کند. از سال ۱۳۷۹ تاکنون در پژوهشکده فرهنگ و اندیشه اسلامی در گروه "حلقه نقد" همکاری علمی دارد.

دیگر آثار و نوشته‌های او عبارتند از: ۱. مطالبات و آسیب‌های جنبش دانشجویی، ۲. مبانی مشروعیت حق رأی در اسلام، ۳. ولایت سیاسی در فقه شیعه، ۴. ولایت فقیهان، مشارکت سیاسی از دیدگاه امام خمینی قدس سره، ۵. زندگی و اندیشه سیاسی واعظ کاشفی، ۶. مفهوم جمهوری در اندیشه امام خمینی قدس سره، ۷.

جایگاه علوم انسانی در حوزه‌های علمیه، ۸. اندیشه‌های سیاسی ابوریحان بیرونی، ۹.
انسان سیاسی در سازواره قرآن، ۱۰. ماهیت و آرمان‌های جنبش دانشجویی.

فصل چهارم

پژوهشها و پژوهشگران برتر دوره چهارم

سال ۱۳۸۱

آزادی عقیده

در این تحقیق، مبانی آزادی عقیده از دو دیدگاه اسلام و غرب مورد بررسی قرار گرفته و ریشه‌های فلسفی و کلامی آن تبیین گردیده است. پژوهش آزادی عقیده، در دو بخش «آزادی عقل» و «آزادی ایمان»، به بررسی موضوع پرداخته است و محدودیت‌هایی که از فقه اسلامی مطرح است از قبیل: حدّ ارتداد، حرمت حفظ کتب ضالّه، جهاد ابتدایی و مانند آن را از این زاویه به بحث گذارده است.

در بخش‌های دیگر این تحقیق، آزادی عقیده، از جنبه حقوق بشر و در اسناد حقوق بشر، مطرح گردیده است. و در پیوست‌های آن آزادی عقیده در نهضت اسلامی ایران براساس دیدگاه‌های حضرت امام خمینی‌قدس سره ارائه شده است. این تحقیق دارای مقدمه مفصلی است که تحت عنوان «آزادی عقیده، چالش‌های دیروز، پرسش‌های امروز» به سیر تاریخی مسأله می‌پردازد.

در بخشی از مقدمه کتاب چنین آمده است:

در این پژوهش سعی شده است نخست آزادی عقیده از زوایای گوناگون ریشه‌یابی شود و سپس با تبیین اصول و مبانی آن در فرهنگ اسلام و غرب، نتایج خاص هر دیدگاه مشخص شده تا از خلط و اشتباه جلوگیری شود. بدون شک در حقوق اسلامی، احکام متعددی وجود دارد که در نسبت آن با آزادی عقیده باید تأمل کرد، احکامی همانند: جهاد ابتدایی به منظور دعوت به اسلام، کیفرهای مقرر برای مرتدان و محدودیت‌هایی که برای کتاب‌های ضلال وجود دارد. به علاوه، اصرار بر تدین در کارگزاران اصلی حکومت و پذیرش دخالت دولت در مسائل اعتقادی و مسئولیت آن در هدایت و تربیت دینی و ده‌ها مسأله دیگر، با استنتاجات فوق، در تعارض است.

گذشته از آن که اساسا دین از بُعد قانون زندگی که ریشه در ربوبیت تشریحی خداوند دارد، با جوهره لیبرالیسم در تضاد است و هرگز آن را تحمل نمی‌کند. از همین جاست که آزادی عقیده از نظر اسلام، دارای مبانی خاص و فروع و نتایجی ویژه است.

پژوهشگر

این پژوهش توسط آقای محمد سروش محلاتی تدوین شده است، و نظر به اینکه زندگی‌نامه ایشان در معرفی اثر شماره ۳ در این کتاب آمده است، از این رو از تکرار آن خودداری شده است.

۴۰

اسلام و حقوق بین الملل خصوصی

پژوهش اسلام و حقوق بین الملل خصوصی، نخستین جلد از مجموعه پژوهشی

تحت همین عنوان است که دو موضوع «تابعیت» و «وضعیت بیگانگان» را مورد مطالعه قرار داده است. نو پیدایی رشته حقوق بین الملل خصوصی، به رغم کهن بودن موضوع‌های آن، سبب شده است که کم‌تر در ادبیات حقوقی فارسی پژوهش کامل و مستوفایی درباره حقوق بین الملل خصوصی از نگاه اسلامی انجام شده باشد، هر چند برخی از مباحث آن به طور پراکنده و به مناسبت در بعضی از کتب حقوقی مورد بررسی قرار گرفته است. از این‌رو نویسنده تلاش کرده که با جمع‌آوری و جمع‌بندی گزاره‌های مربوط به موضوع، که در فقه اسلامی بطور پراکنده و در جایگاه‌های مختلف وجود دارد، نگاه فقه‌اسلامی را به صورت یک نظام حقوقی ارائه کند. برای انجام این مقصود اگرچه اساس بحث را بر احکام اولیه فقهی استوار کرده و احکام ثانویه، مصلحتی و حکومتی را به اهلش - حاکم صلاحیت‌دار اسلامی - وانهاده است؛ اما از تطبیق تئوری بر وضع موجود - و نه تحمیل وضع موجود بر تئوری - نیز غفلت نورزیده است.

مؤلف پس از طرح مقدمه و مدخل بحث، هر یک از دو موضوع تابعیت و وضعیت بیگانگان را در ضمن سه بخش مورد تحقیق قرار داده است و مطالب هر بخش را در دو فصل تنظیم کرده است. در فصل‌های نخست هر بخش، موضوع از نگاه حقوق عرفی و معاصر مورد ملاحظه قرار گرفته است. و در فصل‌های دوم نگاه حقوق اسلام نسبت به همان موضوع تبیین شده است. در موضوع تابعیت، در بخش نخست به کلیات پرداخته و نهاد «تابعیت» را در نظام حقوقی اسلام اثبات کرده است. در بخش دوم و سوم راه‌های داراشدن و از دست دادن تابعیت مورد بحث قرار داده است. در بخش نخست موضوع دوم نیز به تعریف بیگانه، انواع بیگانه از نگاه دو نظام حقوقی پرداخته و در بخش دوم از مبانی تعیین وضعیت بیگانگان و در بخش سوم از حقوق و تکالیف آنان سخن گفته است.

پژوهشگر

مصطفی دانش پژوه، در سال ۱۳۳۵ در شهرستان شاهرود به دنیا آمد، وی دوران ابتدایی و متوسطه را در زادگاه خود شاهرود گذراند و در سال ۱۳۵۳ موفق به اخذ دیپلم شد. سپس راهی حوزه علمیه قم گردید و اکثر دروس مختلف سطح را نزد اساتید برجسته فراگرفت. پس از پیروزی انقلاب اسلامی به انگیزه حضور در دانشگاه و ترویج معارف اسلامی، در اولین کنکور انقلاب در سال ۱۳۵۸ شرکت کرد. و در رشته حقوق - در کنار دروس حوزه - به تحصیل پرداخت. و نیز دروس خارج را نزد اساتید بزرگواری همچون آیات عظام: فاضل لنکرانی، مکارم شیرازی، میرزا جواد تبریزی و وحید خراسانی تلمذ کرد و در کنار تحصیل، به تدریس در دانشگاه پرداخت. و در عین حال از پژوهش و تحقیق نیز غفلت نورزید و به همین جهت همکاری پژوهشی با پژوهشکده حوزه و دانشگاه را نیز آغاز کرد.

از دیگر آثار قلمی ایشان، افزون بر تقریرات دروس اساتید، کتاب‌های زیر انتشار یافته است:

۱. انتظار و اصالت مهدویت،

۲. ولایت فقیه،

۳. بعثت در نهج البلاغه،

۴. اخلاق اسلامی،

۵. مقدمه‌ای بر اصول بنیادین تفکر اسلامی،

۶. آزادی تن یا مسأله بردگی در اسلام،

۷. فلسفه حقوق (با همکاری آقای قدرت‌الله خسروشاهی)،

۸. الجنسیة فی الفقه الاسلامی.

و هم اکنون دو کتاب مقدمه علم حقوق و حقوق اقلیت‌ها و بیگانگان در اسلام در دست انتشار است.

۴۱

انتظار از دین

این کتاب از دو بخش که هر کدام سه فصل دارد تشکیل یافته است. در بخش اول

سعی شده است این نکته روشن شود که مسأله اساسی در بحث انتظار از دین چیست، چه اهمیتی در معرفت دینی دارد و آیا می‌توان آن را یک مسأله درون دینی دانست. بر این اساس در سه فصل از این بخش مسائل زیر بررسی گردیده است: فصل اول پاسخ به این پرسش است که مسأله اصلی در بحث انتظار از دین چیست؟ و مقصود دانشوران معاصر که در این باب بحث نموده‌اند چه معنا و مفهومی بوده است؟ در فصل دوم این پرسش مطرح شده است که آیا متون دینی در اسلام فارغ از وضعیت فکری، فرهنگی، تاریخی، فلسفی و نزاع‌های ایدئولوژیک مسلمانان بر طبق وضعیت فکری، فلسفی و سیاسی که داشتند، انتظارات، مفروضات و پیش فهم‌هایی را در فهم متون دینی به کار گرفته‌اند و به تفسیر آن‌ها پرداخته‌اند. در فصل سوم به بررسی این سؤال پرداخته که آیا اساساً می‌توان متون دینی را فارغ از پیش فهم و انتظار قبلی فهم کرد یا نه؟

بخش دوم کتاب معطوف به بررسی و نقد پیش فهم‌هایی است که بنابر ادعا می‌تواند انتظارات ما را از دین معلوم نمایند. برای این منظور به ترتیب در سه فصل این بخش سه مسأله مورد بحث و بررسی قرار گرفته‌اند: فصل اول پاسخ به این سؤال است که چه اموری را نمی‌توان از دین انتظار داشت؟ آیا عقلاً ممکن است که حل تمامی نیازهای خود را از دین طلب کنیم؟ در فصل دوم این سؤال مطرح است که در چه اموری نمی‌توانیم به مرجعی غیر از دین مراجعه نماییم و لزوماً پاسخ نیازهای خود را در این محدوده از دین طلب کنیم؟ در فصل سوم به این سؤال پاسخ داده می‌شود که آیا مسأله کلامی‌ای چون کمال دین و یا کمال فقه ایجاب نمی‌کند که انتظار همه چیز را تا آنجا که عقلاً ممکن است از دین داشته باشیم و حل هر مشکل و نیاز خود را در محدوده‌ای که امکان عقلی دارد از دین طلب نماییم؟

پژوهشگر

این کتاب توسط آقای محمد امین احمدی نگارش یافته است، و نظر به اینکه زندگی‌نامه ایشان در معرفی اثر شماره یک در این کتاب آمده است، از این‌رو از تکرار آن خودداری شده است.

۴۲

پژوهشی در سیره نبوی

مجموعه مقالات این پژوهش توسط جمعی از پژوهشگران و زیرنظر استاد رسول

جعفریان نگارش یافته و هدف آن بوده است تا نکته‌ای بدیع و تازه در این مقالات ارائه شود. برخی از مقالات به نقش قبایل در سیره نبوی پرداخته و با توجه به کارکرد قبایل در آن دوره نقش بسیار مهم آنان را نشان داده، و مقالات دیگر هر یک مقطع خاصی از سیره را بررسی کرده است.

این مجموعه شامل نه مقاله به شرح زیر است:

۱. نقش تاریخی سرای ارقم در سیره پیامبر اکرم *صلی الله علیه وآله وسلم* / رمضان محمدی: مهم‌ترین عناوینی که در این مقاله از آن بحث شده عبارت است از: موقعیت جغرافیایی سرای ارقم، انتخاب نخستین پایگاه سری تبلیغ، دار ارقم از نگاه سیره‌نویسان نخست، سرگذشت سرای ارقم و تقدیس آن.

۲. نقش قبیله خزاعه در سیره نبوی / قاسم خانجانی: مهم‌ترین عناوینی که در این مقاله بحث شده عبارت است از: نسب خزاعه، دین خزاعه، ولایت خزاعه بر خانه کعبه و امور آن، فتح مکه و خزاعیان، شخصیت‌های مشهور خزاعه.

۳. امی در متون فقهی کهن / شهلا بختیاری.

۴. قبا و قبایلیان در تاریخ صدر اسلام / محمود حیدری آقایی: مهم‌ترین عناوینی که در این مقاله بحث شده عبارت است از: پیشینه تاریخی ساکنان قبا، تبارنامه اهل قبا، سابقه دینی ساکنان قبا، قبا در دوران رسالت خدا *صلی الله علیه وآله وسلم*، آشنایی با قبایل ساکن در قبا و اطراف آن، آشنایی با صحابیان، معروفان و ساکنان قبا.

۵. نقش بنی عبدالأشهل در تحولات مدینه در دوران رسول اکرم *صلی الله علیه وآله وسلم* / حسین مرادی‌نسب: مهم‌ترین عناوینی که در این مقاله بحث شده عبارت است از: نسب قبیله بنی عبدالأشهل، آیین بنی عبدالأشهل، جایگاه بنی عبدالأشهل در اوضاع سیاسی و اجتماعی و نظامی مدینه، نقش مؤثر قبیله بنی عبدالأشهل، حوادث دوره رسول خدا *صلی الله علیه وآله وسلم*، برجستگان بنی عبدالأشهل.

۶. مناسبات مهاجر و انصار در سیره نبوی همدلی‌ها و رقابت‌ها / حسین حسینیان
مقدم: پیشینه مهاجر و انصار، مناسبات عدنانی و قحطانی، همدلی و رقابت میان
مهاجر و انصار در سیره نبوی، برادران پیمانی، ازدواج میان مهاجر و انصار، رقابت
میان مهاجر و انصار؛ این عناوین از مهم‌ترین مباحث این مقاله است.
۷. جایگاه پیمان برادری در حکومت نبوی / محمدرضا هدایت‌پناه: مهم‌ترین عناوینی
که در این مقاله بحث شده عبارت است از: پیمان برادری میان مسلمانان در مکه و
مدینه، فهرست مهاجران و انصار که با هم پیمان برادری بستند، مؤاخات زنان،
واکنش مشرکان، منافقان و یهودیان، مؤاخات رسول خدا *صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم* و
علی *علیه‌السلام*، اهداف پیامبر از نظام مؤاخات، پیامدهای مؤاخات.
۸. بررسی نکات اساسی وفود در سیره نبوی / منصور دانش‌نژاد: مهم‌ترین عناوینی که
در این مقاله بحث شده عبارت است از: وفود در نگاه مورخان، علت آمدن وفود، نتایج
مذاکرات پیامبر *صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم* و وفود.
۹. پژوهش‌های سیره در مطالعات اسلامی با تکیه بر مکتب بیت المقدس / کاظم
رحمتی: این مقاله با بررسی سیر مطالعات غربیان در موضوع سیره نبوی، معرفی
پژوهش‌های مکتب بیت‌المقدس که نگاه ویژه‌ای به سیره نبوی دارد اختصاص یافته
است.

کتاب تاریخ اسلام در پنج بخش و دوازده فصل تدوین شده است و مقطع تاریخی از جاهلیت تا رحلت پیامبر اسلام **صلی الله علیه وآله وسلم** را شامل است. این کتاب از نظر شکلی به صورت سال شماری است و حوادث به ترتیب زمانی طرح شده است، و در موارد لازم نقد و تحلیل به عمل آمده و نقدها با استدلال‌های قوی همراه است. ویژگی دیگر کتاب تتبع فراوان آن است. همچنین از لحاظ استناد به منابع و مآخذ، غنی است و برای مراجعه خوانندگان به منابع بحث، جهت کسب اطلاعات بیش‌تر مغتنم است.

کتاب به عنوان متن درسی تاریخ اسلام عمومی (در قالب دو واحد) در دانشگاه‌ها تدوین شده است. و عناوین مباحث آن در پنج بخش به ترتیب زیر تنظیم یافته است: بخش اول، شامل مدخل و مباحث مقدماتی است. بخش دوم، محمد **صلی الله علیه وآله وسلم** از تولد تا بعثت، بخش سوم، محمد از بعثت تا هجرت، بخش چهارم، محمد از هجرت تا دعوت جهانی، بخش پنجم، محمد از دعوت جهانی تا رحلت. یادآوری می‌شود که پژوهشگر کتاب مباحث بخش‌های پنجگانه مذکور را هر کدام در فصل‌های متعددی مطرح ساخته است.

پژوهشگر

مهدی پیشوایی در سال ۱۳۳۷ وارد حوزه علمیه قم شد و دروس حوزوی را تا سطوح عالی‌ه ادامه داد. دروس فقه و اصول را در محضر حضرات آیات: حاج میرزا احمد پایانی، حاج شیخ مصطفی اعتمادی، محمد فاضل موحد لنگرانی، سید محمدباقر طباطبائی (سلطانی) بروجردی به پایان برد. در همان زمان دوره عالی دارالتبلیغ اسلامی را گذراند و گواهی‌نامه آن را گرفت.

ایشان اکنون سال‌هاست که فعالیت خود را در تحقیقات و مطالعات تاریخی، متمرکز کرده است. همچنین پس از پیروزی انقلاب اسلامی در تعدادی از مراکز علمی حوزوی و دانشگاهی سیره معصومین را تدریس کرده و به تدوین و تألیف کتاب‌هایی

در زمینه سیره پیشوایان پرداخته است. برخی از آن‌ها تاکنون بارها چاپ شده و به زبان عربی و ترکی استانبولی نیز ترجمه گردیده است.

دیگر آثار پژوهشی ایشان بدین قرار است:

۱. امام حسن علیه‌السلام پرچمدار صلح و آزاری، ۲. شام سرزمین خاطره‌ها، ۳. سیره پیشوایان، ۴. پیشوای آزاده، ۵. ارزیابی انقلاب حسین علیه‌السلام (ترجمه)، ۶. شخصیت‌های اسلامی شیعه، ۷. دورنمایی از زندگانی امام باقر علیه‌السلام، ۸. بحث‌هایی از فقه تطبیقی، ۹. شناخت شیعه (ترجمه)، ۱۰. قهرمانان راستین (ترجمه).

همچنین تعداد بی‌شماری مقاله در زمینه پژوهش‌های تاریخی که در نشریات علمی مختلف مندرج گردیده است.

تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی تشیع در ایران

موضوع اصلی این تحقیق، چرایی و چگونگی رشد، شکوفایی، بالندگی و رسمی شدن

مذهب تشیع اثناعشری در ایران اسلامی است. در یک نگاه گذرا به مباحث کتاب می‌توان گفت: اولین نمود فعالیت‌های سیاسی - مذهبی ایرانیان متشیّع، شرکت آنان در مبارزاتی با شعار "الرضا من آل محمد صلی‌الله علیه وآله وسلّم" بود.

در دوران تسلط استبداد فکری و سیاسی امویان و عباسیان بر جامعه اسلامی، شیعیان به حکم مذهبی تقیه گردن نهادند و در خفا به فعالیت‌های فرهنگی روی آوردند. با غیبت امام دوازدهم حضرت حجت بن حسن عسکری علیهما السلام، شیعیان ارتباط مستقیم با ائمه را از دست دادند و علما و فقهای شیعی، در مورد تعامل میان شیعیان و حکومت‌های وقت، به خصوص آل بویه و دستگاه خلافت، رأی به همکاری دادند. شیعیان با ورود در دربارها، با هدف اعتلای امت شیعه و کاهش فشارهای وارده بر شیعیان، گام‌هایی در جهت منافع شیعیان برداشتند.

تسلط ترکان غزنوی و سلجوقی بر ایران، بار دیگر شیعیان را به تقیه واداشت. فعالیت شیعیان در اواخر دوره ملک‌شاه نتیجه داد، درحالی‌که بر فعالیت‌های فرهنگی آنان نیز افزوده شده بود. با تسلط مغولان بر ایران و بغداد، مسلمانان، اعم از شیعه و سنی، در موقعیت سیاسی مساوی قرار گرفتند و برتری سیاسی اهل تسنن از بین رفت، حتی برای مدتی کوتاه مذهب تشیع در ایران رسمیت یافت. تاریخ مذهبی ایران در دوره تیموریان در مسیر آشتی دوماذهب تسنن و تشیع، با تمایل به جهت تشیع پیش رفت.

اقامت چندساله اسماعیل صفوی در لاهیجان نزد آل کیا و تعلیم و تربیت او نزد شیعیان اثنی‌عشری، نقش مهمی در رسمیت بخشیدن به مذهب تشیع داشت و بالأخره، تلاش بی‌وقفه و سرسختانه شیعیان در شکل و قالب‌های مختلف و با ایثار جاه و مال و خانمان، بعد از نه قرن به ثمر نشست.

پژوهشگر

پروین ترکمنی آذر به سال ۱۳۳۰ شمسی در شهر تبریز دیده به جهان گشود و در

سال ۱۳۳۴ به تهران رفت. پس از اخذ دیپلم جهت تحصیلات عالی رهسپار دانشگاه شد و موفق به کسب مدارج و مدارک علمی زیر گردید: در سال ۱۳۵۳ مقطع کارشناسی، از دانشگاه تهران، در رشته تاریخ را به پایان رساند. و در سال ۱۳۶۵ در مقطع کارشناسی ارشد، از پژوهشکده فرهنگ ایران، در رشته تاریخ ایران، فارغ التحصیل گردید. و در سال ۱۳۸۰ در مقطع دکتری، از دانشگاه شهید بهشتی، در رشته تاریخ ایران در دوره اسلامی، فارغ التحصیل شد.

نام‌برده علاوه بر سال‌ها تحصیل و تحقیق، از دی‌ماه سال ۱۳۸۰ سردبیری مجله سخن "سمت" را نیز بر عهده دارد.

دیگر تألیفات وی بدین قرار است:

۱. تاریخ تحولات سیاسی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوره صفاریان،
  ۲. کتاب‌شناسی گزیده توصیفی تاریخ ایران دوره اسلامی،
  ۳. تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ایران در دوره دیلمیان.
- همچنین از وی مقالات زیر در نشریات پژوهشی کشور به چاپ رسیده است:

۱. تصویر و تصوّر بیگانگان از حجاب،
۲. عزاداری، میتینگ و فریادی برای مکتب سیدالشهداء علیه‌السلام،
۳. موقعیت شیعیان ایران در دوره ایلخانان،
۴. موقعیت اهل تشیع در ایران دوره اموی،
۵. رشیدالدین فضل‌الله همدانی و جامع التواریخ.

۴۵

تحلیل زبان قرآن

پژوهش حاضر در پی تحلیل این پرسش مبنایی است که خداوند در قرآن با چه

زبانی با مردم سخن گفته و در انتقال هدایت وحیانی چه شیوه‌ای به کار برده است؟ از آن جا که زبان در مفهوم رسانایی معانی و حقایق با جای‌گزینی سخن و کلام، یک نظام قراردادی میان صوت و معنا با نقش‌های گوناگون در ظرف اجتماع انسانی است، خداوند نیز برای رساندن پیام خود به انسان‌ها از همین ابزار استفاده کرده است؛ از این‌رو جا دارد پرسش شود زبان قرآن چیست؟ آیا قرآن دارای یک زبان است یا زبان‌های متعدد؟ زبان قرآن همان زبان عرف عموم مردم است یا عرف ویژه؟ آیا می‌توان زبان قرآن را زبانی علمی، فلسفی، عرفانی، هنری، رمزی و یا اسطوره‌ای دانست؟ این پژوهش در پی پاسخ به این پرسش‌ها و مانند آن است.

در پرداخت موضوع مورد گفت‌وگو، نخست مفهوم زبان، کارکردهای گوناگون آن، ارتباط لفظ و معنا و فلسفه زبان کاوش شده است. سپس درگامی نزدیک‌تر به حوزه زبان دین پرداخته، چرایی طرح زبان قرآن از دو منظر بیرونی و درونی و چالش‌هایی که در عصر ما در پیش روی اندیشه دینی قرار دارد، مورد توجه قرار گرفته است. در خلال این جست‌وجو ریشه‌های بحران از جنبه‌های گوناگون معرفت‌شناختی، متون دینی غرب و فلسفه‌های زاینده از معرفت‌شناسی تجربی که منشأ پیدایش نظریه‌های زبان دینی جدید در فرهنگ غرب است مورد بازشناسی واقع شده است. آن‌گاه این پرسش اساسی در میان آمده که آیا دیدگاه‌های زبان دینی جدید چون رهیافت پوزیتیویستی در بی‌معنا قلمداد کردن زبان دین، تحلیل کارکردی از زبان دین، نمادانگاری و واقع‌نگری انتقادی تنها گزینه‌های ممکن در پیش روی ما مسلمانان و منطبق بر فرهنگ و متن قرآن است؟ در این جا با نگرشی مبنایی این نتیجه فراهم آمده است که این دیدگاه‌ها صرف‌نظر از ابهام جدی محتوایی، پاسخ‌هایی است که از جغرافیای فکری ویژه‌ای برخاسته و با مبانی و مبادی فکری مربوط به قرآن نسبتی ندارد.

در تحلیل این رهیافت و طرح پارادایم دیگری که مدعای نویسنده در زبان قرآن را

تشکیل می‌دهد تلاش شده تا مسائل مربوط به زبان قرآن بازگشایی شود. بدین روی نخست زبان قرآن در ساحت مفردات ارزیابی گردیده و سپس از منظر گزاره‌ها و آموزه‌ها این موضوع دنبال شده که آیا قرآن دارای زبان یک وجهی است یا ذو وجوه؟ و از سوی دیگر وجود مجازهای ادبی در قرآن آیا ملازم نفی پشتوانه حقیقی مفاهیم قرآن تلقی می‌شود یا چنین ملازمه‌ای وجود نداشته، حقایق برین قرآن هر چند در دامن الفاظ نمی‌گنجد و از این‌رو تشابه و مجاز را پدید می‌آورد که معبر حقیقت است؛ لیکن این موضوع هرگز مستلزم نمادانگاری حقایق والای قرآن نمی‌باشد، چه اینکه انسان به میزان معرفت خویش از حقایق هستی و از جمله معارف قرآن از آن‌ها تعبیر زبانی خواهد داشت.

در بخش دیگر این اثر تبیین شده که گزاره‌ها و آموزه‌های قرآن واجد دو ویژگی توأمان تأثیرگذاری و واقع‌گویی است و نه صرف اثرکارکردی به قصد تحریک، از این‌رو نمی‌توان آن‌ها را از منظر تاریخی محض نگریست، قرآن از این لحاظ نزول تاریخی دارد، ساختار و پیام فراتاریخی و جاودانه.

شیوه‌های کشف زبان قرآن بخش دیگر کتاب را تشکیل می‌دهد. دیدگاه "زبان ویژه هدایت" یا "عرف خاص قرآن" که می‌تواند زبان تمامی مردم با گرایش‌های گوناگون و سطوح متفاوت علمی و معنوی باشد.

آخرین فصل این پژوهش را معناشناسی و مبانی فرایند سطوح معنایی قرآن تشکیل می‌دهد که در پرتو اندیشه‌های بنیادین اسلامی تشریح شده است. در این نگرش نخست معنای مرکزی و هدف‌گوینده سخن وحیانی مورد اذعان قطعی است. سپس امکان فهم معتبر و مکانیزم راه‌یابی به معانی قرآن و معیارهای ارزش‌گذاری فهم‌های گوناگون تحلیل شده است.

پژوهشگر

محمدباقر سعیدی روشن در بحبوحه انقلاب اسلامی وارد حوزه علمیه قم شد و پس از طی مقدمات در مدرسه علمیه رسالت، هم‌زمان در کنار درس‌های فقه و اصول دوره‌های آموزشی مؤسسه در راه حق را زیر نظر آیت‌الله مصباح‌گزراند و در دروس خارج از محضر حضرات آیات وحید خراسانی، فاضل لنکرانی، مکارم شیرازی استفاده برد. و در دروس دانشگاهی نیز در سال ۱۳۷۵ از دانشگاه تربیت مدرس قم مدرک کارشناسی ارشد دریافت نمود و در تاریخ ۱۳۸۱ در رشته علوم قرآن و حدیث فارغ‌التحصیل شد.

فعالیت‌های پژوهشی و تدریس وی در مجامع علمی از سال ۱۳۶۷ در مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی قدس سره شروع شد. دیگر آثار چاپ‌شده‌ای که وی نگاشته بدین قرار است:

۱. تحلیل وحی از دیدگاه اسلام و مسیحیت، ۲. اسباب نزول، ۳. علوم قرآن، ۴. وحی‌شناسی، ۵. معجزه‌شناسی.

همچنین از او مقالات زیر در نشریات علمی درج شده است:

۱. نگرشی بر معاجم موضوعی قرآن، ۲. روش تفسیری اهل بیت علیهم‌السلام، ۳. صحابیان از نظر قرآن، ۴. تنزیه‌باری در نگاه قرآن، ۵. مسیح‌شناسی در قرآن، ۶. زبان قرآن، ۷. نگرشی بر مسأله محکم و متشابه در قرآن، ۸. فهم قرآن، ۹. قرآن و قراءت، ۱۰. قرائت تجربه‌گرا از دین و پیامدهای آن، ۱۱. دین‌شناخت یا بازنمود الاهیات تجربی، ۱۲. ولایت مشکوه توحید و عبادت، ۱۳. غایات دین از منظر امام خمینی قدس سره، ۱۴. منطق فهم دین و متون دینی، ۱۵. معرفت و حیانی از منظر امام علی علیه‌السلام، ۱۶. هرمنوتیک و نسبت آن با اندیشه اسلامی.

۴۶

تطبیق مبانی اخلاق ارسطویی و اخلاق اسلامی

حوزه اخلاق در کشور ما از بررسی‌های نظری بدیع و متفق‌بی بهره است و نیازی به سخن گفتن در باب اهمیت و لزوم پرداختن به این عرصه نمی‌باشد. همواره اتصال اخلاق اسلامی به سرچشمه بی‌بدیل کتاب و سنت از یک‌سو و تجسم عینی این تعالیم در معلمان بزرگ اخلاق از سوی دیگر آنچنان مایه دلخوشی و اطمینان خاطر متفکرین بوده است که کم‌تر به ضرورت تبیین نظام اخلاق اسلامی، تئوریزه کردن آن، پرداختن به مباحث فلسفه اخلاق التفات داشته‌اند، در حالی که بدون وجود این زمینه‌ها ارائه اخلاق اسلامی به‌عنوان یک‌الگوی جهانی میسر نخواهد بود.

این پژوهش با فرضیه: "تأثر برخی کتب اخلاق اسلامی از اخلاق ارسطویی" و به روش کتابخانه‌ای به آسیب‌شناسی اخلاق اسلامی می‌پردازد و در چهار بخش عمده به شرح ذیل ارائه می‌گردد:

۱. مبانی اخلاق ارسطویی: جهت تدوین این بخش که به صورت گزارش انتقادی ارائه شده است، ابتدا نظرات اخلاقی ارسطو که در لابلای آثار باقی ماند از وی پراکنده می‌باشد، جمع‌آوری و سپس مبانی اخلاق وی از این اطلاعات اخذ گردیده و نظمی منطقی یافته است. منابع عمده این بخش عبارتند از: "اخلاق نیکوماخوس"، "درباره نفس"، "متافریک" و "سیاست".

۲. مبانی اخلاق اسلامی: در تنظیم این بخش محور عمده قرآن کریم و سپس احادیث شریفه می‌باشد.

۳. مقایسه دو مبنای مذکور و یافتن شباهت‌ها، تفاوت‌ها و احیاناً "تعارض‌ها".

۴. بررسی پسینی مبانی اخلاق: در کتب اخلاقی تألیف شده توسط مسلمین که حاصل آن دسته بندی این آثار در سه گروه: اسلامی، ارسطویی و التقاطی می‌باشد. در ضمن این بخش چگونگی پدید آمدن اخلاق التقاطی در فرهنگ مسلمین تبیین و شواهدی در این خصوص ذکر شده است.

پژوهشگر

فرزانه ذوالحسنی متولد ۱۳۴۷، در سال ۱۳۷۵ در رشته فلسفه و کلام اسلامی در مقطع کارشناسی ارشد از دانشگاه تهران فارغ التحصیل شد.

در همان سال همکاری‌های پژوهشی خود را با بخش پژوهش دانشگاه امام صادق علیه‌السلام آغاز کرد. و در پروژه‌هایی نظیر کتاب‌شناسی کلام شیعه (مربوط به واحد برادران) و شرح تجریدالاعتقاد (مربوط به واحد خواهران) با استاد معظم دکتر احد فرامرز قراملکی همکاری داشت.

به تدریج در کنار تدریس مسئولیت بخش تحقیقات دانشجویی اعم از امور مربوط به پایان نامه‌ها و... را در واحد خواهران دانشگاه امام صادق علیه‌السلام به عهده گرفت که این همکاری تا به امروز ادامه دارد. در این مدت علاوه بر نظارت علمی بر روند تدوین پایان نامه‌ها، در برگزاری کارگاه‌های مختلف پژوهشی، میزگردها و سمینارها شرکت نموده است.

در سال امام علی علیه‌السلام در همایش "بررسی ابعاد حکومت دینی از دیدگاه امام علی علیه‌السلام" در دانشگاه امام صادق علیه‌السلام واحد خواهران مسئولیت کمیته علمی را به عهده داشت. در این همایش مقاله‌ای تحت عنوان "آزادی در حکومت امام علی علیه‌السلام" ارائه کرد.

جاودانگی

جاودانگی از دغدغه‌های همیشگی بشر است. این مسأله را می‌توان از منظرهای مختلف مورد بررسی قرار داد. در تحقیق حاضر مسأله جاودانگی از منظر فلسفی و کلامی مورد بررسی قرار گرفته است. در راستای این بحث نخست به وجود عقیده جاودانگی در انسان‌های قدیم، تمدن‌های اولیه و ادیان ابراهیمی پرداخته شده، آنگاه مبانی فلسفی مرتبط با جاودانگی مورد دقت قرار گرفته و بر مباحث این همانی شخصیت رابطه نفس و بدن و مسأله شعور تمرکز شده است. آنگاه به نظریات مطرح در باب جاودانگی در حیطه اسلامی و مسیحی پرداخته شده است. در این راستا، نظریات اندیشمندانی همچون ابن سینا، شیخ اشراق، ابوالحسن اشعری، غزالی، ملاصدرا، مطرح گردیده و نیز آراء توماس آکوئیناس، آگوستین، پرایس، سوئین برن، جان هیک و جفری اولن بیان شده است.

در ادامه مباحث کتاب، فصلی به دلایل اثبات جاودانگی اختصاص یافته که در آن دلایل فلسفی، کلامی و فراروانشناسانه تقریر و سپس مورد نقد قرار گرفته است. در تقریر دلایل فراروانشناسانه به جدیدترین منابع در این باره استناد شده است. در پایان، این نتیجه حاصل می‌شود که دلایل اقامه شده در ردّ جاودانگی دلایلی غیر معتبر یا نادرست است، همچنین جاودانگی، عقیده‌ای است که بیش از همه، ایمان به پیامبران اعتقاد به آن را ممکن و موجه می‌سازد.

پژوهشگر

رضا اکبری به سال ۱۳۴۷ در تهران متولد و در سال ۱۳۶۵ موفق به اخذ دیپلم شد. در سال ۱۳۶۶ در دانشگاه امام صادق علیه‌السلام در مقطع کارشناسی ارشد به

تحصیل پرداخت. در سال ۱۳۷۵ در دانشگاه تهران در مقطع دکتری پذیرفته شد و در سال ۱۳۸۰ با دفاع از رساله دکتری فارغ‌التحصیل گشت. در دوران تحصیل از اساتید متعددی استفاده نموده که بیش از همه از آیت‌الله سیدحسن مصطفوی و دکتر قراملکی و دکتر وحید دستجردی بهره برده است. از سال ۱۳۷۵ در دانشگاه امام صادق علیه‌السلام عضو هیأت علمی می‌باشد.

کارهای علمی وی از مقطع کارشناسی ارشد تاکنون عبارتند از: وجود ذهنی از منظر دیگر - اتحاد عاقل و معقول از منظری دیگر - تجربه دینی، سوئین برن واصل زودباوری - گاتینگ و تجربه دینی - از بازی زبانی تا باور ایمانی، از تراکتاتوس تا درباره یقین - دو نوع علم، نقدی بر شکاکیت (ترجمه و تعلیق) - دین و غرابت اخلاق (ترجمه و تعلیق) - فلسفه دین در قرن بیستم (ترجمه) - کثرت‌گرایی جان هیک از منظری دیگر - رابطه نفس و بدن از دیدگاه ملاصدرا و فیلسوفان پس از دکارت - آیا کامپیوتر دارای فکر است - بررسی و نقد مبنای گروهی سنتی - طبیعت‌گرایی و کواپن - نگاهی به نظریات مربوط به جاودانگی - جاودانگی از طریق بدن مادی - ادراک حسی، واقع‌گرایی با واسطه و بی‌واسطه - معقولیت در نگاه سنتی - ویتکنشتاین و ایمان گروهی - نقد احکام قضایا با تکیه بر کتاب المنطق مرحوم مظفر و مقایسه آن با منطق سنتی غرب - دین و شکاکیت - ایمان گروهی - کثرت و تعدد ادیان از منظر معرفت‌شناختی - درآمدی نو بر منطق و فلسفه - تجربه دینی.

حقوق و وظائف شهروندان و دولتمردان

این پژوهش در یک مقدمه، دو دفتر و یک خاتمه سامان یافته است. در مقدمه مفهوم حق و تکلیف، و سرچشمه حقوق مورد بحث قرار گرفته است. دفتراول در دو بخش "حقوق شهروندان" و "وظایف شهروندان" تنظیم شده است. در بخش نخست از حقوقی چون برخورداری از فضای سالم رشد فکری و روحی، حاکمیت، آزادی اجتماعی و سیاسی، نظارت بر دولت مردان و در بخش دوم از وظایفی چون وفاداری نسبت به حکومت، اطاعت از حاکم اسلامی، امر به معروف و نهی از منکر و نصیحت دولتمردان بحث شده است.

دفتر دوم نیز در دو بخش "حقوق دولتمردان" و "وظایف دولتمردان" تنظیم شده است. در این دفتر پس از بحث از جایگاه حاکم اسلامی در فرهنگ اسلامی، از امر و نهی (حاکمیت سیاسی)، قضاوت و داوری (حاکمیت قضایی)، ولایت بر منابع و ثروت‌های عمومی (حاکمیت مالی و اقتصادی) و نظارت و مراقبت، به عنوان حقوق حکومت و از عدالت اجتماعی، مواسات، مشورت، تعلیم و تربیت و ایجاد امنیت، به عنوان وظایف دولتمردان سخن گفته شده است. خاتمه پژوهش نیز عهده‌دار تبیین آثار ادای حقوق و انجام وظایف متقابل شهروندان و دولتمردان است. مباحث با استناد به دلایل عقلی و نقلی و ناظر به سؤالات و شبهات موجود در هر زمینه پیگیری شده تا ضمن پاسخ‌گویی به سؤالات و شبهات، برجستگی نظام سیاسی اسلام در مقایسه با مکاتب سیاسی دیگر آشکار گردد. قابل ذکر است که نویسنده بایمان به این رهنمود رهبر فرزانه انقلاب که پژوهش در این عرصه باید با "پیش فرض حقانیت نظام اسلامی" انجام گیرد، نه "مبتنی بر تفکرات رایج غربی"، وارد

تحقیق در این عرصه شده و در مدت دو سال نگارش آن را به پایان برده است.

پژوهشگر

سید جواد ورعی متولد سال ۱۳۴۲، از سنین نوجوانی با تشویق مرحوم پدر با معارف اسلامی آشنا شد و پس از پایان دوره متوسطه رسماً وارد یکی از مدارس علمیه تهران گردید. هم‌زمان با تحصیل علوم حوزوی، مقطع کارشناسی رشته الاهیات را در دانشکده الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران گذراند. در سال ۱۳۶۵ برای ادامه تحصیل وارد حوزه علمیه قم شد. و در محضر تنی چند از اساتید، مقطع سطح را در سال ۱۳۶۹ به پایان رساند. از آن زمان در دروس خارج فقه و اصول اساتید برجسته حوزه به ویژه در درس آیت‌الله شبیری زنجانی به صورت مستمر حاضر شد. علاوه بر آن چند سالی در رشته تفسیر، فلسفه و عرفان نیز از محضر اساتید این فنون کسب فیض نمود.

از جمله فعالیت‌های وی پس از ورود به حوزه علمیه قم تدریس، تحقیق، پژوهش و نگارش است. و چندسالی است که در مرکز تحقیقات دبیرخانه خبرگان رهبری به پژوهش در زمینه "سیاست و حکومت" اشتغال دارد.

قرآن کریم راهنمای جاودانه انسان در همه زمان‌ها و مکان‌هاست و در مسیر هدایت او به سوی کمال مطلق، دارای معارف و احکام متناسب و گسترده می‌باشد. بر این اساس این رساله به تبیین مباحث سیاسی و حکومتی قرآن پرداخته و شاخصه‌های حکومت اسلامی را از منظر قرآن پی گرفته است.

براساس نتایج این تحقیق، قرآن کریم در حوزه عام سیاست و همچنین در موضوع خاص حکومت و اداره سیاسی جامعه دخالت کرده است. این دخالت، نه در حد بیان اهداف کلی است و نه به تمام آنچه به عنوان شاخصه‌های یک نظام سیاسی مدرن شناخته می‌شود پرداخته است، بلکه حالت میانی دارد، به این معنا که پس از تبیین اهداف حکومت و ارائه مبانی انسان‌شناسانه و جامعه‌شناسانه دولت، به اصول مهم و ساختار کلان حکومت به ترتیبی که در ادامه ذکر می‌شود، عنایت کرده است.

درباره منشأ مشروعیت حکومت اسلامی، مشروعیت دولت نبوی و علوی و مشروعیت ولایت دیگر امامان معصوم علیهم‌السلام، الهی بوده است و در عصر غیبت مشروعیت اعمال ولایت رهبر دارای شرایط لازم (رشد، اسلام، فقاقت، عدالت، مدیریت، مدبّریت و شجاعت) به اقبال و همراهی مردم بستگی دارد، که از آن به مشروعیت الهی - مردمی یاد شده است.

آیات دلالت‌کننده بر ولایت مؤمنان نسبت به یکدیگر، خلافت انسان کامل بر زمین، وراثت نهایی زمین برای صالحان و لزوم مشورت در عرصه حکومت، از مهم‌ترین دلایل مشروعیت الهی - مردمی در عصر غیبت است و آیاتی چون "النبی اولی بالمؤمنین من انفسهم". "واطیعواالله واطیعواالرسول..." به صراحت و یا به اشاره، نصب خاص پیامبر اکرم صلی‌الله علیه وآله وسلم و امامان معصوم علیهم‌السلام به رهبری سیاسی جامعه اسلامی رابه دست می‌دهد. تصمیم‌گیری‌های کلان حکومت مبتنی بر مشورت است و این مشورت لازم و تبعیت از اکثریت آراء مشاورین ضروری است. مهم‌ترین دلایل این نظریه دو آیه "وامرهم شوری بینهم"

و "شاورهم فی الامر" است.

در محدوده سیاست داخلی دولت موظف به حفظ حقوق و آزادی‌های سیاسی مردم است و با حفظ مرزهای آزادی که چیزی جز رعایت چارچوبه دین و مصالح ملی نیست، مردم در ابراز نظرهای سیاسی خود در مخالفت با سیاست‌های دولت تا سرحد تغییر سیاست‌ها و مجریان آزاد هستند. عدالت اجتماعی از شاخصه‌های اساسی دولت اسلامی است و نه تنها در قضا و داوری، که در عرصه‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی، داخلی و خارجی باید مراعات گردد.

در عرصه سیاست خارجی گرچه بعضی از آیات اجمالاً به جهاد ابتدایی دلالت می‌کند، اما به نظر می‌رسد غالب آیات جهاد بیانگر جهاد دفاعی است و در صورت عدم فتنه‌گری غیرمسلمانان و عدم مخالفت از رسیدن پیام اسلام به گوش مردم، اجباری در تحمیل عقیده اسلامی نیست. در عصر حاضر برخورد مسالمت‌آمیز و حفظ مصالح اسلامی در برقراری رابطه با کشورهای دیگر منع قرآنی ندارد. در این رابطه گرچه قرآن به شدت از بکاربردن نیرنگ و فریب در روابط با دیگران نهی می‌کند، ولی دور اندیشی و احتیاط مسلمانان در ارتباط با غیرمسلمانان را با عنایت به روحیات آنان مورد تأکید قرار می‌دهد. با توجه به آنچه ذکر شد می‌توان دولت مطلوب قرآنی را با حفظ اصول و رهبردهای استنتاج شده متمیم آن‌ها با استفاده از عقل خدا داد و تجارب بشری به تصویر کشید.

پژوهشگر

کاظم قاضی‌زاده در سال ۱۳۴۰ در تهران متولد شد و پس از اخذ دیپلم به دانشگاه راه یافت. با پیروزی انقلاب اسلامی هم‌زمان با تعطیلی دانشگاه‌ها به قم هجرت کرد و تحصیل در حوزه علمیه قم را آغاز نمود. از سال ۱۳۶۶ به مدت ۱۴ سال از دروس خارج اساتید بنام حوزه به‌ویژه آیت‌الله میرزا جواد تبریزی و آیت‌الله سید کاظم حائری

بهره برد. در ضمن تحصیل در حوزه در رشته کارشناسی ارشد معارف اسلامی و دکترای علوم قرآن و حدیث به ادامه تحصیل دانشگاهی پرداخت و موفق به اخذ مدرک دکتری شد. در سال ۱۳۷۷ برای شرکت در انتخابات مجلس خبرگان رهبری در امتحانات علمی شورای نگهبان گواهی تجزی در اجتهاد دریافت کرد. همزمان با تحصیل به تدریس علوم حوزوی پرداخت و هم‌اکنون نیز در دانشگاه به تدریس اشتغال دارد.

وی دارای آثاری در حوزه مباحث فقهی - سیاسی، قرآن و حدیث می‌باشد و مقالات متعددی از وی در نشریات علمی کشور انتشار یافته است. تاکنون کتاب‌های اندیشه‌های فقهی - سیاسی امام خمینی و ولایت فقیه و حکومت اسلامی از وی انتشار یافته است. وی مدیریت‌های پژوهشی متعددی را عهده‌دار است، و نیز با برخی مراکز علمی و تحقیقاتی همکاری داشته است.

بررسی رابطه میان معارف عقلانی و وحیانی پیشینه‌ای دیرینه دارد. فیلون (م ۵۰-۲۰ ق.م). اندیشمند یهودی معاصر حضرت عیسی علیه‌السلام یکی از نخستین کسانی است که در این عرصه گام نهاده و درباره هم‌آهنگی دین یهود با فلسفه یونان سخن گفته است. متفکران مسیحی نیز از همان آغاز تلاش خود را برای عقلانی‌ساختن اندیشه‌هایی چون تثلیث، تجسد و مرگ فدی‌ه‌وار مسیح به کار گرفته‌اند. با ورود فلسفه یونان به عالم اسلامی، مسأله رابطه میان عقل و وحی رونق تازه‌ای یافت و بسیاری از فیلسوفان و اندیشمندان مسلمان به دفاع از کیان دین پرداختند و برسازگاری عقل و وحی تأکید ورزیدند. رویکردهای اصلی ابن طفیل در کتاب «حی بن یقظان» و انگیزه ابن رشد از تألیف کتاب‌هایی چون «فصل‌المقال فیما بین الحکمه و الشریعه من الاتصال» و «الکشف عن مناہج الادله» همین نکته بوده است. پژوهش «عقل و وحی» با نگاهی به پیشینه تاریخی این بحث و با بهره‌گیری از حدود پانصد منبع فارسی، عربی و انگلیسی، دیدگاه‌های اصلی پدید آمده در این باره را بررسی می‌کند و جایگاه عقل را در اندیشه اصیل اسلامی می‌کاود. به باور نویسندگان، معارف اسلامی هر کدام از منابع معرفتی آدمی را در جایگاه حقیقی خود نشانده‌اند و داد هیچ یک را از راه بی‌حرمتی به دیگری نستانده‌اند. بر این اساس، مکتب اهل بیت از یک سو عقل را پیامبر درونی می‌خواند و از دیگر سو بر کاستی‌های عقل انگشت می‌نهد و آن را از ورود به برخی از قلمروها بازمی‌دارد.

پژوهشگر

این پژوهش توسط دو تن از محققان تدوین شده است:

۱. حسن یوسفیان در سال ۱۳۴۷ در تهران به دنیا آمد و پس از گذراندن دوران تحصیلی ابتدایی و راهنمایی در مهدی شهر (سمنان) وارد حوزه علمیه گردید. وی در کنار اهتمام به درس‌های فقه و اصول، به فراگیری زبان انگلیسی و تحصیلات

حوزوی - دانشگاهی نیز همت گماشت و با ورود به مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی قدس سره و اخذ مدرک کارشناسی ارشد در زمینه دین‌شناسی، قدم‌هایی دیگر در دانش پژوهی برداشت.

از این نویسنده، افزون بر کتاب یاد شده و مقالاتی از جمله در دانشنامه امام علی *علیه‌السلام* تاکنون کتاب‌های زیر منتشر شده است: ۱. پژوهشی در عصمت معصومان، ۲. صحیفه عصمت، ۳. خرد ورزی و دین باوری (سه کتاب به صورت مشترک با آقای شریفی)، ۴. پرسمان عصمت، ۵. نیاز به دین، ۶. درآمدی بر مبانی اندیشه اسلامی (به همراه گروهی از نویسندگان).

۲. احمدحسین شریفی در سال ۱۳۴۹ در نیاوند به دنیا آمد. وی در سال ۱۳۶۴ وارد حوزه علمیه نیاوند شد و پس از یک سال به حوزه علمیه قم عزیمت کرد. از همان ابتدا در کنار تحصیلات حوزوی به فراگیری زبان انگلیسی نیز همت گماشت و با ورود به مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی قدس سره در سال ۱۳۷۲، ضمن گذراندن دوره عمومی آن مؤسسه و اخذ مدرک کارشناسی ارشد رشته دین‌شناسی، هم‌اکنون در مقطع دکتری فلسفه تطبیقی مشغول به تحصیل است.

دیگر آثار تألیفی وی عبارتند از: ۱. پژوهشی در عصمت معصومان، ۲. خردورزی و دین باوری، ۳. صحیفه عصمت (سه مورد اثر مشترک با آقای یوسفیان)، ۴. فلسفه ختم نبوت، ۵. درآمدی بر مبانی اندیشه اسلامی (مشترک)، ۶. مسئولیت اخلاقی، ۷. بازتاب تصوف بسطامی در گفتار و کردار خرقانی، ۸. مفاهیم اخلاقی.

همچنین از وی مقالات زیر به چاپ رسیده است: ۱. بعثت و نبوت، ۲. امام علی و مخالفان (مشترک)، ۳. رابطه عقل و وحی و عرفان از دیدگاه صدرالمتألهین، ۴. جایگاه خردورزی در معرفت دینی از دیدگاه علامه طباطبایی و نیز تحقیق و تدوین بخشی از کتاب فلسفه اخلاق استاد مصباح یزدی.

۵۱

فلسفه زبان دینی

۱۳۸

تحقیق «فلسفه زبان دینی» مشتمل بر یک مقدمه، پنج فصل و خاتمه است. مقدمه این تحقیق به طرح مسأله پرداخته است و سؤال اصلی در این تحقیق معرفی شده است. بر اساس این مقدمه در بحث زبان دینی دو سؤال اساسی وجود دارد: (۱) آیا زبان دینی معنادار است؟ (۲) معنای زبان دینی چه رابطه‌ای با معنای زبان طبیعی دارد و ما چگونه می‌توانیم به آن معنا دست پیدا کنیم؟ در این مقدمه پارادکس میان زبان بشری و ذات متعالی به خوبی بیان شده است.

فصل اول به بیان پاسخ طرفداران «الاهیات سلبی» پرداخته و آراء کسانی چون فلوطین، ابن میمون و قاضی سعید قمی مطرح شده و مورد نقد و ارزیابی قرار گرفته است.

فصل دوم به «الاهیات تمثیلی» توماس آکونیاس پرداخته و در پایان آموزه تمثیل مورد نقد فلسفی قرار گرفته است.

فصل سوم که مشتمل بر دیدگاه اشتراک معنوی و تشکیک وجودی است، از سوی طرفداران مکتب حکمت متعالیه بیان شده است و به اختصار به بیان آراء صدرالمآلهین، حکیم سبزواری و علامه طباطبایی در باب زبان دینی پرداخته است. فصل چهارم که نظریه زبان سمبلیک را دربردارد، پال تیلیش از نظریه «زبان نمادین دینی» دفاع می‌کند، پس از تحلیل دقیق نظریه تیلیش به نقد و بررسی آن پرداخته است.

فصل پنجم به بررسی مسأله معناداری زبان دینی پرداخته و دیدگاه‌های تجربه‌گرایان قرن بیستم در باب بی معنا شمردن زبان دینی مورد نقد و ارزیابی قرار گرفته است. در این فصل نارسایی معیارهای تجربه‌گرایانه معناداری به وضوح تبیین شده است.

پژوهشگر

امیرعباس علیزمانی متولد سال ۱۳۴۵ در شهرستان شیروان چرداول. وی اکنون عضو هیأت علمی گروه فلسفه دانشگاه قم و تحصیلات خود را در مقطع دکتری به پایان رسانده است. علاوه بر تحصیلات دانشگاهی دروس حوزوی را تا پایان سطح ادامه داده و چند سال در درس‌های خارج فقه و اصول حضرات آیات عظام وحید خراسانی، شیخ جواد تبریزی و موسوی اردبیلی شرکت کرده است.

سوابق آموزشی وی عبارتند از: تدریس فلسفه غرب و کلام جدید در مقطع کارشناسی و کارشناسی ارشد در دانشگاه‌های قم، تهران، امام صادق علیه‌السلام، مجتمع آموزش عالی، شهید بهشتی و...

دیگر آثار تألیفی و سوابق پژوهشی وی بدین قرار است: ۱. زبان دین، ۲. دین و علوم تجربی، ۳. تأملاتی در باب رابطه علم و دین، ۴. اسلام چیست، ۵. مشارکت در تألیف کتاب «جستارهایی در کلام جدید».

همچنین وی عهده دار تألیف مقاله‌های زیر بوده است: ۱. تجربه‌گرایی و ایمان دینی، ۲. عقل‌گرایی و ایمان دینی، ۳. معناشناسی اوصاف الاهی، ۴. شکاکیت در معرفت‌شناسی معاصر، ۵. فلسفه تکنولوژی از دیدگاه هایدگر، ۶. آیا ما می‌توانیم در باره خدا سخن بگوییم (ترجمه)، ۷. هارشوون و آکونیاس (ترجمه).

در جهان انسان مدار امروز سؤالات جدیدی درباب دین و متون دینی فراروی دین پژوهان و دین داران قرار دارد که با وجود تلاش درخور توجه عالمان دین در پاسخ گویی بدان ها، همچنان زمینه پژوهش باقی است. در این میان پرسش از روش قلمروشناسی دین که با نگاهی نو در جامعه دینی و علمی ما مطرح شده، در کشاکش پاسخ گوناگون گرفتار آمده است. این کتاب در جست و جوی روش صحیح تعیین قلمرو دین و ضرورت و صحت مراجعه به قرآن کریم برای این امر و تعیین قلمرو دین از دیدگاه قرآن است.

مراد از دین اسلام، مجموعه معارف، احکام و مقرراتی است که خداوند برای سعادت بشر فرستاده است و پیامبر اکرم *صلی الله علیه و آله و سلم* و ائمه اهل بیت *علیهم السلام* آن را ابلاغ کرده اند و تنها منبع آن قرآن و سنت قطعی است و عقل و اجماع فقط نقش کاشفیت از دین را دارند، و تمام آیات قرآن و سنت قطعی منبع دین می باشد. روش های بیرون دینی مانند: روش انسان شناسی (= انتظار بشر از دین)، بسط تجربه تاریخی دین و استفاده از دلایل عقلی بر ضرورت نبوت، کافی در تعیین قلمرو دقیق دین نیست و باید به قرآن و سنت مراجعه کرد. هر آنچه از قرآن و سنت قطعی حاصل آید، همان قلمرو دین می باشد. تأثیر انتظارات از دین و داشتن نظریه خاص در باب قلمرو دین، نمی تواند مانع از مراجعه به قرآن کریم در تعیین قلمرو دین شود، چون قرآن کریم صامت نیست و مقصود خود را طبق قواعد رایج بین عقلا بیان کرده است.

دین اسلام از جامعیت برخوردار است و آیات و روایات حاکی از کمال، جاودانگی و جهانی بودن دین اسلام و جامعیت قرآن کریم به این ویژگی اسلام دلالت دارد. جامعیت قلمرو دین که در رسالت انبیای الهی تبلور یافته است، از دیدگاه قرآن کریم به این قرار است:

الف) بعد معرفتی: ۱. دعوت به توحید و عبادت خدا، ۲. دعوت به معاد، ۳. بیان

حلال و حرام الاهی، ۴. تعلیم کتاب، حکمت و آنچه که انسان از طریق عادی قادر به دانستن آن نیست، ۵. یادآوری معارف فراموش شده، ۶. روشنگری در مسائل مورد اختلاف، ۷. دعوت به حیات انسانی، ۸. اتمام حجت.

ب) بعد گرایشی: ۱. نجات از تاریکی‌ها و هدایت به گرایش‌های انسانی، ۲. درمان بیماری‌های روحی و اخلاقی، ۳. تزکیه، ۴. آزادی انسانها از قید و بندهای ناروا، ۵. پنددادن، ۶. بیم و امید دادن.

ج) بعد عملی: ۱. برپایی قسط و عدالت اجتماعی، ۲. امر به معروف و نهی از منکر، ۳. قضاوت بر اساس قوانین الاهی، ۴. حکومت.

پژوهشگر

مصطفی کریمی در سال ۱۳۴۸ در روستای دستجرد از استان همدان متولد شد. دوره ابتدایی را در روستای خود و دوره راهنمای و دبیرستان را در شهرستان گذراند. در سال ۱۳۶۷ وارد حوزه علمیه قم شد. حدود هفت سال در دروس خارج فقه و اصول از محضر آیت‌الله سبحانی، آیت‌الله مکارم شیرازی و حجت‌الاسلام والمسلمین لاریجانی بهره برد و در کنار دروس حوزه از سال ۱۳۶۹ دوره عمومی پنج ساله مؤسسه امام خمینی قدس سره را گذراند و از سال ۱۳۷۴ تا ۱۳۸۰ دوره تخصصی تفسیر و علوم قرآنی (کارشناسی ارشد) را به پایان رساند. فعالیت‌های علمی وی در سه بخش مدیریت علمی، آموزش و پژوهش و تدریس بوده است.

از دیگر آثار پژوهشی وی می‌توان مقالات زیر را نام برد: ۱. قلمرو دلالت معجزه، ۲. هرمنوتیک و تأثیر انتظارات در تفسیر قرآن، ۳. مجاری تأثیر انتظارات در فهم قرآن، ۴. نقد یکی از مبانی نظریه تکثیر قرائت دین، ۵. آب حیات بر تشنگان مبندید (در باب قلمرو دین)، ۶. هزار جامه ناموزون بر قامت متن، ۷. مفهوم‌شناسی وحی، ۸.

امکان وحی، ۹. ضرورت وحی، ۱۰. جامعیت وحی محمدی بر گستره علم آن حضرت.

۵۳

مبانی فقهی تحزب در اندیشه سیاسی اسلام

در این نوشتار تلاش بر آن است تا مقوله حزب و فعالیت حزبی در اندیشه سیاسی

اسلام مورد بحث و بررسی قرار گیرد. بدین منظور پرسش اساسی این اثر آن است که آیا می‌توان برای تحزب و فعالیت حزبی مبانی فقهی تدوین کرد؟ این مبانی کدامند؟ پاسخ مورد نظر ذیل این گزاره کلی مطرح می‌گردد: هر چند حزب یک پدیده جدید و ناشی از نام پارلمانی است و با مفهوم امروزی خود در متون و منابع دینی بکارنرفته، اما با توجه به ماهیت و کار ویژه آن می‌توان مبانی فقهی آن را جست‌وجو نموده و تمهیدات نظری فعالیت حزبی را در اندیشه سیاسی اسلام دنبال کرد.

جهت تبیین فرضیه مزبور با قطع نظر از تفاوت‌های لفظی در تعریف مفهوم حزب، شاخص‌ها و مؤلفه‌های چندی برای احزاب سیاسی مطرح گردیده که در واقع مخرج مشترک کلیه احزاب در درون تمامی فرهنگ‌ها محسوب می‌گردد.

چهار مؤلفه اساسی را به عنوان مؤلفه‌های مقوم حزب مطرح نموده است. این مؤلفه‌ها عبارتند از: رقابت، مشارکت، کثرت‌گرایی و انتخاب سیاسی. در مرحله بعدی هر یک از مؤلفه‌های یادشده در درون اندیشه اسلامی به بحث گذاشته و مستندات و مؤیدات فقهی هریک از مؤلفه‌های یادشده به بحث گرفته شده است. بنابراین در بخش دوم این نوشتار با مفروض‌انگاشتن مؤلفه‌هایی چون رقابت سیاسی، مشارکت سیاسی، تکثرگرایی سیاسی و نظام حق رأی و انتخابات به عنوان مؤلفه‌های مقوم و سازنده احزاب سیاسی تلاش گردیده، تا هر یک از این عناصر در درون منظومه اندیشه سیاسی اسلام مورد مطالعه و بررسی قرار گیرد.

آخرین بخش این نوشتار حزب در گفتمان ولایت فقیه است که تلاش می‌شود تا جایگاه حزب در این نظام سیاسی مورد مطالعه قرار گیرد. در اینجا نیز با استناد به منابع و آموزه‌های دینی و استمداد از کلام شارحان، نظریه انتخاب - انتصاب زمینه‌های مساعدی را برای احزاب سیاسی و فعالیت حزبی ایجاد می‌کند و به عنوان نظریه غالب مورد توجه قرار می‌گیرد. و بالأخره حزب از نظر امام خمینی آخرین فصل این نوشتار است که دیدگاه امام را در مورد فعالیت حزبی به بحث می‌گذارد.

در اینجا به لحاظ نظری دیدگاه ایشان در مورد هر یک از مؤلفه‌های مقوم حزب به صورت مثبت مطرح می‌گردد، در حالی که با توجه به کارکرد منفی احزاب، در مواردی فعالیت حزبی با نگرش منفی مورد توجه قرار می‌گیرد.

پژوهشگر

سید عبدالقیوم سجادی متولد ۱۳۴۸، از سال ۱۳۶۳ تاکنون مشغول تحصیل، تحقیق و تدریس در حوزه علمیه قم است. دوره مقدمات و سطوح عالیہ را از اساتید مبرز حسینی بوشهری، نجفی، رحمانی، اعتمادی تبریزی و شیخ احمد پایانی بهره برد. از سال ۱۳۷۰ تاکنون در دروس خارج فقه و اصول آیات عظام فاضل لنکرانی، شیخ جواد تبریزی، وحید خراسانی و مکارم شیرازی حضور داشته است.

در کنار دروس حوزوی از سال ۱۳۶۸ به آموزش علوم سیاسی پرداخت و در سال ۱۳۷۵ موفق به دریافت دانشنامه کارشناسی علوم سیاسی از مؤسسه آموزش عالی باقرالعلوم علیه‌السلام گردید. در سال ۱۳۷۶ وارد مقطع ارشد در رشته علوم سیاسی شد. در سال ۱۳۷۸ موفق به دریافت دانشنامه کارشناسی ارشد گردید. و توانست به دانشگاه شهید بهشتی تهران راه یابد و اینک در حال آماده‌سازی و تدوین رساله دکتری خود در رشته علوم سیاسی با گرایش روابط بین‌الملل می‌باشد.

وی همواره مشغول فعالیت‌های پژوهشی نیز بوده و تاکنون بیش از ده عنوان مقاله علمی در مجلات تخصصی از او به چاپ رسیده است. و بعضاً به همایش‌های علمی داده است. دو کتاب «جامعه‌شناسی سیاسی افغانستان» و «جهانی شدن و دیپلماسی و رفتار سیاسی در اسلام» از دیگر آثار ایشان می‌باشد.

وی در کنار تحصیل و تحقیق و تدریس با برخی از مؤسسات علمی و پژوهشی همکاری داشته، عضویت هیأت علمی مؤسسه آموزشی عالی باقرالعلوم را به عهده دارد.

۵۴

مبانی نظری حقوق بشر از دیدگاه اسلام و دیگر مکاتب

۱۴۶

حقوق بشر، در برداشت رایج در جهان معاصر، یکی از دستاوردهای بااهمیت تجدّد بوده که بر پایه نگرش انسان‌مدارانه به هستی، شکل گرفته و طی فرایندی تدریجی، در طول چند قرن، نهادها و تأسیسات خاصی برای آن پدید آمده است. امروزه حقوق بشر به عنوان یکی از برجسته‌ترین موضوعات در عرصه روابط فردی و جمعی انسان مطرح گردیده و حوزه‌های متعدد و گوناگون فرهنگی و تمدنی با آن درگیر می‌باشند. هر چند در مجموع سیطره گفتمان تجدّد به گونه‌ای است که برخی از ارزش‌های آن جهانی شده است، ولی طیف متنوعی از وفاداری تا اعراض نسبت به حقوق بشر اومانیستی قابل مشاهده است.

حوزه تمدن و فرهنگ اسلامی نیز در سده اخیر همواره با این موضوع درگیر بوده و آثار گوناگونی درباره نسبت حقوق بشر با اسلام نگاشته شده است که اثر حاضر از آن جمله می‌باشد. آنچه نوشتار حاضر را ویژگی می‌بخشد نوع نگرش آن به موضوع از منظر تطبیقی و مقایسه‌مبانی نظری حقوق بشر اومانیستی با دیدگاه اسلامی و همچنین دیگر مکاتب می‌باشد.

اسلام به عنوان مجموعه تعالیم و آموزه‌هایی که در نصوص معتبر دینی اعم از قرآن و سنت بیان گردیده، در طول تاریخ مورد تفاسیر گوناگونی قرار گرفته است. در این نوشتار برداشت کلامی - فقهی شیعی مطمح نظر بوده و با توجه به تنوع نظریات اندیشمندان شیعی تلاش گردیده است تا برداشت رایج و مسلط مورد بحث قرار گیرد. به طور کلی نظام حقوقی و فقهی رایج و مسلط شیعی مبتنی بر مبانی و مفروضاتی است که با مبانی حاکم بر حقوق بشر اومانیستی دارای تفاوت و ناسازگاری است. پیامد این دوگانگی در داوری این دو نظام حقوقی نسبت به حقوق و تکالیف انسان آشکار می‌گردد. این البته به معنای نادیده گرفتن برخی تشابهات و احیاناً نزدیکی دیدگاه‌ها در پاره‌ای از موارد نمی‌باشد. در این اثر تلاش شده است تا

از منظری بی طرفانه سازگاری‌ها و ناسازگاری‌ها مورد بررسی قرار گیرد و توجیهاتی که توسط برخی از اندیشمندان دینی برای چالش‌ها شده است، ذکر گردد. علاوه بر این فصلی جداگانه به ارزیابی مبانی حقوق بشر اومانستی از دیدگاه دیگر مکاتب و ادیان اختصاص داده شده است.

در مجموع این پژوهش با هدف گسترش و بسط ایده حقوق بشر در حوزه مطالعات اسلامی و افزودن بر غنای مباحث نواندیشی دینی انجام گرفته است.

پژوهشگر

این کتاب توسط دو پژوهشگر تدوین گردیده است:

۱. سیدصادق حقیقت متولد به سال ۱۳۴۱، پس از اخذ دیپلم به دانشگاه راه یافت و مقطع کارشناسی را در رشته علوم سیاسی در دانشگاه تهران (۱۳۷۲) به پایان رساند و سپس مقطع کارشناسی ارشد را در رشته روابط بین‌الملل در دانشکده روابط بین‌الملل طی کرد و سرانجام موفق به اخذ مدرک دکتری علوم سیاسی با گرایش اندیشه سیاسی از دانشگاه تربیت مدرس شد (۱۳۸۰). وی همچنین از سال ۱۳۶۰ به تحصیل دروس حوزوی در دو حوزه علمیه اصفهان و قم پرداخت و علوم اسلامی را از اساتید بزرگ فراگرفت.

دیگر آثار پژوهشی وی بدین قرار است: ۱. مسئولیت‌های فراملی در سیاست خارجی دولت اسلامی، ۲. سال‌شمار تاریخ و روابط بین‌الملل (مشترک)، ۳. انقلاب اسلامی و چرایی و چگونگی آن (مشترک)، ۴. علل و عوامل پیروزی انقلاب اسلامی، ۵. اندیشه سیاسی در اسلام (کتابشناسی توصیفی)، ۶. گفت‌وگوی تمدن‌ها و برخورد تمدن‌ها، ۷. درآمدی بر اندیشه سیاسی اسلامی و ترجمه آن به نام «مدخل الی الفکر السیاسی فی الاسلام» (اعداد) ۸. six theones about Islamic revolution`s (victovy (Editor) (Tehran:Alhoda ۱۳۷۸). ۹. توزیع قدرت در اندیشه

سیاسی شیعه، ۱۰. سیاست در اسلام (کتابشناسی توصیفی)، ۱۱. فرهنگ واژه‌ها، ۱۲. مسأله‌شناسی اندیشه سیاسی اسلامی، ۱۳. حکومت‌های اسلامی در بستر تاریخ (مشترک)، ۱۴. الکفار و اولادهم من حیث الطهارة والنجاسة، ۱۵. آسیب‌شناسی علوم سیاسی در حوزه اندیشه شیعی، ۱۶. آسیب‌شناسی فرهنگ سیاسی ما. همچنین از وی مقاله‌های زیر منتشر شده است: ۱. برنامه ریزی پس از جنگ، ۲. قرآن و کامپیوتر، ۳. دکترینی برای انقلاب اسلامی، ۴. اسلام در استرالیا، ۵. اصلاح فرهنگ، ۶. درآمدی بر اقتصاد دولت اسلامی، ۷. فرهنگ سیاسی و تهاجم فرهنگی، ۸. استنباط و زمان و مکان، ۹. منگنه ذلت یا شهادت، ۱۰. نگاهی به فلسفه سیاسی اسلام و ترجمه آن به نام فلسفه‌السیاسیة فی الاسلام، ۱۱. اصول عدالت، ۱۲. نقد کتاب مبانی اندیشه سیاسی اسلام، ۱۴. چالش‌های نظری جامعه مدنی در حکومت اسلامی، ۱۵. معرفی کتاب ابعاد سیاسی فلسفه اسلامی، ۱۶. مبانی نظری حقوق بشر در اسلام (مشترک)، ۱۷. مشروعیت و جمهوریت در اندیشه سیاسی شیعه، ۱۸. آسیب‌شناسی انقلاب اسلامی، ۱۹. نگاهی به هرمنوتیک کتاب و سنت، ۲۰. جایگاه بحث احزاب در اندیشه سیاسی اسلامی، ۲۱. گزارش کنفرانس بین‌المللی «انقلاب اسلامی: گذشته، حال، آینده»، ۲۲. معرفی کتاب امام خمینی، به سوی آزادی، ۲۳. نقد سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، ۲۴. مقایسه‌ای میان مدرنیسم و پست مدرنیسم، ۲۵. سیاست خارجی دولت اسلامی از دیدگاه امام خمینی، ۲۶. نگاهی به کتاب بنیادهای علم سیاست، ۲۷. شش نظریه پیرامون انقلاب اسلامی، ۲۸. اندیشه سیاسی - کلامی عبده، ۲۹. وفاق اجتماعی و توزیع قدرت، ۳۰. حقوق بشر اسلامی: شرایط، امکان و امتناع، ۳۱. چیستی فلسفه سیاسی و گونه‌های آن، ۳۲. گفت و گوی تمدن‌ها: مبانی و چارچوب نظری، ۳۳. امام علی علیه‌السلام و آسیب‌شناسی حکومت اسلامی، ۳۴. بر حاشیه روش تحقیق در علوم سیاسی.

۲. سیدعلی میرموسوی به سال ۱۳۴۶ در شهر اصفهان متولد گردید. در سال ۱۳۶۲

پس از قبولی در مقطع دوم دبیرستان به دلیل اشتیاق به تحصیل علوم دینی به حوزه علمیه اصفهان وارد شد. دروس مقدماتی را در حدود یکسال خواند و در پائیز سال ۱۳۶۳ جهت ادامه فراگیری معارف اسلامی به حوزه علمیه قم مهاجرت کرد و پس از مدتی در مدرسه فیضیه به تحصیل پرداخت. تحصیلات جدید را نیز هم‌زمان به طور متفرقه ادامه داد و در سال ۱۳۶۷ موفق به اخذ دیپلم علوم تجربی گردید. در سال ۱۳۶۸ برای نخستین بار در آزمون سراسری دانشگاه شرکت کرد و در رشته علوم سیاسی دانشگاه تهران پذیرفته شد. از سال ۱۳۶۹ پس از اتمام مقطع کارشناسی در مقطع کارشناسی ارشد دانشگاه تهران پذیرفته شد و در سال ۱۳۷۴ از پایان‌نامه خود دفاع نمود.

در همان سال در مقطع دکتری دانشگاه تهران و تربیت مدرس با رتبه اول پذیرفته شد و به تحصیل در دانشگاه تهران ادامه داد. در فاصله سال‌های ۱۳۷۳ تاکنون به انجام پژوهش در حوزه اندیشه سیاسی اسلام و ایران اشتغال داشته و مقالات و آثار علمی چندی را به چاپ رسانیده است. در سال ۱۳۸۱ از پایان‌نامه دکتری خود با رتبه بسیار خوب دفاع نمود. از سال ۱۳۷۴ به تدریس برخی از دروس در رشته علوم سیاسی اشتغال داشته و در حال حاضر مدیر و عضو هیأت علمی گروه علوم سیاسی دانشگاه مفید است. دیگر آثار تألیفی وی عبارتند از: ۱. عوامل مؤثر بر چالش‌های حقوق بشر در ایران، ۲. اسلام، سنت، دولت مدرن. همچنین از وی مقالاتی در نشریات علمی به چاپ رسیده است.

تعیین معیارهایی برای نقد حدیث و توجه به نکاتی در فهم حدیث از جمله اموری است که ریشه در روایات پیامبر اکرم *صلی الله علیه وآله وسلم* و ائمه اهل بیت *علیهم السلام* دارد و از دیرباز مورد توجه بوده است. با این همه در غیر حوزه فقه، حدیث پژوهان در داوری احادیث بسیار احتیاط کرده‌اند و این احتیاط در حوزه روایات شیعی آن چنان شدید بوده است که کم‌تر نگاشته‌ای مستقل در این باره شکل گرفته و موارد انگشت شمار آن هم، منحصرًا متعلق به دوره معاصر است. در این میان بحث روایی تفسیر المیزان، با گردآوری روایات غیر فقهی ناظر به آیات قرآنی، مجموعه‌ای گسترده و بی بدیل را فراهم آورده است که ضمن آن علامه طباطبایی به داوری درباره احادیث پرداخته و کاستی‌ها و نارسایی‌ها روایات را در کنار پیچیدگی‌ها و لطایف آن به نیکویی نمایانده است. علامه در بررسی روایات، بیش از هر چیز، به متن روایات توجه دارد و از ضعف سند جز به عنوان قرینه‌ای در کنار متن، یاد نمی‌کند. چنانکه متن روایات را با عرضه بر قرآن، سنت، عقل، تاریخ، واقع و علم به نقد می‌کشد. اما رویکرد علامه را تنها در همین معیارها نمی‌توان خلاصه کرد.

دسته‌بندی موضوعی روایات، به روایات اسباب نزول، اعتقادی، تاریخی و نیز روایاتی که آیات را به نوعی در حق ائمه *علیهم السلام* تفسیر می‌کند، حکایت از آن دارد که علامه در هر یک از این حوزه‌ها، رویکردی مبتنی بر مبانی نظری ویژه هر حوزه دارد و در هر حوزه پاره‌ای از معیارها، از جایگاهی ویژه برخوردارند، بدانسان که علامه در نقادی روایات اسباب نزول، به هیچ رو به شاخص‌های لفظی و تعبیرات توجه نمی‌کند و بیش از همه بر موافقت روایات بر جزئیات واقعه در قرآن تأکید می‌کند. او روایاتی را که آیات را به نوعی در حق ائمه *علیهم السلام* تفسیر می‌کند، عموماً "جبری" و در مرتبت بعدی "باطن" می‌خواند و این دو امر را غیر از تفسیر می

داند. از نظر او در اعتقادات، تنها دلایل قطعی از کتاب و سنت معتبر هستند و روایات آحاد در این حوزه کاربرد ندارند. پیچیدگی معنایی دسته‌ای از روایات این حوزه، موجب شده تا روایات آن متشابه دانسته شوند که علامه در نهایت دقت، آن‌ها را در پرتو محکمت از روایات توضیح می‌دهد. روایات داستانی، از نظر علامه، به شدت دستخوش تحریف و جعل قرار گرفته‌اند و او در نقّادی این داستان‌ها، بیش از همه به عصمت و فرائز از آن، شخصیت پیامبران *علیهم‌السلام* توجه دارد و این‌همه تنها اجمالی از نکته‌سنجی‌ها و نقّادی‌های علامه است. اهمیت بحث روایی المیزان از یک‌سو در جامعیت علمی مؤلف آن است که موجب شده تا از منظر یک اصولی در احادیث با قاعده مندی تدبّر کند و از منظر یک متکلم پیامدهای سخن و بازتاب کلامی روایات را از نظر دور ندارد و از منظر یک عارف و فیلسوف از پیچیدگی و عمق پاره‌ای از مباحث اعتقادی غافل نماند. گستره فراخ بحث روایی که تمامی قرآن را به رغم تنوع موضوعات دربرمی‌گیرد، در کنار اهتمام علامه به نقل‌های متعدد یک روایت و بویژه مقارنه منابع شیعی و سنی یک حدیث، امتیاز دیگر این بخش از تفسیر المیزان است که این همه موجب شده تا بحث روایی المیزان، دائرة المعارفی گران‌قدر از روایات تفسیری شیعه و تا حدی، اهل سنت باشد.

پژوهشگر

شادی نفیسی متولد سال ۱۳۴۴ در تهران می‌باشد، وی مدرک مقطع کارشناسی را در سال ۱۳۶۶ از دانشگاه تهران اخذ کرد. دوره کارشناسی ارشد را تا سال ۱۳۷۳ در دانشگاه تربیت مدرس در رشته علوم قرآن و حدیث طی نمود و سرانجام در سال ۱۳۸۱ به درجه دکتری از همان دانشگاه نایل آمد. وی در مقاطع مختلف تحصیلی از اساتید بزرگواری مانند دکتر سید محمد باقر حجتی، دکتر سید مصطفی محقق داماد، محمد علی مهدوی راد، علی اکبر غفاری و محمد باقر بهبودی بهره برد، و هم

اکنون عضو هیأت علمی و مدرس دانشکده علوم حدیث در دانشگاه الزهراست. ضمناً او با برخی مراکز علمی از جمله دانشنامه جهان اسلام در زمینه‌های مباحث قرآنی و حدیثی همکاری علمی دارد.

از خانم نفیسی علاوه بر تألیف مذکور، کتاب دیگری به نام عقلگرایی در تفاسیر قرن چهاردهم به چاپ رسیده است. وی همچنین مقالات بسیاری تحریر نموده که در نشریات علمی مانند علوم حدیث، آئینه پژوهش، بینات و مجله دانشکده علوم اسلامی رضوی چاپ شده است.

بی‌شک در جهان معاصر دخالت در حوزه اقتصاد، امری غیرقابل اجتناب است، چنان‌که تئوری‌های علمی نیز ناکارآمدی مکانیزم بازار را در ساماندهی برخی مشکلات اقتصادی به عنوان رویکرد جدید پذیرفته است. در اقتصاد ایران بودجه نیز با توجه به اینکه یکی از مؤثرترین ابزار سیاست‌گذاری اقتصادی - اجتماعی دولت است، جایگاه ویژه خود را دارد، هر چند به لحاظ عدم توجه به بسترهای گوناگون به ویژه شرایط فرهنگی - اجتماعی دچار ناکارآمدی‌های جدی است.

حاکمیت اسلام در ایران می‌طلبد که نگاه آموزه‌های اسلام نسبت به هزینه و درآمد دولت مشخص شود، تا بر اساس این نگاه مقایسه‌ای بین آنچه که هست و آنچه که باید شکل گیرد، به عمل آید. از این‌رو موضوع فوق مورد پژوهش قرار گرفت. در این اثر تلاش شده که دیدگاه اسلام درباره درآمد مالیاتی که یکی از چالش‌های اقتصاد ایران است، مورد توجه قرار گیرد. هر چند نیم‌نگاهی به درآمدهای غیر مالیاتی نیز داشته است. نکته شایان توجه این است که تاکنون پژوهش‌هایی در مورد مالیات‌های ثابت اسلامی به دو زبان عربی و فارسی انجام گرفته و رشد تولیدات جامعه به طور هم‌زمان کم‌تر مورد توجه قرار گرفته است.

برخی از محققان این عرصه توازن ثروت و درآمد را و برخی دیگر رشد تولیدات درآمد را وجهه همت خود قرار داده‌اند. ولی در این پژوهش دغدغه اصلی بر این است که نشان دهد: چگونه مالیات‌های ثابت اسلامی به لحاظ ویژگی‌های خود نه تنها مانعی در برابر انگیزه‌های سرمایه‌گذاری و رشد اقتصادی نمی‌باشند، بلکه می‌توانند در توزیع درآمد، به ویژه بالا بردن سطح زندگی مردم نقش مهمی را ایفا نمایند. ذکر این نکته لازم است که در این اثر نظام هزینه‌های دولت اسلامی بر اساس مصالح عمومی ترسیم شده است و از بررسی آن می‌توان چنین نتیجه گرفت که در جهت حمایت اهداف فوق بوده و سازگاری بین رشد و توزیع را تحقق می‌بخشد. باید به نقش برجسته بخش خصوصی، هم به عنوان کارگزاران اصلی و هم

به عنوان هدف توسعه در عرصه اقتصاد اذعان داشت و از این روی عمده سیاست‌های دولت اسلامی در راستای حمایت از این بخش باید شکل گیرد.

پژوهشگر

حسن آقانظری در سال ۱۳۴۱ تحصیل علوم اسلامی را در حوزه علمیه قم شروع کرد و فراگیری سطح عالی را از آیات مشکینی، فاضل لنکرانی و سبحانی استفاده نمود. بیش از هجده سال در دروس خارج فقه و اصول در محضر آیت‌الله شیخ کاظم تبریزی، آیت‌الله وحید خراسانی، آیت‌الله میرزا جواد آقا تبریزی، آیت‌الله سیدکاظم حائری، آیت‌الله هاشمی شاهرودی شرکت نمود و بهره‌ها برد. از سال ۱۳۵۳ مسائل اقتصادی یکی از دغدغه‌های فکری ایشان به حساب می‌آمد، از این‌رو تحصیل و مطالعه آن‌ها را در برنامه کاری خود قرارداد و بر همین اساس چندین دوره کتاب اقتصادنای شهید صدر را در حوزه و دیگر مراکز علمی تدریس نمود، و از سال ۱۳۶۲ تاکنون درباره اقتصاد اسلامی به صورت گروهی آثار زیر را تحقیق و تألیف نموده است:

۱. درآمدی بر اقتصاد اسلامی، ۲. مبانی اقتصاد اسلامی، ۳. پول در اقتصاد اسلامی، ۴. نظام هزینه و درآمد دولت اسلامی.

از نوشته‌های برخی علما مانند شیخ طوسی و علامه محمد حسین طباطبائی، استفاده می‌شود که جایگاه بررسی‌های رجالی و تبیین ضعف و صحت اسناد روایات، تنها در امور تعبدی مانند بسیاری از مسائل فقهی است، و در امور دیگر، از جمله علوم قرآنی، ضرورت احساس نمی‌شود.

رساله حاضر، ضمن بررسی و نقد آن چه می‌توان دلایل این دیدگاه باشد، ضرورت و لأقل سود مندی بررسی‌های رجالی در اسناد روایات غیر فقهی از جمله روایات مربوط به علوم قرآنی را به اثبات می‌رساند و به این ترتیب میزان تأثیر «دانش رجال» در موضع‌گیری‌ها و برداشت‌های مربوط به علوم قرآنی را تبیین می‌کند.

از باب مثال، با نقد رجالی قصه ورقه ابن نوفل، داستان غرانیق، بر بی‌پایه بودن آن‌ها صحه گذاشته و بدین‌وسیله از ساحت وحی و رسالت دفاع نموده است. و نیز با بررسی رجالی روایاتی که در باب تحریف قرآن وارد شده، سستی اسناد بسیاری از آن‌ها روشن شده و در نتیجه می‌توان آن‌ها را کنار گذاشت. همچنین با تحقیق در اسناد روایاتی که به «اسرائیلیات» موسوم است، بی‌پایگی بسیاری از آن‌ها به اثبات می‌رسد و می‌توان با این کار، به تهذیب و پالایش احادیث تفسیری از مطالب نادرست و خرد ستیز کمک نمود.

به طور کلی کتاب حاضر با همین نگرش، به تبیین نقش برجسته دانش رجال در امور زیر می‌پردازد:

۱. مسائل مربوط به نزول قرآن.
۲. شبه تحریف قرآن.
۳. مسائل مربوط به تلاوت قرآن.
۴. احادیث تفسیری.
۵. اسرائیلیات و پدیده وضع.

ناگفته نماند یادکرد نمونه‌ها و مصادیق فراوان در خلال مباحث مزبور به تبیین هر چه بیش‌تر دیدگاه نویسنده کمک کرده است.

پژوهشگر

این پژوهش توسط آقای علی‌اکبر کلانتری تألیف شده است، و نظر به اینکه زندگی‌نامه ایشان در معرفی دومین اثر این کتاب آمده است، از این‌رو از تکرار آن خودداری شده است.

فعالیت بازار بورس نیاز امروز جوامع بشری است و از نظر فقه اسلامی هم از موضوعات جدید می‌باشد. تصحیح فعالیت‌های جاری بازار بورس که به عنوان یک روش عقلایی در جذب سرمایه‌های افراد و تخصیص مناسب آن‌ها به فعالیت‌های مولد مطرح می‌باشد، به معنای قبول آن‌ها است. یعنی اسلام در این موارد قانون گذاری و تشریح ندارد بلکه آنچه را که عقلاً مورد استفاده قرار می‌دهند می‌پذیرد، مگر در معاملاتی که فردی یا افرادی متضرر شوند، در آن صورت با ابطال آن معامله و یا با تشریح و تثبیت حق خیار فسخ دفع ضرر می‌کند. با استفاده از قوانین عام و مطلق در قرآن و روایات می‌توان امضای اسلام را نسبت به این فعالیت‌ها به دست آورد.

اسلام ضمن تأکید بر ایجاد کارآیی اطلاعاتی و در پی آن تحقق کارآیی تخصیصی در همه بازارها و به‌خصوص بازار بورس، الگو و روشی را که برای تحقق این کارآیی ارائه می‌دهد، دو نتیجه خاص دیگر نیز همراه با کارآیی اطلاعاتی خواهد داشت: اولاً حجم سرمایه گذاری و حجم مبادلات در بازار افزایش یافته و ثانیاً روح عدالت و انصاف بر بازار حاکم خواهد شد و یکی از اساسی‌ترین عوامل تحقق کارآیی در بازار در کنار سایر عوامل، حاکمیت بخشیدن به همین فرهنگ و روحیه خدامحوری می‌باشد. این الگو شامل سه اصل کلی یعنی «مشارکت»، «توازن عرضه و تقاضا» و «اطلاع رسانی و جریان اطلاعات» می‌شود، به طوری که تحقق این سه اصل ضامن تحقق ویژگی‌های یک بازار کارآمد خواهد بود.

۱. اصل مشارکت که بر مبنای تحریم ربا استوار است باعث افزایش سرمایه‌گذاری توسط شرکت‌های پذیرفته شده در بورس شده و حجم فعالیت بازار بورس را افزایش می‌دهد.

۲. اصل دوم که بر مبنای منع از احتکار و برخی موارد سفته بازی و هر گونه

رفتاری که موجب برهم‌زدن توازن عرضه و تقاضا شود، بنا می‌گردد، موجب می‌شود که از نوسانات غیرمعارف در عرضه و تقاضا جلوگیری شده و قیمت در بازار بر مبنای عوامل واقعی تغییر یابد. و قیمت‌های واقعی هم متضمن تحقق کارایی بازار خواهند شد.

۳. اصل اطلاع‌رسانی ریشه در ممنوعیت بسیاری از رفتارهای غیراخلاقی در بازار دارد، و بر پایه سوء استفاده از اطلاعات ناقص طرف مقابل و بهره‌گیری از جوّ تاریک و مبهم حاکم بر بازار استوار است. بنابراین تلاش می‌شود که دو نوع از اطلاعات به طور شفاف در بازار و توسط افراد منتشر شوند: ۱. اطلاعاتی که اگر نباشند، عرفاً معامله را غرری و مبتنی بر اطلاعات ناقص می‌کنند. ۲. اطلاعاتی که فایده تکمیلی دارند، یعنی نبودن آن‌ها معامله را باطل نمی‌کند ولی آن را متزلزل می‌سازد و بستگی به تصمیم طرف معامله و صاحب حق فسخ دارد که اگر بخواهد از این اطلاعات جدید استفاده کند، می‌تواند معامله را فسخ نماید.

کتاب در چهار فصل تنظیم شده است:

فصل اول به بیان مختصری از تاریخچه شکل‌گیری بورس در جهان و ایران و برخی مبانی نظری فعالیت بورس اوراق بهادار و انواع آن اختصاص یافته و در انتهای فصل اشاره‌ای به رفتارهای غیرقانونی و سوداگرایانه که در مواردی منجر به تولد بحران‌های مالی در این بازارها و در کل اقتصاد می‌گردد، شده است.

در فصل دوم ابتدا بحثی در مورد مستحدثه بودن فعالیت‌های بورس اوراق بهادار داشته، سپس الگوی منسجم اسلام در مورد بازار سرمایه کارآمد را که شامل سه اصل بنیانی یعنی اصل مشارکت، اصل توازن عرضه و تقاضا و اصل اطلاع‌رسانی و جریان صحیح و کامل اطلاعات است به طور مفصل ارائه شده است.

فصل سوم شامل مباحثی تجربی، کاربردی و تطبیقی در مورد بازار بورس تهران است که کارایی بازار را با استفاده از شاخص‌های متعدد در سال‌های (۱۳۷۷-۱۳۷۵)

مورد مطالعه و بررسی قرار داده است. نتیجه این مطالعه نشان می‌دهد که بازار بورس تهران حتی از سطح ضعیف کارایی نیز بر خوردار نبوده و تأثیر قابل قبولی در تحولات اقتصادی و توسعه کشور ندارد.

فصل چهارم کتاب را بحث‌هایی در مورد راهکارهای عملی که ما را از وضعیت مطلوب از دیدگاه اسلام و هم از منظر عملکرد عقلایی، منتقل نماید، تشکیل می‌دهد. در این فصل آمده است که برای رسیدن به شرایط مطلوب باید اصلاحاتی اساسی در سه محور اصلی در بازار بورس صورت پذیرد. محور اول، اصلاح فرهنگی و تلاش در تحقق فرهنگ اسلامی در مبادلات و تجارت. محور دوم، اصلاح قوانین و مقررات، و محور سوم، اصلاح ابزارها و تنوع بخشیدن به اوراق بهادار قابل استفاده در بازار اسلامی.

پژوهشگر

غلامرضا سرابادانی به سال ۱۳۴۲ در روستای سرآبادان واقع در استان مرکزی به دنیا آمد. پس از اخذ دیپلم ریاضی در سال ۱۳۶۱ وارد حوزه علمیه آشتیان شد و فراگیری دروس حوزوی را آغاز نمود. در سال ۱۳۶۴ وارد حوزه علمیه قم شد و دروس فقه و اصول تا رسائل را در محضر اساتید بزرگواری طی کرد. مکاسب و کفایه الاصول را نیز در خدمت آیت‌الله بنی فضل و آیت‌الله قدیری به پایان رساند. در سال ۱۳۶۹ به طور هم‌زمان دروس خارج فقه و اصول و دانشگاه را در رشته اقتصاد نظری در دانشگاه مفید آغاز کرد. دروس خارج فقه و اصول را در خدمت آیات عظام سبحانی و وحید خراسانی و مکارم شیرازی و شیخ جواد تبریزی ادامه داد. اکنون نیز از محضر درس فقه آیت‌الله فقیه یزدی استفاده می‌کند. دروس دانشگاهی را نیز با پایان فوق لیسانس در دانشگاه مفید ادامه داد و در سال ۱۳۷۹ موفق شد از پایان‌نامه کارشناسی ارشد دفاع نماید. دیگر آثار تألیفی وی عبارتند از: ۱. الگوی

مصرف در اسلام، ۲. بررسی تحول و تطور نمودهای تعاون در جوامع اسلامی، ۳.
ویژگی‌های بازار سرمایه در ایران و اقتصاد اسلامی، ۴. دولت و تورم (غیرمطبوع)